

**Аграрний
інформаційний
науково-виробничий
журнал**

**Колектив нагороджено
Почесною грамотою
Кабінету Міністрів України**

АГРОІНКОМ

№ 7—9'2013

<http://www.iae.kiev.ua>

ЗАСНОВНИК:

Міжнародний аграрно-промисловий
інвестиційний концерн
«Агропромінвест-інтернешнл»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Лобас М.Г., д.е.н., чл.-кор. НААН

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Адамчук В.В., д. т. н., академік НААН
Амбросов В.Я., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Безуглий М.Д., д. с-г. н., проф., академік НААН
Вергунов В.А., д. с-г. н., проф., чл.-кор. НААН
Володін С.А., д. е. н., чл.-кор. НААН
Галушко В.П., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Дем'яненко М.Я., д. е. н., проф., академік НААН
Жук В.М., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Зайчковський А.О., д. е. н., проф.
Зотов А.М., к. т. н.
Камінський В.Ф., д. с-г. н., чл.-кор. НААН
Кравчук В.І., д. т. н., проф., академік НААН
Лендел М.А., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Лупенко Ю.О., д. е. н., проф., академік НААН
Мельничук Д.О., д. біол. н., проф.,
академік НАНУ і НААН
Месель-Веселяк В.Я., д. е. н., проф., акад. НААН
Петік П.Ф., к. т. н.
Присяжнюк М.В., міністр Мінагрополітики
і продовольства України
Прокопа І.В., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Росоха В.В., д. е. н., ст. наук. сп.
Саблук П.Т., д. е. н., проф., академік НААН
Федоров М.М., д. е. н., проф.
Шпичак О.М., д. е. н., проф., академік НААН
Петриков О.В., д. е. н., проф., академік РАСГН
Ушачов І.Г., д. е. н., проф., академік РАСГН

Відповідальний за формування,
редагування і видання журналу
д.е.н., с.н.с. В.В.Росоха
тел. (044) 259-89-63; e-mail: rossokha@ukr.net

Матеріали підготовлено
МАПНК «Агропромінвест-інтернешнл»

Відповідальність за точність викладених у публікаціях фактів
несе автор, а за зміст рекламних матеріалів — рекламодавець

Свідцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 2358 від 20.01.97 р.

Передплатний індекс 12479

Періодичність видання: щомісяця

Верстка: Михайлошин Г.В. тел. (067) 230-20-81.

Друк журналу: СПД Трубак І.М.

Виписка з Єдиного державного реєстру
юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців
серія ААВ № 447784 від 17.10.2012 р.
тел. (067) 509-82-17.

Підписано до друку 29.08.2013. Формат 60x84 1/8.
Папір офсет. Друк офсет. Фіз. друк. арк. 14,5.
Умов. друк. арк. 13,02. Наклад 1000. Зам.

«Лазурит-Поліграф»,
м. Київ, вул. Константинівська, 73

науково-практичне видання

ЗМІСТ

Лобас М.Г., Шолудченко С.В. Село та його виробнича сфера:
історико-економічний аналіз3

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ

Духницький Б.В. Тенденції споживання харчових
продуктів в Україні..... 8
Голик С.І. Актуальні питання розвитку інфраструктури
ринку зерна в Україні 10
Гнатенко О.А. Інформаційне забезпечення визначення
конкурентоспроможності страхової послуги
у ринковому середовищі 16

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

Петриченко О.А. Імперативи розвитку аграрної сфери
економіки в умовах технологічних змін21
Лисак М.А. Індикатори оцінювання стану продовольчої
безпеки та повноцінного харчування населення27
Кундеева Г.О. М'ясна промисловість у розв'язанні
проблеми продовольчої безпеки 30
Шарій Г.І. Шляхи протидії тіншовому обороту
земель в Україні 35
Науменко І.В. Державне регулювання технічного
оновлення аграрних підприємств 40

ІННОВАЦІЇ, ІНВЕСТИЦІЇ

Балаян А.В. Проблеми інноваційної діяльності в аграрній
сфері та шляхи її розв'язання..... 44
Росоха В.В., Соколов Д.О. Шляхи забезпечення
інноваційно-технологічного розвитку 48
Гончарук Т.В. Формування механізму інноваційного
забезпечення виробництва біопалива:
теоретико-методичний аспект.....57

<i>Лановська Г.І.</i> Інтегральна оцінка інноваційної політики підприємства.....	61
<i>Левченко Ю.Г., Іщенко Т.Д.</i> Інвестиційна діяльність в Україні та пріоритетні напрями посилення державної інвестиційної політики.....	65

ФІНАНСИ, ПОДАТКИ, ОБЛІК

<i>Проскура К.П.</i> Оцінка ефективності адміністрування податкового боргу.....	69
<i>Кушніренко О.А.</i> Облік та оподаткування земель сільськогосподарського призначення: концептуальний підхід.....	76
<i>Машкова Т.В.</i> Бухгалтерський облік якісних параметрів земель сільськогосподарського призначення.....	81
<i>Томчук В.В.</i> Удосконалення форми первинних документів з обліку грошових коштів.....	84

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

<i>Фесенко О.О., Купінець Л.Є.</i> Інституціональна трансформація компенсаційного механізму в рибному господарстві України.....	90
<i>Новийтенко І.В.</i> Теоретико-методичні засади розвитку інтелектуальної складової трудового потенціалу підприємства.....	95
<i>Гончарук І.В.</i> Аспекти сутності й оцінки ефективності аграрної підприємницької діяльності.....	100
<i>Дуда В.П.</i> Реструктуризаційний потенціал підприємства.....	104
Анотації.....	107
Resume.....	107

Шановні читачі!

Наш журнал можна читати на сторінці Інтернету

<http://www.iae.kiev.ua>

Адреса редакції:

08162, Київська обл., Києво-Святошинський район
смт. Чабани, вул. Машинобудівників, 1-А, кім. 100
Тел. (044) 526-71-94, 522-55-99, факс (044) 526-00-13.

<http://www.iae.kiev.ua>

e-mail: anvk@promindustria.kiev.ua

Р/рахунок № 26006300048724 в АКБ «Форум», м. Київ
МФО 322948, Ідентифікаційний код 1869407573

М.Г. Лобас,головний редактор,
доктор економічних наук, член-кореспондент
Національної академії аграрних наук України,**С.В. Шолудченко**канд. екон. наук, доцент,
Академія праці і соціальних відносин
Федерації професійних спілок України

СЕЛО ТА ЙОГО ВИРОБНИЧА СФЕРА: ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ

Висвітлено проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва в умовах перманентних змін колективного господарювання, ринкових трансформацій та пореформеного періоду функціонування аграрної сфери економіки.

Українські природні красоти, переважно родючі ґрунти та сприятливий для сільськогосподарського виробництва клімат приваблювали людей багатьох поколінь до осілости та створення сіл у цьому краї. В усі віки, за умови збереження історичної спадщини, Україна була багатою, а виробничою сферою села завжди було рослинництво і тваринництво. Ці галузі розвивались узгоджено й доповнювали одна одну.

Метою статті є аналітичний огляд проблемних питань розвитку сільського господарства в різні періоди колективного господарювання, ринкових трансформацій та пореформеного функціонування.

У повоєнні роки в рослинництві здійснювалися заходи інтенсифікації, освоєння прогресивних систем землеробства, розширення масштабів сільськогосподарських меліорацій, вдосконалення селекції й насінництва, впровадження високопродуктивних сортів і гібридів, нарощення обсягів внесення на поля органічних і мінеральних добрив.

Велика робота була проведена у тваринництві щодо збільшення поголів'я худоби на фермах, вдосконалення існуючих і створення нових порід тварин, поглиблення спеціалізації. Важливим напрямом розвитку й резервом цієї галузі стало укріплення кормової бази, введення кормових сівозмін. Все це під-

кріплювалось оснащенням сільськогосподарського виробництва новою технікою, яку виготовляли на вітчизняних підприємствах (табл. 1).

За 10 років в колгоспах і радгоспах основних технічних засобів було збільшено в 1,8–2,2 рази. Ці досягнення промисловості прискорили темпи науково-технічного прогресу в агропромисловому комплексі, стали великою допомогою селу. Вчені працювали над розробленням прогресивних технологій і нових поколінь високопродуктивної техніки для рослинництва й тваринництва.

Впровадження досягнень науково-технічного прогресу в повоєнний період здійснювалось через машинно-тракторні станції (МТС), де була зосереджена майже вся сільськогосподарська техніка. МТС виконували переважну частину сільськогосподарську робіт на селі — від оранки та посіву, до повного збирання врожаю. Основною виробничою одиницею на той час була тракторна бригада, в склад якої входили декілька тракторів.

Діяльність з обслуговування колгоспів МТС будувалася на основі договірних відносин. У щорічних договорах встановлювалися умови використання державної техніки, взаємні обов'язки і відповідальність сторін. Розрахунки за виконані МТС обсяги робіт колгоспи здійснювали у формі натуроплати, що було зумовлено низькими грошовими доходами колгоспів через низькі закупівельні ціни на сільгосппродукцію.

Практика засвідчила раціональність поєднання на землі зусиль селян і держави. Проте були й про-

Таблиця 1

Динаміка наявності основних видів техніки в сільському господарстві України, тис. шт.

Технічні засоби	1950 р.	1955 р.	1960 р.	1960 р. до 1950 р., %
Трактори	98,4	136,4	182,4	185,4
в перерахунку на 15-сильні	152,1	210,5	275,9	181,4
Комбайни фізичні	31,9	50,7	64,8	203,1
Автомобілі вантажні	65,9	102,3	147,6	224,0

тивники такого співіснування. Вони ставили питання про реорганізацію МТС. У пресі підкреслювалось, що більшість колгоспів розширили масштаби виробництва, підвищили економічні показники господарювання й повинні стати незалежними від МТС, які вичерпали свої можливості й почали гальмувати подальший розвиток продуктивних сил сільського господарства. Вказували й на те, що наявність двох господарів на землі — колгоспу й МТС — негативно позначається на якості обробітку землі та урожайності сільськогосподарських культур. Навіть через багато років після реорганізації МТС в деяких виданнях цей процес пояснювали тим, що натуральні відносини негативно впливали на структуру суспільного виробництва [1, с. 27].

Слід зазначити, що в умовах нестачі технічних засобів виробництва МТС забезпечували високі експлуатаційні показники тракторів, комбайнів і автомобілів. Саме це давало змогу своєчасно виконувати основні сільськогосподарські роботи. Безумовно, що сучасна техніка на селі й та, що була в 50–60 роках минулого століття, це різні технічні засоби. Коефіцієнт експлуатаційної надійності того покоління техніки був дуже низьким. Стан її роботоспроможності могла забезпечити лише МТС, де була зосереджена необхідна технічна база для проведення ремонту машинно-тракторного парку. Викладене дає підстави стверджувати, що у відбудові сільськогосподарського виробництва роль МТС була надзвичайно важливою. Але село поступово змінювалось, про що свідчать статистичні дані (табл. 2).

Аналіз наведених показників свідчить, що у шостому п'ятиріччі порівняно з п'ятим виробництво цукрових буряків зросло в 1,6 раза, м'яса у 1,4, молока в 1,7 раза. Проте валові збори зерна практично не змінилися. Продуктивність землі залишалася низькою.

Підвищення майже в три рази заготівельно-закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію сприяло значному зростанню доходів колгоспів і оплати праці колгоспників. Для будівництва вироб-

ничих об'єктів і розбудови села в колгоспах створювалися будівельні бригади. Набула розвитку діяльність культурно-освітніх закладів.

З підвищенням рівня виробництва продукції рослинництва і тваринництва зросли вимоги до її якості. В 60–70 рр. ХХ ст. перед аграрним сектором було поставлене завдання не лише збільшити виробництво сільськогосподарської продукції, а й підвищити вміст білку в зерні, цукристості буряків, жирності молока тощо. Завдяки ученим і практикам поліпшення якості зерна здійснювалось за рахунок сильних і твердих сортів пшениці з високим вмістом білку (15–17 %) і клейковини (28–43 %). У бурякоцукровому підкомплексі АПК менеджмент якості був спрямований на підвищення цукристості коренів, яка з 14–15 % (1960–1970 рр.) зросла в середньому до 16,1 % (1986–1990 рр.). У поєднанні високих врожаїв кожної культури та продуктивності тварин з високою якістю одержуваної продукції було закладено значний резерв збільшення виробництва. Пізніше, на жаль, вимоги до якості продукції знизились. На молокоприймальних пунктах майже не звертали уваги на органолептичні показники молока (смак і запах), а безпосередньо у селян (домогосподарств) молоко приймали другим сортом. Стосовно інших видів продукції нерідко мала місце «пересортиця», що призводило до значних фінансових втрат товаровиробників.

І все ж успіхи українського села в повоєнні роки були значними. Безумовно, що й тоді мали місце різні «економічні вдосконалення». Так, замість того, щоб селян зробити повноцінними господарями на землі, почали об'єднувати колгоспи. На об'єднане господарство припадало по 3–5 сіл (300–400 і більше селянських дворів). В результаті укрупнення колгоспів, що безумовно сприяло продуктивності сільськогосподарського виробництва, на кінець 1958 року в Україні налічувалося 13 тис. колгоспів, які включали 5570 тис. селянських дворів. Це були великі, економічно сильні господарства, але вони вже втратили

Таблиця 2

Динаміка обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Україні, млн т

Показник	1950 р.	У середньому за 1951–1955 рр.	1960 р.	У середньому за 1955–1960 рр.	1955–1960 рр. до 1951–1955 рр., %
Зерно	20,4	22,8	21,4	23,4	102,6
%	100,0	111,8	104,9	114,7	х
Цукровий буряк	13,9	16,7	29,0	26,8	160,5
%	100,0	120,1	208,6	192,8	х
М'ясо всіх видів (забійна вага)	1,2	1,4	2,1	2,0	142,9
%	100,0	116,7	175,0	166,7	х
Молоко	6,8	8,0	14,0	13,5	168,8
%	100,0	117,6	205,9	198,5	х

«дух колективізму». Виробничі підрозділи в таких «конгломератах», знаходилися на відстані 10–15 км, а люди один одного або не знали, або не бачили роками. У великому колективному господарстві у селян не було вже нічого особистого.

Серед об'єднаних на той час колгоспів одне село було центральним. В ньому концентрували основні засоби виробництва (худобу, техніку, ремонтну базу, складські приміщення тощо). При його розбудові решта сіл залишилися занедбаними й ставали «неперспективними». В цей період, на кшталт світових тенденцій, поширився процес урбанізації, зосередження населення, матеріальних і духовних цінностей в містах. Але якщо в розвинених капіталістичних країнах, де панувала приватна власність на землю й не кожен міг покинути надбане в своєму особистому господарстві, то покинути селянину, особливо молоді, колгосп було значно легше. Професор Бугуцький О. А. в той час пояснював ці процеси наступним. «Однак не во всех хозяйствах еще созданы необходимые условия на рабочих местах — в бригадах, мастерских, на животноводческих фермах, что приводит к усиленному оттоку населения из села в город, особенно молодежи и выпускников школ. Так, за последние 16 лет (автор писал про це у 1979 г.) численность сельского населения в республике в возрасте 25–29 лет уменьшилась наполовину... В последние 10–12 лет механический отток сельского населения более чем в 5 раз превышал его естественный прирост» [2, с 145].

З урахуванням психології селян, найкращою формою колективної праці були невеликі (800–1200 га) довоєнні та післявоєнні колгоспи. Кожне з таких господарств обслуговувала невелика тракторна бригада МТС. В такому господарстві люди могли бачити один одного і спілкуватися між собою, що було необхідною умовою життя на селі й процесу виробництва. Але «свербіж» об'єднання та до кінця непродумана ліквідація МТС поступово призвели до нескінченного «поліпшення» справ на селі.

Нищівного удару по селу нанесли аграрна реформа та перебудова разом узяті, які почали здійснюватися у смутні 90-ті роки минулого сторіччя. 1990 рік був останнім, коли аграрний сектор виконував своє функціональне призначення. Затим сільське господарство охопила криза. Високими темпами розвивалися інфляційні процеси і, як наслідок, різко зменшилося виробництво продукції рослинництва й тваринництва.

Без будь-якого врахування сформованої за роки радянської влади ментальності селянства та інших неформальних «правил гри» на селі реформатори почали «перебудову» аграрного сектору. Функціонування адміністративно-командної системи управ-

ління протягом 70 років минулого століття зумовило сліпе наслідування вказівок керівництва щодо прискорення приватизації землі й розподілу майна, розпорощення цілісних виробничих комплексів. Скотарство приносило лише збитки, у зв'язку з чим половину великої рогатої худоби спровадили на м'ясокомбінати. Травопільна система закінчила своє існування, гній на поля не вивозився, кормовиробництво занепало. Більшість великих рентабельних сільськогосподарських підприємств розорилися. Земля не оброблялась, родючі українські чорноземи заростали бур'янами.

Лише починаючи з 2000 року, вже на новій методологічній основі, що сформувалася в процесі практики функціонування агропромислового виробництва й теоретичного осмислення економічних процесів, сільське господарство вступило в нову еру свого розвитку. За десятирічний період становлення ринку в аграрному секторі набули розвитку орендні відносини. Селяни почали масово здавати землю в оренду. В сільськогосподарському виробництві пореформеного періоду склалися різні організаційно-правові форми господарювання. Нині паралельно співіснують приватні й колективні підприємства, фермерські господарства й особисті господарства населення (домогосподарства), співвідношення між якими постійно змінюється.

Можна багато говорити про їхнє значення у розвитку сільського господарства й сільських територій, переваги й недоліки одних форм господарювання над іншими, але в цілому сільськогосподарське виробництво почало швидко відроджуватися. Фермери створили собі робочі місця на землі, сільські домогосподарства забезпечують себе продовольством, а надлишки продукції поставляють на ринок, середні за розміром (1,5–3 тис. га ріллі) приватні й колективні господарства, особливо ефективно господарюючи, забезпечують роботою сільське населення. Проте значним поштовхом для нарощення сільськогосподарської продукції в Україні стали великі корпоративні агропромислові підприємства, які почали впроваджувати в аграрне виробництво новітні технології, високопродуктивні сорти рослин, породи тварин, кроси птиці. Саме вони стали локомотивом науково-технологічного прогресу в сільському господарстві.

Формування великомасштабного бізнесу в аграрній сфері економіки, з одного боку, було відповідним заходом на безвідповідальність властей у відношенні до сільського господарства в перші роки ринкових перетворень. З іншого боку, його становлення стало наслідком мінімізації податкових платежів, які май-

же в три рази нижчі в порівнянні з іншими галузями економіки, за умови, що сільськогосподарська продукція і продукція її переробки у структурі виробництва підприємства становлять не менше 75 %.

Створення великих підприємств у сільському господарстві зумовлено потребами диверсифікації виробництва промислових і переробних підприємств, необхідністю економії на масштабі, поєднання в одному технологічному ланцюзі постачання ресурсів – виробництва сільськогосподарської продукції – її переробки – часткового споживання усередині об'єднання – реалізації продуктів харчування за його межі та скорочення трансакцій.

Водночас, потужні агропромислові об'єднання наткнулися на ряд складних проблем, основним серед яких стали: складність управління широкомасштабним бізнесом; нестача висококваліфікованих кадрів, підготовлених для роботи в нових умовах господарювання; необхідність знання новітніх технологій і технологічних процесів виробництва.

Особливість сучасного розвитку аграрного сектора економіки характеризується створенням об'єднань сільськогосподарських товаровиробників. Поширення серед них набули асоціації – добровільні об'єднання фізичних і (або) юридичних осіб з метою співпраці при збереженні виробничої, фінансової і комерційної самостійності й незалежності її членів. Так, асоціація «Союз птахівників України» є об'єднанням обласних асоціацій галузі і 78 провідних підприємств-виробників птахівницької продукції, в яких виробляють 83 % м'яса бройлерів і 78 % курячих яєць.

Метою створення асоціацій (Українська зернова асоціація, Асоціація молочників України, Асоціація буряківників України, Українська асоціація виробників і переробників сої та ін.) стало формування політики розвитку галузі, координації підприємницької діяльності учасників об'єднання, захисту виробничих, науково-технічних, професійних, соціальних та інших спільних інтересів учасників в органах державної влади й управління, суспільних, зовнішньоекономічних, міжнародних та інших організаціях. Існування таких асоціацій забезпечується членськими внесками учасників, а виконання завдань здійснюється згідно зі статутом. Виникнення цих організаційних об'єднань зумовлено вимогами часу й необхідністю врегулювання економічних процесів у ринковому середовищі сільськогосподарського виробництва.

Розвиток великомасштабного бізнесу в аграрному секторі економіки викликає багато дискусій і полемік. Основними серед них є: монокультур-

не ведення сільськогосподарського виробництва зумовлене вирощуванням комерційних культур; негативний вплив землеробства на природну родючість ґрунтів; зменшення вмісту гумусу в українських чорноземах; занепад галузей тваринництва; позбавлення значної кількості сільськогосподарських працівників робочих місць. Дехто з науковців навіть вносить пропозиції щодо нагальної необхідності переходу до колгоспно-радгоспної системи господарювання на землі.

Безумовно, що зазначені проблеми мають місце у галузі. Так, збереження якості ґрунтів пов'язане, насамперед, з недоліками ведення аграрного бухгалтерського обліку в системі обліку землі як активу (П(С)БО 30 «Біологічні активи»). Тому, очевидно, доцільне створення єдиної методологічної бази для контролю земель, затвердженої на законодавчому рівні, контролю ефективності використання земельних ресурсів.

Скорочення зайнятих у сільськогосподарському виробництві – це не український феномен, а світові тенденції. Впровадження новітніх технологій і підвищення продуктивності праці значною мірою вивільняють працівників з аграрної сфери.

Як би парадоксально це не звучало, але нові технології (*mini-till, no-till, strip-till*) в землеробстві змушують товаровиробників повернутися до сівозмін. Монокультурне вирощування культур за технології прямої сівби – це прямий шлях до банкрутства. Відповідно ці технології сприяють збереженню гумусу й природної родючості ґрунтів.

В молочному скотарстві, що вважається трудомісткою галуззю, в розвинених країнах впроваджується робототехніка для доїння корів, яка незабаром з'явиться й на українських підприємствах. Молочнотоварна ферма поступово перетворюється на фабрику з виробництва молока. Вона не забезпечить робочими місцями значну частину вивільненого з виробництва сільського населення. Ці технології потребують значних капіталовкладень і підготовлених висококваліфікованих технологів, особливо для обслуговування технологічного обладнання. Таких фахівців навчальні заклади України поки-що не готують. Потрібно навчатися або хоча б проходити стажування за кордоном. Збиткове виробництво продукції тваринництва бізнесу не потрібне.

І все ж виробництво зерна в країні за останні роки не лише стабілізувалося, а й значно зросло в порівнянні з попереднім періодом, а виробництво м'ясо-молочної продукції поки-що, на жаль, залишається на низькому рівні (табл. 3).

Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні в динаміці (всі категорії господарств), млн т

Продукція	Рік					2012 р. до 1990 р., %
	1990	2000	2010	2011	2012	
Зерно	51,0	24,5	39,3	56,7	46,2	90,6
Цукрові буряки	44,2	13,2	13,7	18,7	18,4	41,6
Соняшник	2,6	3,5	6,8	8,7	8,4	334,6
Картопля	16,7	19,8	18,7	24,2	23,3	139,5
М'ясо (всіх видів, у забійній вазі)	4,4	1,7	2,1	2,1	2,2	50,0
Молоко	24,5	12,7	11,2	11,1	11,4	46,5

Якщо у 1990 р. на 100 га сільськогосподарських угідь в колгоспах і радгоспах в середньому утримували 20–30 корів, а в радгоспі «Плосківський» Київської області було навіть 45 корів, то тепер десятки й сотні тисяч га угідь «відпочивають» від тваринництва. І те, що цей фактор негативно вплинув на рівень споживання цінних продуктів харчування населенням коментарів не потребує.

Творці аграрної реформи не надали належної уваги й грошовій оцінці земельних ресурсів. Лише науковці зрозуміли важливість цієї проблеми. Уже в 1995 р. нинішнім ННЦ «Інститут аграрної економіки» за участю інших наукових установ була розроблена «Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213. За цією методикою, яка діє й донині, було здійснено грошову оцінку сільськогосподарських угідь усіх підприємств України (3, с. 97).

Не сприяє розвитку сільськогосподарського виробництва й безкінечний мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Аграрний сектор не може розвиватися ринковим шляхом без створення повноцінного ринку в усіх його сферах. З цього приводу українські економісти-аграрники підкреслюють: «Однією з причин нестійкого розвитку сільського господарства є недооцінка значення в економічному обороті одного з головніших факторів сільськогосподарського виробництва — землі. І справа не тільки в тому, щоб визнати її товаром, скільки у визнанні її як вартісної складової основного капіталу будь-якого сільськогосподарського підприємства. Неврахування вартості землі у виробничому капіталі вітчизняного сільського господарства призводить до щорічного недоодержання прибутку» (4, с. 19).

До цього можна лише додати, що не вирішення цього питання значною мірою зумовлює й бідність нашого села. Не всі це усвідомлюють, а державні органи на висновки вчених не реагують. Слід погоди-

тися з С.М. Філаткіним, який з цього приводу пише: «У відсутності ринку землі зацікавлені, насамперед, самі чиновники та влада на місцях, для яких незаконна (всупереч дії мораторію) зміна цільового призначення такої землі лишається суттєвим джерелом поповнення власного бюджету» (5, с. 30).

Безумовно, орендні земельні відносини будуть існувати і після скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Проте орендна плата власникам землі в Україні може значно відрізнятись від орендної плати, що здійснюється в розвинених країнах світу.

Висновок. В ситуації, що склалася в агропромислому виробництві, не варто шукати винних. Слід, нарешті, дати можливість для розвитку сільського господарства еволюційним шляхом. Революційних потрясінь було занадто багато. Вони лише ускладнювали становище галузі. Треба вчасно зупинитись, провести глибокий аналіз обставин, в яких функціонує сільськогосподарське виробництво, й лише після цього приймати виважені рішення для подальшого прогресивного розвитку аграрної сфери економіки. А поки що, на жаль, маємо лише те, що маємо.

Використані джерела

1. *Развитие аграрной экономики Украинской ССР* / [Лукинов И. И., Сторожук А. А., Крисальний А. В. и др.]; редкол. Ю.А. Коломиец (пред.) и др. — К.: Урожай, 1987. — 416 с.
2. *Бугуцкий А.А. Повышение эффективности труда в сельском хозяйстве* / Бугуцкий А. А. — К.: Урожай, 1980. — 168 с.
3. *Федоров М.М. Наукові погляди академіка І. І. Лукінова підтверджуються практикою* / М. М. Федоров // Економіка АПК — 2007. — № 10. — С. 95–98.
4. *Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов* / М. М. Федоров // Трансформація земельних відносин до ринкових умов: зб. матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників (Київ, 26–27 лют. 2009 р.); редкол. П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2019. — С. 5–24.
5. *Філаткін С.М. Орендні земельні відносини до та після скасування мораторію* / С. М. Філаткін // АгроІнКом — 2013. — № 4–6. — С. 30–32.

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ

УДК 311.172:338.439.63(477)

Б.В. Духницький,

канд. екон. наук,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ТЕНДЕНЦІЇ СПОЖИВАННЯ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто фактичне споживання основних груп харчових продуктів в Україні. Наведено порівняння витрат на харчування в Україні та окремих країнах світу. Визначено загальні тенденції споживання продовольства в динаміці.

В ієрархії потреб людини існує чіткий їх поділ на основні й допоміжні. Основними або базовими є потреби, що забезпечують функціонування людського організму (потреби дихання, води, їжі). Саме харчування забезпечує людину необхідною кількістю енергії, мікроелементів і вітамінів. Але це досягається лише за умови доступності продовольчих продуктів, що характеризує їх фактичну наявність та одночасну здатність людини отримати або придбати їжу.

Забезпечення харчовими продуктами завжди було і залишається головною проблемою на рівнях окремого індивіда, сім'ї, населеного пункту, держави, частини світу та планети. Дослідженнями проблем продовольчої безпеки та споживання харчових продуктів займаються такі вчені-економісти, як В.І. Бойко, В.І. Власов, С.М. Кваша, П.Т. Саблук, О.М. Шпичак та ін. Нині на це спрямовані зусилля міжнародної спільноти, однак говорити про їх ефективність не доводиться. За оцінками ФАО, зараз у світі потерпають від голоду та недоїдання близько одного мільярда людей. Абсолютна більшість з них проживає в Азії та Африці. Для України ця проблема гостро не відчувається, однак має місце невідповідність фактичного споживання основних харчових продуктів і прийнятих раціональних норм (табл. 1).

Згідно статистичних даних, у 2012 р. нижче раціональної норми було фактичне споживання м'яса (73,7 %), молока (61,9 %), яєць (82,8 %), цукру (97,9 %), картоплі (73,5 %), овочів (76,0 %), фрук-

тів (50,7 %). Водночас перевищувало раціональну норму фактичне споживання риби (102,0 %), олії (166,2 %), хліба (108,1 %).

Тобто, по семи групах продуктів з десяти споживання не досягає норми, а по трьох — перевищує норму. Фактично співпадає з раціональною нормою лише споживання риби та цукру.

За аналізований період 2005–2012 рр. у структурі споживання харчових продуктів відбулися певні зміни. Так, кількість спожитого м'яса зросла на 8,4 кг, молока — знизилась на 25,2 кг, споживання хліба зменшилось на 14,4 кг, яєць — на 10 штук, цукру — на 6 кг, картоплі — на 24 кг, овочів збільшилась на 13,2 кг, а фруктів — на 8,4 кг. На стабільному рівні без помітних коливань було споживання риби й олії.

Наведені цифри є неоднозначними. З одного боку, традиційно відмічається суттєва нестача споживання тваринницької продукції (м'ясо, молоко, яйця), рослинницької продукції (овочі, фрукти). З іншого боку, необхідну енергетичну цінність їжі пересічні українці забезпечують за рахунок понаднормового споживання олії, хліба і нормативного — риби та цукру. Зростає споживання м'яса, овочів і фруктів, повільно наближаючись до необхідної норми. Однак паралельно відбулося помітне зниження споживання молока, яєць і картоплі. За декілька років до аналізованого періоду споживання рибної продукції не відповідало раціональній нормі, але в результаті його швидкого збільшення ця норма навіть дещо перевищена. Протилежна ситуація характеризує споживання картоплі. При відповідності нормі і навіть її перевищенні, у 2012 р. воно значно поступилося раціональній нормі споживання

Важливе значення для всебічного аналізу споживання харчових продуктів мають показники витрат в

Таблиця 1

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах, кг на одну особу в рік*

Продукти харчування	Раціональна норма споживання	Рік					2012 р. до норми (+/-)
		2005	2007	2009	2011	2012	
М'ясо і м'ясопродукти	83	52,8	61,2	57,6	61,2	61,2	-21,8
Молоко і молокопродукти	380	260,4	265,2	237,6	226,8	235,2	-144,8
Яйця, шт.	290	252	240	240	240	240	-50
Риба і рибопродукти	20	21,6	22,8	21,6	20,4	20,4	+0,4
Цукор	38	43,2	38,4	38,4	37,2	37,2	-0,8
Олія	13	22,8	20,4	22,8	21,6	21,6	+8,6
Картопля	124	115,2	99,6	96	92,4	91,2	-32,8
Овочі та баштанні	161	109,2	104,4	121,2	121,2	122,4	-38,6
Фрукти, ягоди, горіхи	90	37,2	43,2	43,2	44,4	45,6	-44,4
Хліб і хлібопродукти	101	123,6	115,2	111,6	110,4	109,2	+8,2

* Державна служба статистики України.

Порівняльна характеристика витрат на харчування в країнах світу*

Країна	2010		2011		2012	
	Витрати, дол. США	% витрат	Витрати, дол. США	% витрат	Витрати, дол. США	% витрат
Україна	759	39,4	928	38,2	1028	37,0
Велика Британія	2032	9,1	2172	9,1	2214	9,1
Норвегія	4503	13,2	4996	13,3	4885	13,2
Угорщина	1151	16,7	1237	16,5	1127	16,2
Польща	1468	19,6	1613	19,7	1521	19,6
Аргентина	1117	21,4	1309	21,2	1381	20,9
Туреччина	1680	22,4	1718	22,1	1708	22,2
Індія	222	27,7	236	26,3	220	25,2
Румунія	1316	27,5	1519	28,8	1382	28,6
Росія	1655	31,1	2033	32,2	2120	31,6
Казахстан	1462	35,9	1715	35,7	1925	35,1
Алжир	658	43,7	732	43,7	764	43,7

* United States Department of Agriculture

абсолютному та відносному вираженні. Тобто сума грошей та частка витрат на харчування в загальних витратах домогосподарств з розрахунку на одну особу. Якщо розглядати світову статистику, яку надає USDA (Департамент сільського господарства США), то помітний розподіл країн за цими показниками (табл. 2). Взагалі, це дослідження охоплює понад 80 держав з усіх географічних регіонів світу. Основний показник — витрати на харчування, включає також безалкогольні напої. Витрати на алкогольні напої та тютюн визначаються окремо.

Високорозвинені країни (західноєвропейські, а також Канада, США, Японія, Австралія та ін.) за деяким винятком характеризуються малими відсотками витрат населення на харчування (10–15 %) в структурі загальних витрат домогосподарств та значними грошовими витратами (2–3 тис. дол. США). Країни Центральної та Східної Європи (Угорщина, Словаччина, Польща), Латинської Америки (Уругвай, Аргентина, Мексика) мають 16–25 % витрат на харчування та 1–2 тис. дол. США грошових витрат. До країн, частка витрат на харчування в яких становить 26–35 %, а грошові витрати — 0,5–1,5 тис. дол. США, належать переважно азійські держави (Китай, Таїланд, Індонезія) та деякі східно- та центральноєвропейські (Румунія, Хорватія, Боснія, Росія, Казахстан). Останню групу формують країни з часткою витрат на харчування близько 40 % і більше та грошовими витратами в межах 300–1000 дол. США. Це група пострадянських країн (Білорусь, Україна, Грузія, Азербайджан) і низка найбідніших країн світу (Гватемала, Нігерія, Філіппіни, Камерун, Пакистан). Отже Україна знаходиться серед країн світу, де найбільша частка витрат населення на харчування.

Однак цей розподіл відображає лише загальну тенденцію, але не стосується кожної окремо взятої країни. Так, наприклад, у Південній Кореї при частці витрат на харчування 12,2 % абсолютні витрати становлять 1468 дол. США, водночас у Швейцарії — 11,0 % та 4943 дол. США відповідно, тобто витрати більші ніж у 3 рази. В Індії цей відсоток становить 25,2 %, абсолютні витрати дорівнюють 220 дол. США, а в Єгипті при 42,7 % витрат на харчування сума становить 1030 дол. США. Отже виникає протиріччя, оскільки при меншій частці витрат на харчування абсолютна цифра має бути більшою. Є й інші подібні приклади.

Якщо розглядати динаміку цих показників в Україні, то спостерігаються позитивні тенденції поступового зростання витрат на харчування в кількісному виразі та зменшення частки витрат на харчування. Якщо в попередні роки витрати українців на харчування перевищували 40 %, то в 2010 р. вони становили 39,4 %, у 2011р. — 38,2 %, а в 2012 р. — 37,0 %. Водночас в абсолютних цифрах витрати становили 759, 928 та 1028 дол. США відповідно. Хоча зростання грошових витрат можна пов'язати зі зростанням цін на продовольство, що є світовою тенденцією, зменшення їх частки свідчить про певні позитивні зміни, оскільки ці процеси протікають одночасно. Відповідно до закону Енгеля, зі зростанням доходів частка витрат на харчування зменшується, при тому, що грошові витрати на їжу зростають, що й відбувається в Україні. Поки що завчасно говорити про зміни у структурі споживання, що виражається в орієнтації на якісніші й дорожчі продукти (часткова заміна хліба й картоплі м'ясом і овочами), адже це тривалий процес і в Україні він знаходиться на початковій стадії. Проте з часом такий сценарій можна вважати цілком реальним.

Варто зазначити, що ситуація зі споживанням харчових продуктів в Україні погіршувалася з початку набуття незалежності. З одного боку, це було викликано економічними проблемами і різким зниженням платоспроможності населення, а з іншого — постійним скороченням поголів'я сільськогосподарських тварин, і, як наслідок, зменшенням виробництва молока і м'яса. Тому в майбутньому фактичне споживання цих продуктів в Україні залежатиме від сумного впливу цих факторів.

Висновок. Нинішній рівень споживання харчових продуктів на одну особу в Україні не відповідає раціональним нормам. Особливо це стосується молока, м'яса, овочів і фруктів. У загальній структурі витрат українців витрати на харчування становлять близько 40 %, що характерно для країн з низьким рівнем розвитку економіки. В останні роки помітні деякі позитивні зміни у структурі харчування і показниках, що його характеризують, однак про стабільність цієї тенденції можна буде стверджувати лише з часом. Перспективний рівень споживання продовольства в Україні формуватиметься переважно в залежності від рівня доходів населення, тому що проблеми з фізичною доступністю харчових продуктів майже не виникають.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ ЗЕРНА В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз балансу зернових та зернобобових культур в Україні. Розглянуто тенденції формування зернового ринку та його інфраструктури. Обґрунтовано необхідність розв'язання актуальних проблем розвитку інфраструктури зернового ринку. Запропоновано пріоритетні напрями покращення інфраструктури вітчизняного ринку зерна.

Однією з важливих умов ефективного функціонування зернового ринку в Україні є його розвинена інфраструктура. В державі намітилась тенденція збільшення валових зборів зерна, що вимагає від науковців поглиблення теоретичних та практичних рекомендацій щодо покращення ринку зерна в Україні та його інфраструктури. Питанням вивчення зернового ринку і вирішення проблем його розвитку присвятили свої праці В.А. Бутковський, Л.Н. Гажева, А.В. Гордєєв, В.М. Жук, С.М. Кваша, Б.К. Супіханов та ін.

Відаючи належне науковим розробкам теоретико-методичних і прикладних аспектів розвитку ринку зерна в Україні, варто зазначити, що окремі питання, пов'язані з комплексним вивченням актуальних питань покращення інфраструктури зернового ринку потребують подальшого дослідження.

Метою статті є вивчення особливостей розвитку інфраструктури ринку зерна в Україні з урахуванням тенденцій та аналіз сучасного стану виробництва зернових культур.

Після набуття незалежності наша країна вийшла на самостійний шлях розвитку. У 1991 р. був прийнятий Закон «Про селянське (фермерське) господарство», що надавав фермерам право отримувати земельні паї від колишніх колгоспів [1]. У 1992 р. Законом «Про форми власності» встановлено рівноправність на земельні наділи [2]. В перші роки незалежності економіка України знаходилася у важкому становищі. Перебудова планово-розподільчої економічної системи на ринкову відбувалася повільно та з великими втратами для країни. Спроби уряду вивес-

ти державу з кризового стану здійснювалися методом «шокової терапії». Наша країна пройшла через складну гіперінфляцію, внаслідок чого виробництво та торгівля зерном скоротилися.

На думку І. Кобути, О. Сикачина та В. Жигадло формуватися зерновий ринок України почав з 1995–1996 рр., коли було приватизовано майже 400 підприємств, які входили в систему хлібопродуктів. З цього часу експорт зернових починають здійснювати приватні компанії. Їх частка на вітчизняному ринку зерна зростала, і вже в 2000 р. вони практично витіснили із зернового ринку України державних операторів [3, с. 5].

Основними гравцями на вітчизняному ринку зерна стали такі транснаціональні компанії, як «Cargill», «Alfred C.Toepfer», «Louis Dreyfus» та ін. Працювали на внутрішньому ринку також й українські трейдери, однак їх діяльність обмежувалася функціями посередників між виробниками та великими зернотрейдерами, які експортували українське зерно з країни. Це було пов'язано з тим, що вітчизняні трейдери не могли самостійно вийти на світові ринки зерна. Конкурентна перевага ТНК порівняно з українськими посередницькими структурами полягає в специфіці зовнішнього ринку зерна, де здійснює торгівельну діяльність 15–20 великих трейдерських компаній, які скуповують вітчизняне зерно у своїх дочірніх підприємствах. Крім того, транснаціональні компанії отримують дешеві довгострокові кредити від своїх материнських підприємств, доступ до яких для українських трейдерів обмежений [3, с. 5].

Вплив ТНК на зерновий ринок зростав і в 2007 р. трейдери не лише реалізовували зерно, але й здійснювали інвестування в сільське господарство, формували свої власні сировинні бази. В цей час почала активно змінюватися експортна інфраструктура зернового ринку України. Приватні компанії купували елеватори, хлібоприймальні пункти, а також займалися будівництвом нових

об'єктів. На базі трейдерських структур почали створюватись великі агропромислові холдинги. Наявність власної інфраструктури полегшувало господарську діяльність ТНК. Слід підкреслити, що вони збільшували місткість портових елеваторів необхідних для зберігання та перевалки зернових, а тому й не залежали від державних портів [3, с. 5].

На розвиток зернового ринку України значною мірою впливали зміни експортної інфраструктури, а також нарощування елеваторних місткостей для зберігання та обробки збіжжя. Низький експорт українського зерна в 1995–1999 рр. вдалося збільшити головним чином завдяки покращенню інфраструктури зернового ринку в Україні. Формування цієї складової відбувалося завдяки збільшенню інвестицій приватних підприємств. Наприклад, в 1995–1999 рр. був незначний експорт українського збіжжя, що пов'язано з дефіцитом елеваторів та низькою пропускнуою спроможністю перевалки зернових у портах держави. Розвитку експортної інфраструктури ринку зерна в Україні сприяли інвестиції ТНК та агрохолдин-

гів, що створені на базі трейдерських структур [3, с. 5,6]. У 2012 р. за площею сільгоспугідь рейтинг найбільших компаній склали: «Кернер», якій належало 119 тис. га, «Alpcot Agro» – 82, «ІМК» – 61 тис. га. Лідерами з експорту пшениці 2012 р. були «Нібулон» – 1 млн т, «Альфред С. Топфер Інтернешенел» – 773 тис. т, «Серна» – 771 тис. т та ін. Великі компанії, як правило, залучають інвестиції в сільське господарство. Так, «Нібулон» вклав 200 млн дол. США в український АПК, «Астара» – 72, «Альфред С. Топфер Інтернешенел» – 50 млн дол. США (табл. 1).

Вплив на розвиток зернового ринку України здійснюють й інші чинники. Так, кількість населення в державі за період з 1990 по 2012 роки зменшилась на 13 % і продовжує скорочуватися [5]. Водночас відбулися зміни в раціоні харчування людей, про що свідчить розрахунок споживання хлібних продуктів на 1 особу, яке у 2000 р. становило 124,9 кг, а в 2012 р. – 109,4, тобто на 12,4 % менше. Фонд споживання хлібних продуктів за 12 років скоротився на 1151 тис. т. Відповідно продовольче використання зерна в країні має тен-

Таблиця 1

Діяльність агрохолдингів і ТНК на зерновому ринку України, 2012 р.

Найменування	ТОП 7 агрохолдингів по збільшенню сільськогосподарських земель, тис. га	ТОП 8 інвестицій в український АПК, млн дол. США	ТОП 10 експортерів пшениці, тис. т
Кернел	119		245
Alpcot Agro	82		
ІМК	61		
Агротон	38		
KSG Agro	31		
Дружба-Нова	25		
UkrLandFarming	24		
Нібулон		200	1000
Астара		60+12	
Альфред С. Топфер Інтернешенел		50	773
Інтер-Запоріжжя		25	
Агротрейд		23	290
Agrofusion		20	
John Deere		20	
ED&Man Ukraine		15,9	
Серна			771
Луї Дрейфус Україна			604
Хліб Інвестбуд			465
Нобл Ресорсіс Україна			363
Райз			329
Каргіл			276

Джерело: сформовано автором на основі даних [4].

**Баланс зернових і зернобобових культур в Україні
(включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно), тис. т**

Показник	Рік							
	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Виробництво	24459	38016	29294,9	53290	46028,3	39271	56747	46216
Зміна запасів на кінець року	1329	-314	948	9952	-6079	-2054	12784	-10052
Імпорт	1010	226	343	222	136	175	273	228
Всього ресурсів	24140	38556	28690	43560	52243	41500	44236	56496
Продовольче споживання	7748	7750	7090	7021	6860	6808	6730	6653
Виробниче споживання	100	670	478	1625	916	1650	1551	1454
Фуражний фонд	11056	13817	12845	13580	13997	14787	16334	16147
Насінневий фонд	3597	3294	3280	3489	3558	3222	3226	2953
Експорт	1330	12650	4490	16668	26160	14239	14825	27798
Втрати	309	375	507	1177	752	794	1570	1491
Фонд споживання хлібних продуктів	6141	5817	5392	5340	5145	5106	5047	4990
у розрахунку на одну особу	124,9	123,5	115,9	115,4	111,7	111,3	110,4	109,4

Джерело: [6]

денцію до скорочення, яке за період 2000–2012 рр. зменшилось майже на 14,1 %. Порівняно з 1990 р. в країні суттєво скоротилося поголів'я сільськогосподарських тварин. Значно зменшилась реалізація зерна переробним підприємствам [6].

Високі показники валових зборів збіжжя в країні та зменшення споживання зернових на внутрішньому ринку в поєднанні зі стабільним світовим попитом на зерно стали передумовою збільшення експорту українського збіжжя. За 12 років реалізація вітчизняного зерна на зовнішньому ринку зросла від 1330 тис. т до 27798 тис. т або в 21 раз. Таким чином, аналіз балансу зернових і зернобобових культур України дає підставу стверджувати, що за період 2000–2012 рр. важливим чинником,

який формує кількість експорту українського зерна є виробництво збіжжя в країні (табл. 2).

Загалом в країні намітилась тенденція збільшення валових зборів зерна. Так, згідно зробленого прогнозу в 2020 р. показник виробництва зернових та зернобобових культур в державі зросте до 71 млн т (рис. 1).

За даними підприємства «Держреєстри України» у 2012 р. в країні налічувалося 659 сертифікованих елеваторів, які вміщували 29 млн т зерна. Найбільша місткість елеваторів (23563 тис. т) належить приватизованим зерновим складам. Місткість елеваторів Державної продовольчо-зернової корпорації (ДПЗКУ) становила 2797 тис. т, Державного агентства резерву України (ДАРУ) – 2334,

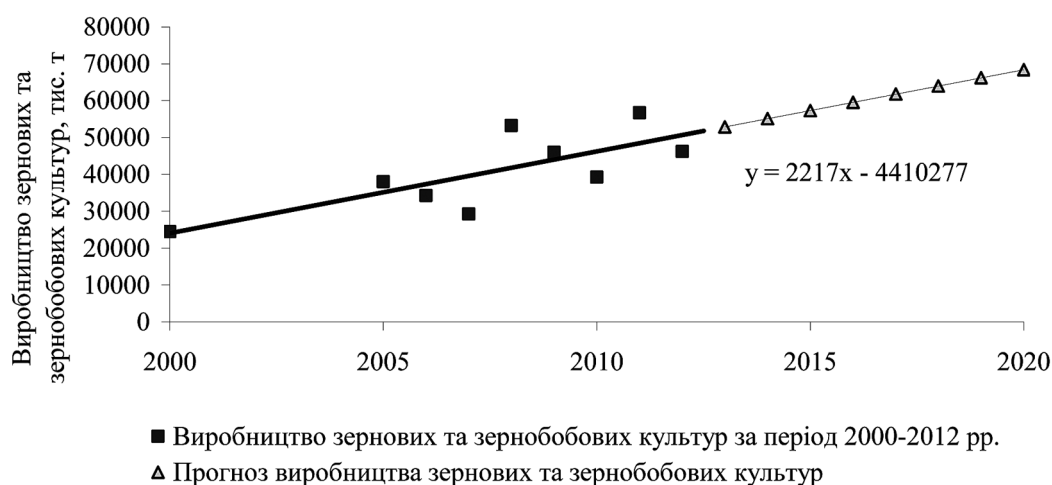

Рис. 1. Виробництво зернових та зернобобових культур (2000–2012 рр.) та його прогноз на 2013–2020 рр., власні розрахунки автора на основі [6]

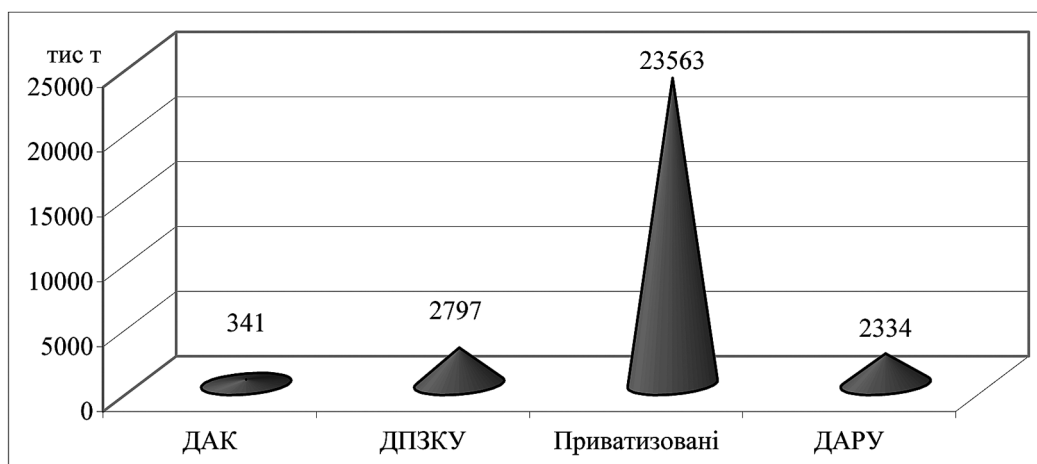

Рис. 2. Місткість сертифікованих зернових складів у 2012 р., тис т [7]

Таблиця 3

Забезпечення вагонами трейдерів для перевезення зерна, на 20.01.2012 р.

Вагони	Кількість вагонів, шт.
Задіяні в перевезенні зерна за кордоном	1100
Потребують ремонту	1700
Непридатні для використання	1400
Фактично використовуються	7500

Джерело: [9].

Державної акціонерної компанії «Хліб України» – 341 тис т (рис. 2).

В Україні існує потреба будівництва нових та модернізації наявних елеваторів для зберігання збіжжя. За останні 10 років було збудовано їх загальною місткістю 12 млн т, однак тенденції збільшення виробництва зерна в країні зумовлюють потребу в будівництві більшої кількості зернових складів. За словами А. Прокаєва: «... в ближайшие четыре года необходимо еще на 16 млн т. мощностей ... если раньше строили в среднем 1,2 млн т в год, то теперь необходимо строить в год 4 млн т» [8, с. 32]

Крім того, існують проблеми транспортування збіжжя до портів України. Так, станом на 20.01.2012 р. було зафіксовано лише 7500 одиниць вагонів, які фактично використовувалися для перевезення зерна. Решта, 1100 одиниць, знаходилися або за кордоном, 1700 потребували ремонту, 1400 вагонів взагалі непридатні для використання (табл. 3). Перевезення зерна залізничним транспортом залежить від сезону, досить часто виникають проблеми з наявністю вільних вагонів.

Невідповідність оснащення залізничного вантажоперевезення сучасним потребам та недостатня кількість вагонів зумовлюють підвищення затрат на

транспортування зернових, що є причиною затримок поставок зерна в пункт призначення, створюють конкуренцію між зернотрейдерами тощо.

Проблема виникає при оформленні заявок на вагони, що включає:

- реєстрацію заявки в дозвільному центрі;
- надання заявки Державній хлібній інспекції;
- здійснення інспектування зерна Державною хлібною інспекцією, видача сертифіката якості. Після цього ДХІ надсилає копію сертифіката у дозвільний центр.

Дозвільний центр у вихідні та святкові дні не працює, тому вагони простоюють. Заявки чиновники вчасно не підписують, що впливає на термін поставки зернових. Вартість простою збіжжя та зірвані контракти перед покупцями збільшують витрати експортерів, які в підсумку намагаються знизити закупівельну ціну зерна у виробників [9, с. 4].

У 2012 році до портів України автомобільним транспортом було перевезено 5,3 млн т зернових та олійних культур. Рентабельність транспортування збіжжя в порти автотранспортом зменшується якщо відстань становить понад 200 км. Серед головних проблем транспортування збіжжя автомобільним транспортом є незадовільний стан

доріг, висока амортизація на вантажні автомобілі, велика кількість вантажівок в портах та при в'їзді в порти під час сезону, що збільшує перебування авто в дорозі [10]. Крім того, існують обмеження введені Державтоінспекцією під час транспортування збіжжя автомобільним транспортом: не більше 24 тонн навантаження, що також зменшує рентабельність перевезень.

В Україні існує три річкові порти, які відповідають за перевезення зерна водним транспортом — Дніпропетровський, Херсонський і Миколаївський. Порівняно з іншими країнами внутрішній водний транспорт для перевезення збіжжя в Україні використовується недостатньо. В країнах ЄС, наприклад, майже 40 % перевезень зернових здійснюється за допомогою внутрішнього річкового транспорту [11]. Загальна потужність річкових портів в Україні становить приблизно 2 млн т в рік, проте їх потенціал використовується не повною мірою (табл. 4).

Існують економічні й гідрографічні проблеми, які необхідно розв'язати для покращення транспортування зерна річковим транспортом. Наприклад, на відміну від України, податки з власників суден в розвинених країнах компенсуються державою. Інша проблема — гідрографічна, що пов'язана з розвитком логістики. Так, в Дніпродзержинському районі знаходиться кам'яна гряда, яка заважає вільному проходженню суден до Дніпропетровська. Збільшення обсягів транспортування зернових Дніпром може ускладнити перевезення. Крім того, водна артерія потребує негайного укріплення берегових ліній та збільшення річкової глибини [11].

Важливе значення для нашої держави при здійсненні транспортування зернових має наявність Чорного та Азовського морів. В Україні прийняті Закон «Про морські порти України», Стратегія розвитку морських портів на період до 2015 р.,

нормативні документи від 16 травня 2008 р. «Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави». Проте держава ще повністю не сформувала ефективну морську політику на зерновому ринку України. Проблемаю при здійсненні перевалки збіжжя є велика концентрація операторів в одному українському порту. На території України налічується 18 морських портів, з яких 13 забезпечують транзит та перевалку зернових. Вони поділяються на три групи:

1) Іл'їчівськ, Одеса, Південний, Севастополь — найпотужніші порти, частка яких становить 65–70 % від загальної перевалки зерна. Вони обслуговують грузопотік з усіх областей України, а також транзит з Росії та Казахстану;

2) Миколаїв, Маріуполь, Херсон — мають менший потенціал порівняно з першою групою. Займають 25–30 % на ринку послуг портів;

3) Білгород-Дністровський, Рені, Бердянськ, Усть-Дунайськ, Ізмаїл, Рені — найменш потужні порти, в яких бракує спеціалізованих терміналів. Тут працює багато компаній, які орендують причали та займаються перевалкою зерна [7].

Потужність портів України відносно перевалки збіжжя в 2012/2013 маркетинговому році становила 44,1 млн т в рік або 3,7 млн т в місяць. Ємність одночасного зберігання зерна дорівнює 39,3 млн т в рік або 3,3 млн т в місяць. Найбільш загрузеними в 2012 р. були порти Одеського та Миколаївського регіонів (рис.3).

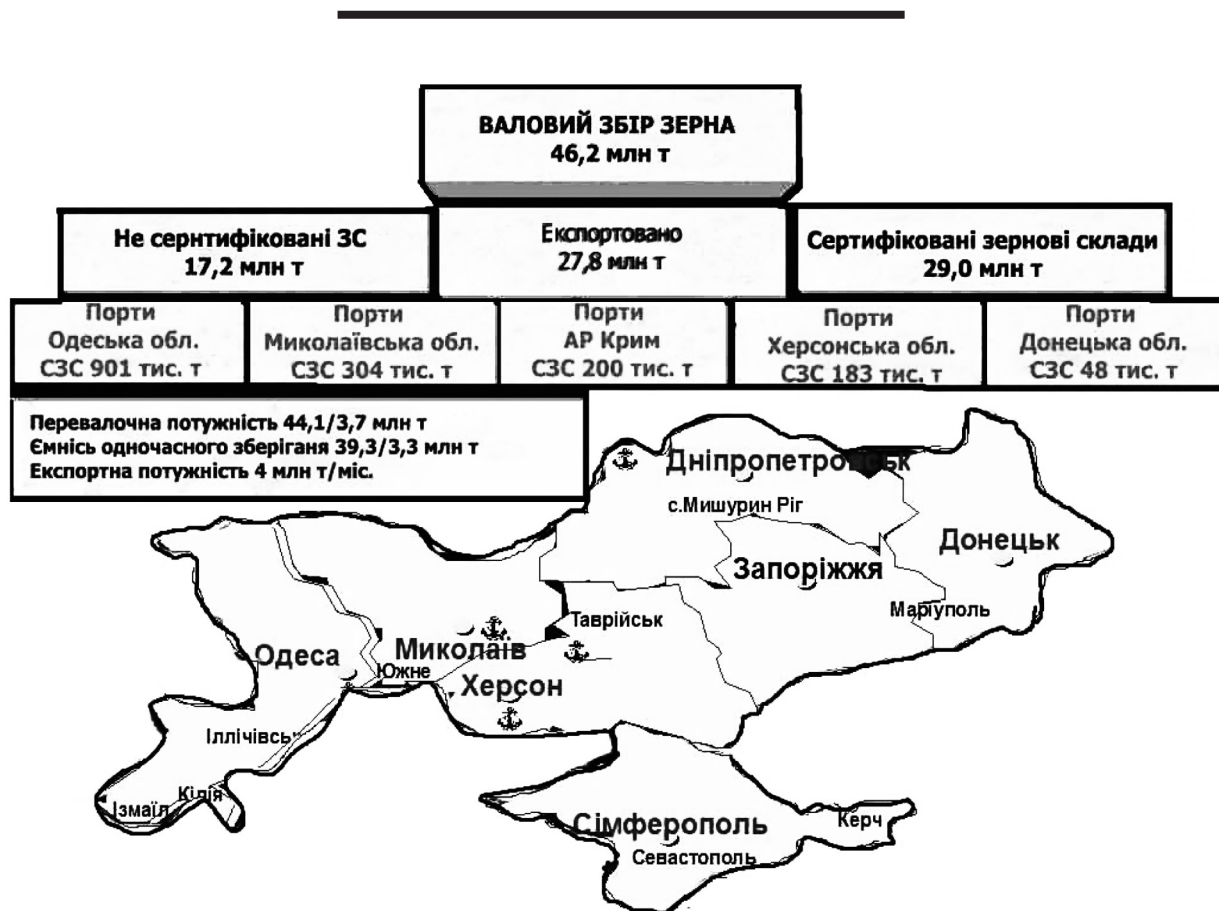
Висновки. Аналіз балансу зернових і зернобобових культур України вказує на основні чинники, що зумовили збільшення реалізації збіжжя на зовнішній ринок зерна. Значний вплив на нарощення експорту зернових після отримання Україною статусу незалежної держави здійснив розвиток інфраструктури ринку зерна в Україні. На основі зробленого прогнозу валових зборів зернових культур України виявлено, що лімітуючим чинником потенціалу екс-

Таблиця 4

Потужність по перевалці зернових в річкових портах України

Порт	Власник/оператор причалу/термінал	Потужність тис.т/рік
Дніпропетровський	Порт	300
	Придніпровська Аграрна Група	150
Херсонський	УкрКазЕкспортАстик	800
	Нортек-Азот	300
Миколаївський	Агроекспорт	400

Джерело: [11].

(сформовано автором на основі статистичних даних з Інтернету та [6;7])

Рис. 3. Інфраструктура експорту зерна 2012/2013 МР

порту збіжжя є недоліки логістичної інфраструктури вітчизняного ринку зерна.

Отже, існує необхідність вирішення актуальних питань пов'язаних з проблемами транспортування збіжжя до портів України. Зростання валових зборів зерна зумовлює нагальну необхідність будівництва елеваторів для зберігання зернових в країні, модернізації та оновлення зернових вагонів для транспортування зерна, інтенсивного використання річкового транспорту під час перевезення зерна.

Вважаємо, що значення держави у вирішенні основних питань розвитку інфраструктури ринку зерна посилюється. Тому в країні потрібно створити сприятливий інвестиційний клімат з метою залучення додаткових коштів, необхідних для покращення інфраструктури вітчизняного ринку зерна.

Використані джерела

1. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20.12.1991 р. № 2009-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2009-12>.
2. Про форми власності на землю: Закон України від 30.01.1992 р. № 2073-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2073-12>.

3. Кобута И. Экономика экспорта пшеницы в Украине / И. Кобута, А. Сикачена, В. Жигалдо // ФАО Региональное бюро по Европе и Центральной Азии Исследования по политике сельского хозяйства. — 2012. — № 2012-5. — 57 с.
4. Национальный агропортал. Латифундист [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://latifundist.com>.
5. Food and Agriculture organization of the United Nations. [Electronic resource]. — Режим доступа: Faostat: <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>.
6. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Міністерство аграрної політики України. ДП «Держреєстри України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dru.com.ua/ua/>.
8. Прокаев А. Временные и постоянные хранилища — новые подходы / А. Прокаев // Зерно. — 2012. — № 12 (81). — С. 32—36.
9. Євтеєв О. Вагони, вікна і папери / О. Євтеєв [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://en.cfts.org.ua/files/OdessaRoundTable.phd](http://www.agroprofi.com.ua // Агропрофі — 2012. — №3 (173) — 20 січ.
10. Производство зерна в Украине, сопутствующая инфраструктура экспорта зерна: среднесрочная перспектива развития / А. Товстопят [Электронный ресурс] // Центр транспортных стратегий. Май 2013. — Режим доступа: <a href=).
11. УкрАгроКонсалт [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ukragroconsult.com>.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИЗНАЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СТРАХОВОЇ ПОСЛУГИ У РИНКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Висвітлено сутність конкурентно-аналітичної інформації щодо забезпечення конкурентоспроможності страхової послуги на страховому ринку. Запропоновано модель збору та оброблення інформації страхової компанії про досліджувану страхову послугу для управління нею у ринковому середовищі. Встановлено напрями аналізу конкурентно-аналітичної інформації конкурентоспроможності страхової послуги.

Сучасні реалії ставлять перед українськими страховими компаніями завдання щодо усвідомлення важливості налагодження системи збору, оброблення та аналізу ділової інформації, яка сприяє веденню бізнесу. Достовірність такої інформації відіграє вирішальну роль в отриманні об'єктивного результату.

Питанням формування і практичного використання інформації присвятили свої праці І.К. Беляевский, Л.Н. Бріллоєн, В.Г. Гамаонов, І.Н. Кузнецов та ін. Водночас багато аспектів цієї проблеми залишаються нерозкритими і потребують додаткового вивчення. Це пов'язано, насамперед, з тим, що нині створюються принципово нові передумови формування внутрішнього та зовнішнього ринків. Відповідно особливої актуальності набуває питання використання інформації як базового джерела визначення конкурентоспроможності страхової послуги.

Метою статті є розкриття сутності конкурентно-аналітичної інформації страхових компаній для визначення конкурентоспроможності страхової послуги у ринковому середовищі.

Інформаційне забезпечення включає, *по-перше*, інформацію, необхідну для управління економічними процесами, яка міститься в базах даних інформаційних систем; *по-друге*, створення умов функціонування системи, наповнення її необхідною інформацією, включення в систему засобів пошуку, отримання, зберігання, накопичення, передачу, оброблення інформації, організацію бан-

ків даних. Формування системи інформаційного забезпечення — нагальна умова побудови і функціонування автоматизованих систем управління [1–9].

Одним із відгалужень інформаційного забезпечення є конкурентно-аналітична інформація. Саме її ми використовуємо у власних дослідженнях.

Конкурентно-аналітична інформація (СІ — *competitive intelligence*) часто розглядається як відносно новий підхід. Він виник у 80-х роках ХІХ ст. Прототипом аналітичної інформації про конкурентне середовище стали напрацювання Льюса Теппена із Нью-Йорка. У 1841 р. він заснував перше комерційне агентство для збору та аналізу інформації про кредитоспроможність підприємців, які зверталися за кредитом. Спонукала його до такого рішення пересторога щодо надання певних коштів у борг.

Теппен створив на місцях мережу кореспондентів, які присилали йому регулярні звіти про діяльність місцевих підприємств. Його кореспондентами були переважно місцеві адвокати, які мали крім чесної репутації повні свідчення про боргові зобов'язання свої клієнтів. Він зібрав записані по стандартній формі кредитні звіти в товсті бухгалтерські книги, Теппен став брати абонементну плату за користування інформацією від 100 до 200 дол. США у рік. Так вперше інформація стала товаром [2].

Насамперед використання конкурентно-аналітичної інформації відбулося у галузях економіки, маркетингу, військової теорії. Така інформація продовжила своє трансформування в окрему функцію, властиву тільки нинішнім підприємствам. Конкурентний підхід до отримання інформації має достатній концептуальний розвиток, а також практичну, історичну та емпіричну підтримку, для того щоб окреслитись в окремий науковий напрям. Хоча існують певні сумніви щодо актуальності виділення

конкурентно-аналітичної інформації з ключових джерел в окрему наукову сферу (наприклад, бухгалтерський облік), вона продовжує розвиватись у цьому напрямі [5].

Використання даного виду інформації зумовлено тим, що поліпшення характеристик певної продукції порівняно з конкурентною не гарантує нових конкурентних переваг — вирішальна роль в оцінюванні переваг і недоліків продукції належить споживачам.

Конкурентоспроможність страхової послуги визначається трьома необхідними елементами:

характеристикою та властивостями аналізованої страхової послуги;

характеристикою та властивостями конкурентної страхової послуги;

характерними особливостями споживачів страхової послуги.

Використання аналітичної інформації про конкурентне середовище із загального інформаційного потоку дає змогу полегшити аналіз страхової послуги розв'язанням трьох важливих завдань:

конкурентно-аналітична інформація відокремлюється від загальної інформації;

наголошення на динамічності та циклічності конкурентно-аналітичної інформації;

на перше місце виводиться взаємодія вищого керівництва підприємства з працівниками команди збору та аналізу конкурентно-аналітичної інформації (команди по розрахунку та реалізації аналізу при цільовій конкуренції).

Проведення аналізу на основі конкурентно-аналітичної інформації дає змогу мінімізувати невизначеність та ризик на всіх етапах прийняття рішень, сприяє корегуванню в прийнятті рішень в умовах змін зовнішнього середовища. Раціональність рішень для досліджуваної страхової послуги буде залежати від того, як швидко стане можливим виявити проблемні ситуації. Ось чому вибір оптимального рішення залежить від можливості спрогнозувати ймовірні наслідки. Таким чином, як тільки визначено напрями дій страхових компаній щодо страхової послуги, виникає необхідність знати, що може трапитись, якщо внести певні зміни чи доповнення до прийнятого рішення.

В конкурентно-аналітичній інформації мають місце потенційні ефекти, тобто загрози й можли-

вості. Вони є наслідком взаємодії зовнішніх елементів ділового середовища, які безпосередньо або опосередковано можуть впливати на поточну конкурентоспроможність страхової послуги, а відповідно і на конкурентоспроможність страхової компанії як в теперішньому, так і в майбутньому часі.

Беручи до уваги наведені чинники для інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації аналізу страхової послуги при цільовій конкуренції на ринку страхових послуг, ми пропонуємо таке визначення конкурентно-аналітичної інформації страхової послуги, як сукупність відомостей, даних, значень економічних показників страхової послуги конкурентів, оброблення та передачі для використання в процесі аналізу конкурентоспроможності страхового продукту, метою якого є вироблення ефективних економічних рішень в управлінні.

Використання конкурентно-аналітичної інформації страхової послуги в аналізі сприяє правильному оцінюванню досліджуваної страхової послуги, а відповідно і її виробника та підвищенню конкурентоспроможності цієї послуги, щоб стати головним гравцем на страховому ринку.

У процесі здійснення аналізу страхової послуги виділяємо декілька напрямів аналізу конкурентно-аналітичної інформації даного виду страхового продукту:

аналіз конкурентно-аналітичної інформації для використання її у дослідженні конкурентоспроможності страхової послуги при розробленні та плануванні стратегії;

аналіз страхових продуктів конкурентів та спостереження за їхнім розвитком, а відповідно й за ними;

відсутність непередбачуваних дій для страхових компаній від фактичних і потенційних конкурентів завдяки своєчасній реакції на них;

допомога в процесі прийняття рішень;

введення важливої складової збору і подання інформації.

Для визначення конкурентоспроможності страхової послуги використовуємо конкурентно-аналітичну інформацію, що є інформаційним забезпеченням рейтингового аналізу. Вона повинна базуватися на повній достовірності.

Зумовлювані сферами уваги джерела інформації можуть виявитися настільки численними, що навіть їх перерахування викличе складність. Та все ж основні види джерел інформації для розрахунку рейтингу назвати слід. До них відносяться:

потенційні клієнти та працівники (інформація поступає у вигляді реєстраційних документів, бізнес-планів і пропозицій, записів бесід і т.д.);

банки-партнери (основу інформації становлять документи, що надаються, контакти із співробітниками споріднених служб тощо);

біржі (результати торгів, спілкування дилерів);

інформаційно-аналітичні агентства;

інформаційні мережі і системи (Інтернет);

рекламні агентства і різні соціальні служби;

незалежні консультативні та експертні фірми;

місцеві, регіональні й зарубіжні засоби масової інформації;

спеціалізовані видання;

спеціалізовані бази даних (за оцінками фахівців, інформація, необхідна для розв'язання проблем кредитування, а також інші відомості, потрібні для ухвалення рішення керівництвом банку, містяться приблизно в 10 тис. електронних базах даних);

конференції, симпозиуми, наради, виставки, зустрічі тощо;

держструктури (ВР України, КМУ, НБУ, Мінфін України, ДСТУ, галузеві міністерства і т.д.);

законодавчі органи (проекти відповідних законодавчих актів, матеріали діяльності відповідних комісій тощо).

При зборі інформації неминуче доводиться стикатися з проблемами секретності або конфіденційності інформації. Водночас ще в роки Другої світової війни адмірал Захара, який очолював військово-морську розвідку США, говорив: «Велика частина корисної інформації (95 %) не є секретом».

Аналітики сучасних інформаційних служб також схильні вважати, що приблизно 90 % корисної інформації можна отримати з відкритих джерел. Саме тому системи збору ділової інформації комерційних структур, зокрема банків, орієнтуються саме на отримання відкритої інформації (інша справа, що багато чого залежить від умінь правильно її аналізувати, оцінювати і тлумачити, співвідносити, здавалося б, розрізнені факти).

Відкрита інформація поділяється на такі види:

загальнодоступну, тобто ту інформацію, яка може мати вільний доступ безкоштовно (періодика) або на комерційній основі (укладення договору про інформаційне обслуговування з яким-небудь спеціалізованим агентством);

приватну, тобто конфіденційну інформацію, контрольовану її власниками (список банківських клієнтів і рахунків або повний список акціонерів банку з вказівкою частки кожного акціонера).

При використанні загальнодоступної інформації важливий вибір джерел, що є найбільш раціональними з точки зору оперативності, достовірності, повноти, корисності й вартості інформації, яка надається.

Що стосується приватної інформації, то, в принципі, принаймні частина її, теж є доступною. Наприклад, якщо стан рахунку клієнта банк зобов'язаний зберігати в таємниці (це право клієнта забезпечується Законом), то список клієнтів він не розголошує через свої комерційні інтереси. Проте ця інформація надається в реєструючі або контролюючі органи і знайти підходи до відповідних джерел інформації можна (буває, що подібна приватна інформація коштує досить дорого, але її придбання може бути виправдане поставленими цілями).

В процесі оброблення інформації здійснюється постійне корегування списку її джерел за такими простими критеріями, як забезпеченість і ефективність. Контроль за інформаційною забезпеченістю конкретного джерела здійснюється шляхом оцінки ступеня корисності, важливості й точності інформації, що поступає з нього, і відсутності її дублювання іншими джерелами. Контроль за ефективністю конкретного джерела здійснюється шляхом оцінки актуальності інформації (інтервал між подією і повідомленням про нього має бути мінімальним), що поступає з нього, і її унікальності (володіння нею має забезпечувати виробничому підприємству перевагу над конкурентами).

Інформацію можна розглядати як продукт, що проходить довгий технологічний цикл зі зворотним зв'язком: отримання — аналітична обробка — розподіл. Фактична цінність інформації тим вища, чим відповідальніші рішення ухвалені в результаті її використання. Створення цінної інформації — справа всього виробничого підприємства, а не тільки спеціалізованого інформаційно-аналітичного підрозділу. При цьому розподіл інформаційної

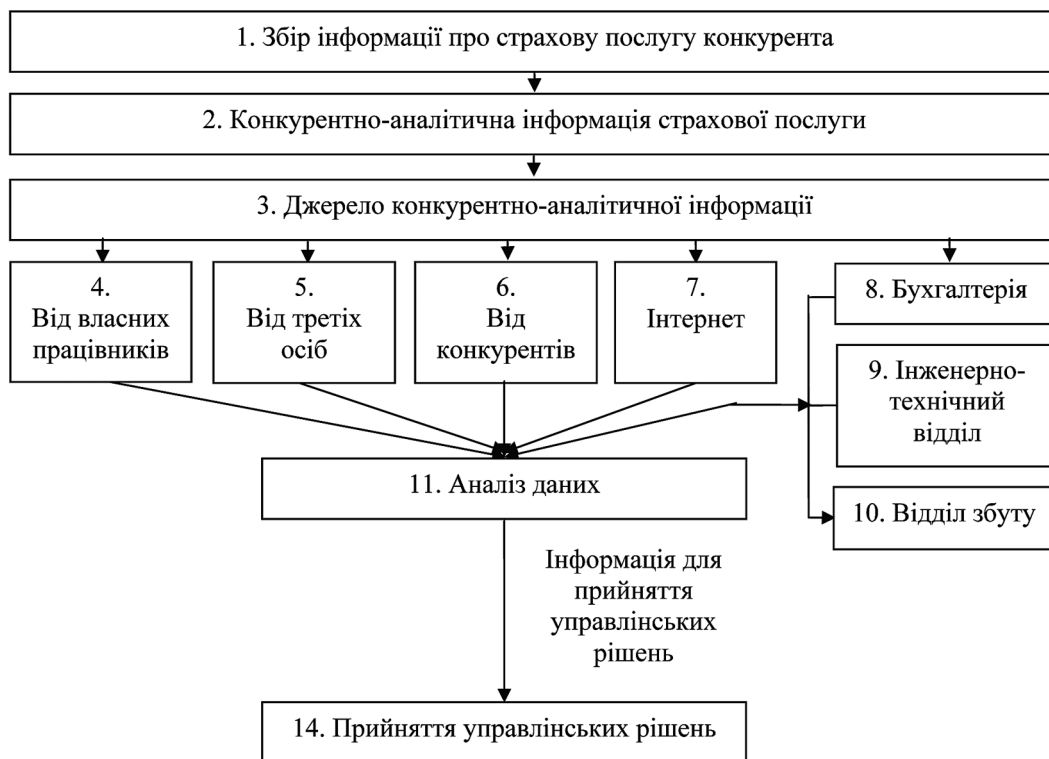

Рис. 1. Модель збору і оброблення інформації страхової компанії про досліджувану страхову послугу для управління її конкурентоспроможністю

продукції (від трансльованих відомостей, отриманих із зовнішніх джерел, до стратегічних прогнозних досліджень) здійснюється за принципом піраміди: чим вищий рівень відповідальності працівника підприємства, тим вище рівень аналізу і менше фактичний обсяг інформації, що надається йому.

На думку М. Портера багато організацій не здійснюють систематичний конкурентний аналіз. Більшість підприємств працюють керуючись «неформальними враженнями, уявленнями та інтуїцією, що отримуються шляхом пікантної

інформації про конкурентів, одержаної кожним менеджером» [3].

При отриманні, аналізі та використанні конкурентно-аналітичної інформації в оцінюванні страхової послуги страховими компаніями охоплюються наступні стадії:

1) визначення фактичної та потенційної страхової послуги, а відповідно і її цільових конкурентів (страхових компаній, які обслуговують найцінніших для них споживачів);

2) визначення різновиду потрібної конкурентної інформації про досліджувану страхову послугу;

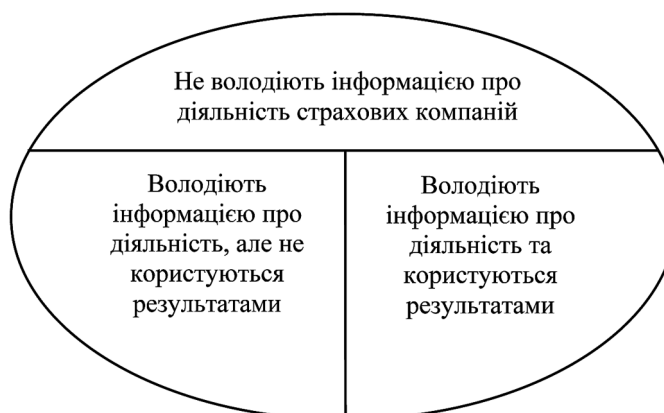

Рис. 2. Структура користувачів результатів діяльності страхових компаній

3) створення можливості проведення аналізу з метою прийняття раціональних управлінських рішень;

4) моніторинг конкурентів та ринкового середовища з метою виявлення майбутніх конкурентів.

Найскладніший процес — це визначення потенційної страхової послуги конкурентів. Оскільки вони розробкою нових способів просування споживчої цінності на нових конкурентних рівнях стають відкритими для страхових компаній, то змагатися з ними вже досить важко.

Після визначення наявної та потенційної страхової послуги цільових конкурентів слід з'ясувати, якою саме інформацією необхідно володіти про неї. Доцільно переконатись в тому, що зусилля зі збору конкурентно-аналітичної інформації страхової послуги, яка буде використовуватись для аналізу індивідуальних характеристик досліджуваної страхової послуги цільових конкурентів, спрямовані на споживача.

Для підвищення конкурентоспроможності страхової послуги збір конкурентно-аналітичної інформації страхового продукту необхідно виконувати для менеджерів та маркетологів, а також для споживачів, і саме тих конкурентних параметрів страхової послуги, які мають вплив на покупців.

Ми пропонуємо творчий підхід до формування моделі збору та оброблення інформації для управління конкурентоспроможністю страхової послуги. Модель враховує аналітичну інформацію про конкурентне середовище страхової послуги при прийнятті ефективних управлінських рішень щодо підвищення конкурентоспроможності страхової послуги (рис. 1).

Тому робота в умовах дії чинників невизначеності або ризиків, властивих більшості виробничих і фінансових операцій, потребує відповідного інформаційного забезпечення, необхідного для оцінювання цих чинників і ухвалення адекватних рішень. Західні банкіри нерідко говорять: «З грошима працюють лихварі -- ми працюємо з інформацією». Особливо зростає роль ділової інформації, що поступає із зовнішніх джерел, в умовах українського ринку з його характерними для нинішнього перехідного етапу особливостями (тіньового ринку, корумпованістю чиновництва, криміналізацією бізнесу, відсутністю правових гарантій і т. п.).

Важливо виділити також користувачів інформації про результати діяльності страхових ком-

паній. Ми пропонуємо їх класифікувати таким чином (рис. 2).

До теперішнього часу багато українських страхових компаній підійшли до розуміння того, що налагоджена система збору, оброблення й аналізу ділової інформації значною мірою сприяє успішному веденню бізнесу. Наприклад, системи управління потоками ділової інформації в тій або іншій формі існують практично у всіх банках. Проте практика показує, що часто такі системи працюють недостатньо ефективно, не повною мірою реалізують свої можливості, а замикаються у вузькому колі приватних питань, залишаючи осторонь стратегічні проблеми розвитку організації.

Висновки. Застосування конкурентно-аналітичної інформації страхової послуги в аналізі її конкурентоспроможності сприятиме достовірному оцінюванню досліджуваного страхового продукту, а відповідно і її виробника, дасть можливість підвищити конкурентоспроможність страхової послуги, щоб стати головним гравцем на страховому ринку.

Використані джерела

1. *Беляевский И.К.* Маркетинговое исследование: информация, анализ, прогноз: учеб. пособ. / Беляевский И.К. — М.: Финансы и статистика, 2008. — 319 с.
2. *Бриллюэн Л.Н.* Научная неопределенность и информация = Scientific uncertainty and information / Бриллюэн Л.Н.; пер.с англ. Т.А. Кузнецова. — [изд. 2-е, стер.]. — М.: КомКнига, 2006. — 271 с.
3. *Гамаонов В.Г.* Информация, информатизация, управление: системный подход. (Теоретические и прикладные аспекты) / Гамаонов В.Г.; ред. А.Г. Кусраев. — Владикавказ: РАН. Владикавказский научный центр; Институт прикладной математики и информатики, 2000. — 192 с.
4. *Демин А.И.* Парадигма дуализма. Пространство — время, информация — энергия / Демин А.И. — М.: URSS. ЛКИ, 2007. — 318 с.
5. *Информация: поиск, анализ, защита* / [Кузнецов И. Н. и др.]. — М.: Амалфея, 2002. — 320 с.
6. *Научные исследования: информация, анализ, прогноз* / [Кравчук П. Ф., Попов В. В., Лыгина Н. И. и др.]; общ. ред. О.И. Кириков. — Воронеж: Воронежский гос. педагогический ун-т, 2003. — 316 с.
7. *Мельник Л.Г.* Экономика и информация: экономика информации и информация в экономике (Энциклопедический словарь) / Мельник Л.Г. — Сумы: Университетская книга, 2005. — 384 с.
8. *Новый экономический словарь: 10 000 терминов* / [Азрилиян А. Н. и др.]. — [3-е изд.]. — М.: Институт новой экономики, 2008. — 1088 с.
9. *Большой экономический словарь: 26500 терминов* / [Азрилиян А. Н., Азрилиян О. М., Калашникова Е. В., Квардакова О. В.]; под ред. А.Н. Азрилиян]. — [изд. 7-е, доп.]. — М.: Институт новой экономики, 2008. — 1471 с.

ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ЗМІН

Визначена роль аграрного сектору в національній економіці України. Узагальнено наукові позиції щодо концептуальних напрямів розвитку сільського господарства. Систематизовано імперативи зміщення траєкторії поступу сільськогосподарської діяльності в умовах технологічної перебудови галузі. Обґрунтована необхідність переходу до нової парадигми розвитку аграрного сектору економіки на засадах вчення про ноосферу, гармонійного співіснування техносфери і природного середовища, екологічної безпеки, продовольчої незалежності держави, якісної зміни структури харчування населення.

У сучасному глобалізованому світі місце і роль України залежить від реалізації об'єктивних переваг природно-ресурсного потенціалу в міжнародному розподілі праці й конкурентній боротьбі, активної участі країни у розв'язанні продовольчої, енергетичної та екологічної проблем світового рівня на засадах взаємовигідних партнерських відносин.

Аграрний сектор України з його базовою компонентою сільським господарством все більшою мірою стає системоутворюючим в національній економіці. Він формує чинники збереження суверенності держави — продовольчу та у визначених межах економічну, екологічну й енергетичну безпеку держави, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національного господарства, утворює ринок продовольчих продуктів. Першочерговість уваги до аграрного сектору зумовлюється незамінністю сільськогосподарської продукції та продуктів харчування в життєдіяльності людини і суспільства, його винятковою соціальною значимістю.

Сільське господарство з потенціалом виробництва, що значно перевищує потреби внутрішнього ринку, на даному етапі може стати локомотивом піднесення національної економіки, дати імпульс інвестиційному, технологічному і соціальному розвитку у державі. За останнє десятиліття ця ідея, підкріплена практикою функціонування аграрного сектору, набула багатоаспектного теоретичного обґрунтування. Можна виділити такі позиції наукових інтересів, що позначилися при обговоренні концептуальних засад розвитку агропромислового виробництва:

міждисциплінарний підхід до розроблення теоретичних основ розвитку аграрної сфери, що поєднує методологічну базу природничих і суспільних наук

(економіки, соціальної філософії, соціології, психології) та статистично-математичний апарат;

застосування принципу системності в аналізі й синтезі складників сільського розвитку, що припускає виділення специфічних і загальних критеріїв, які відбивають сутність цього поняття і механізмів соціально-економічної, екологічної й суспільно-політичної стабільності;

трансформація загальнотеоретичних положень розвитку аграрного виробництва щодо конкретних сфер економічної діяльності;

шляхи, методи і засоби формування ментальності, культури і свідомості населення, розвитку комунікативних процесів у контексті сільського розвитку й управління суспільною свідомістю [1].

Ступінь розробленості зазначених напрямів наукового пошуку різна. Найменш розроблена теорія окремих сфер діяльності у системі сільськогосподарського виробництва, особливостей господарювання в процесі технологічних змін в аграрній сфері, доцільності співіснування та взаємодії суспільства і природи, суспільного розвитку і економічного зростання, підвищення рівня і якості життя населення.

Метою статті є виділення й систематизація імперативів соціо-еколого-економічного та організаційно-технологічного розвитку аграрного сектору виробництва в умовах переходу до ринку й глобалізації економіки, що зміщують фокус уваги до сільського господарства й визначають траєкторію його подальшого розвитку.

Імператив від латинського (*imperatives* — владний, наказовий) означає вимогу, наказ, закон. З появою кантівської «Критики практичного розуму» цей термін використовувався у філософії як атрибут загальнозначущого морального припису. У загальноновизнаному логічному трактуванні імператив означає безумовний принцип поведіння, правило, що виражає повинність (об'єктивний примус: поводитись так, а не інакше). За Кантом: «Поводься так, щоб твоя поведінка могла слугувати зразком для законодавства» [2, с. 491; 3, с. 7].

Ретроспектива свідчить, що аграрне виробництво у своєму розвитку пройшло два революційних періоди: «зелену революцію» (початок масового застосування мінеральних добрив та засобів захисту рослин) і масштабне впровадження засобів механізації

основних технологічних процесів. Ці чинники забезпечили надзвичайно високі досягнення галузі щодо нарощення виробництва сільськогосподарської продукції й підвищення продуктивності праці у галузі. Завдяки «зеленій революції» з 1960-го по 1990 рік виробництво продовольства у світі зросло більш ніж у два рази. Агротехнології в землеробстві дали змогу мінімізувати ризики, затрати ручної праці й витрати виробництва. У взаємозв'язку з мікробіологією вони «вирішують долю врожаю» і забезпечують стабільність. З удосконаленням і ускладненням технологій аграрний сектор все більше набуває ознак індустріального процесу. Застосування сучасних досягнень біотехнології, генетики, інформаційно-телекомунікаційних технологій у сільському господарстві перетворює його на одну з найнаукоємніших галузей економіки. Вже нині знання становлять 75 % вартості виробленого зерна [4;5].

Проте технології у сільському господарстві відрізняються від промислових своєю залежністю від біології, ґрунту, клімату, рельєфу місцевості й конфігурації полів, переміщенням технічних засобів у просторі, а відповідно й вищим рівнем енергетичних витрат. Агротехнологічні прийоми в аграрному виробництві значною мірою залежні від природних зон і погодного чинника. Використання засухо- і морозостійких сортів, зрошувальних систем і вологозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур поступово знижує вплив погодних катаклізмів. Проте аналіз динаміки валових зборів зерна показує, що після трьох високоврожайних років, як правило, настає один менш урожайний і цю особливість галузі слід враховувати при прогнозуванні врожаю.

У сільському господарстві соціальна природа часу сприймається в трьох варіантах. *По-перше*, час — циклічний, йде по колу й повертається до відправної точки (обробіток ґрунту, посів, збирання врожаю). Такі повторення спостерігаються з року в рік. *По-друге*, час — лінійний, рухається вперед разом з технологічним прогресом, витісняє важку ручну працю машинами. В цьому контексті можна йти в ногу з прогресом, а можна залишатися далеко позаду. *По-третє*, час — це постійний виклик, оскільки будь-яке зволікання, відкладання, запізнення з проведенням агротехнологічних операцій завдає шкоди посівам сільськогосподарських культур і знижує урожайність.

Для швидкого й безпомилкового прийняття складних технологічних рішень необхідно враховувати безліч чинників. Відповідно виникає потреба в детальній і систематизованій інформації по культурах, ключових питаннях щодо визначення норми витрат препаратів, насіння, пального, потреби рослин у мінеральному живленні на запланований урожай з урахуванням рівня забезпеченості ґрунту і поправкою на кліматичні особливості регіону, спроможності кореневої системи до засвоєння кожного елемента добрив окремо з подальшим перерахунком на конкретні їх форми і розподілом по періодах внесення.

Для упередження помилок при виконанні цих завдань необхідно мати довідники, комп'ютери, електронні енциклопедії й інтерактивні програми, які містять значні обсяги інформації й дають змогу швидко вибрати лише те, що необхідно на даний момент часу, програмне забезпечення (наприклад, Агроаналіз-онлайн). В таблиці слід вносити розрахункові дані (культура, попередник, планова урожайність, результати аналізу ґрунту тощо), визначати рівень забезпеченості ґрунту кожним елементом живлення рослин, ступінь і тип солонцюватості, залуження та інших важливих ґрунтових характеристик, потреби в елементах живлення (в діючій речовині). Необхідно здійснювати підбір оптимальних форм мінеральних добрив, встановлювати їх кількість, строки і способи внесення, проводити корегування отриманої інструкції в залежності від особливостей технології. Відповідно слід збільшувати витрати часу на аналітичну діяльність або стискати час і робити декілька речей одночасно. Отже руйнується поділ між робочим і позаробочим часом, розмивається межа між працею і відпочинком, приватним і публічним, об'єктивним і суб'єктивним, щоденним і духовним.

Важлива складова успіху аграрних технологій полягає у правильній організації технологічних процесів, своєчасному і якісному проведенні операцій. Проте налагодити ці процеси раз і назавжди у сільському господарстві практично неможливо. Постійне їх дослідження і вдосконалення забезпечується людським фактором, основними ознаками якого є технологічна дисципліна, майстерність, відчуття відповідальності.

Організація бізнес-процесів, насамперед виробничих, в аграрному секторі базується на особливості підходів до розв'язання виникаючих проблем. Не лише зміст господарських процесів (нові технології, методи управління, організація праці), а насамперед їх форма та механізм впровадження виходять на передній план і включають чітку постановку завдань, дотримання строків їх виконання, контроль діяльності тощо. Прийняття рішення потребує його ретельного обґрунтування й узгодження, а якісне й своєчасне проведення всіх технологічних процесів — чіткого розподілу обов'язків між всіма виконавцями.

У сільськогосподарському виробництві важливого значення набувають три взаємопов'язані завдання, що включають оцінку агрокліматичного потенціалу і довгострокові агрокліматичні прогнози, комплексний моніторинг і масштабно-цінове моделювання товарних ринків, прогресивні агротехнології для відновлення родючості ґрунту й пригнічення бактеріозів.

Нині в багатьох країнах з інтенсивним землеробством загострилася проблема наявності в посівах сільськогосподарських культур резистентних популяцій бур'янів та інших шкідливих організмів, що інтерпретується як відповідь Природи на деструктивну діяльність людини. Обмежений набір і беззмінне вирощування культур у сівозміні, використання для

захисту рослин одних і тих же гербіцидів або препаратів з однаковим механізмом дії зумовлює постійний і цілеспрямований відбір стійких видів бур'янів і формування нечутливих до конкретних препаратів популяцій. Модельні дослідження й широка практика масового застосування гербіцидів показує, що стійкі до механізмів біологічної активності діючих речовин популяції бур'янів формуються на угіддях протягом 7–10 років. Ефективними засобами протидії формуванню резистентних популяцій бур'янів, зниження ризику для розвитку їх стійкості при застосуванні гербіцидів, поширення хвороб і шкідників є відмова від монокультури, впровадження сучасних сівозмін з рослинами різних ботанічних сімейств (складні екосистеми стабільніші у часі, ніж монокультури), комбінування препаратів захисту рослин або почергове їх застосування [6, с. 94,95].

По суті, сільськогосподарські товаровиробники змушені протистояти стійкому комплексу оточуючого середовища. Принцип різноманітності сільськогосподарських культур в сівозміні за рахунок сівозмінного ефекту забезпечує зниження забур'яненості полів, чисельності комах-шкідників і витрат на боротьбу з ними, сприяє підвищенню урожайності. Водночас нестача різноманіття рослин створює багато можливостей для бур'янів, які заповнюють екологічні ніші. Дотримання принципу різноманітності в землеробстві можливе завдяки вирощуванню сидеральних культур. Сидерати пригнічують розвиток бур'янів, шкідників і збудників хвороб сільськогосподарських культур, акумулюють фізіологічно активну мікрофлору, яка не допускає ґрунтовими, позитивно впливають на продуктивність послідовників.

На одному квадратному метрі посіву сидератів створюється разом з кореневою системою 3,5–4,5 кг (35–45 т/га) органічних добрив. Після мінералізації всієї органічної маси сидерату на одному гектарі ґрунту залишається 127–137 кг азоту, 55–58 кг фосфору, 149–166 – калію і 32–37 кг кальцію. Ярові сидерати залишають на одному гектарі 180–200 кг азоту, 25–46 – фосфору, 85–200 калію, 25–140 кг кальцію у діючій речовині. По ефективності сидерати значно перевищують внесення 20 т гною на один гектар. Прибуток від однієї тонни сидератів у три рази більший, ніж від безпідстилкового гною. Кореневі виділення сидеральних культур мають більший стимулюючий вплив на чисельність бактерій у ґрунті, ніж органічні добрива [7, с. 48].

При розробленні сівозмін, окрім врожаю і економічних показників, слід враховувати й екологічний аспект, застосовувати технології вирощування культур, які поліпшують якісні характеристики ґрунту, підвищують вміст у ґрунті органічних речовин, забезпечують стабільність ґрунтових агрегатів і пористість ґрунту, проникнення опадів і доступність вологи для рослин. Агротехнологічні прийоми (сівозміни, обробіток ґрунту, зрошення і внесення добрив) впливають на чисельність ґрунтових мікроорганізмів та їх різноманітність, а відповідно й

на якість ґрунту, його фізичні, хімічні й біологічні властивості.

До хімічних властивостей ґрунту зазвичай відносять вміст доступного азоту, фосфору й калію, комбінації мікроелементів, а також склад органічних речовин і рівень гідролітичної кислотності ґрунту (*pH*). Структурні характеристики ґрунту (агрегатний склад, стабільність, придатність до обробітки) відносять до фізичних властивостей, а біологічні – включають його фізичні й хімічні властивості. Біологічна діяльність у ґрунті сприяє підвищенню його продуктивності, яка залежить від структури ґрунту, рівня доступності елементів живлення для рослин, чисельності, видового складу і діяльності мікроорганізмів і оцінюється, як правило, урожайністю [8, с. 76].

Синергетичне поєднання агротехнологій з мікробіологією розв'язує ще одну актуальну проблему – відновлення родючості ґрунту з мінімальними витратами. Ґрунтові бактерії і грибки нейтралізують токсичні забруднювачі, закис азоту, зв'язують парникові гази, розкладають деякі пестициди. В боротьбі за вуглецеві компоненти бактерії часто виділяють антибіотики, отруйні речовини і гази, які знищують конкурентів, що інколи пригнічуює ріст рослин, а також речовини, які сприяють росту рослин. Продукти життєдіяльності мікроскопічних організмів поліпшують структуру ґрунту і являють собою джерело елементів живлення для бактерій, грибків і рослин.

В землеробстві необхідно враховувати як взаємодії, так і антагонізми елементів живлення. Рослинам потрібне комплексне забезпечення не лише основними елементами (азот, калій, фосфор), але й мікроелементами. Для сої, наприклад, необхідний цинк, молібден і бор. Нестача одного з елементів живлення зумовлює блокування засвоєння іншого елемента, який буде знаходитись в недоступній для рослини формі. Водночас на доступність рослинам елементів живлення значною мірою впливає рівень *pH* ґрунту.

Ефективність використання елементів живлення базується на визначенні обсягу споживання доданих елементів (коефіцієнт їх засвоєння) і підвищенні урожайності на одиницю внесених елементів живлення (агрономічна ефективність). Для прикладу, за останні 25 років у США агрономічна ефективність використання азотних добрив кукурудзою зросла на 30 % при коефіцієнті їх засвоєння 40–50 %, що свідчить про можливості його підвищення технологічними методами шляхом скорочення втрат азоту із-за денітрифікації та вилуговування [9, с. 82].

Концепція стійкої стабільності агроєкосистеми базується на акумульованих резервах поживних речовин у ґрунті, які дають змогу підтримувати рівень врожаю для конкретної культури в даний період, а концепція стійкої ефективності розглядає елементи живлення як необхідні компоненти для підтримання оптимальної продуктивності агроєкосистеми. При визначенні необхідних норм внесення добрив враховують кількість поживних речовин, які рос-

лина може використати з добрив, внесених під попередники. Дефіцит одного елемента живлення може спричинити зниження ефективності використання всіх інших, що дало поштовх для розвитку точного землеробства з проведенням комплексу діагностик (листова функціональна, ґрунтова агрохімічна, іоно-селективна).

Агротехнології мають спрямовуватися на підвищення якості й різноманітності харчових продуктів, не допускати перевищення в них гранично допустимих концентрацій (ГДК) пестицидів і нітратів, забезпечувати вміст життєво необхідних поживних речовин й включатися в цілісну систему харчового ланцюга. Недостатнє й одноманітне харчування негативно впливає на життя людини, її благополуччя й існування, що в подальшому відображається в показниках рівня захворюваності та смертності, зниженні продуктивності й інтелектуального розвитку, особливо у дітей. При неякісному харчуванні у людському організмі виникають розлади шлункового тракту, порушення обмінних процесів, зміни імунологічного стану. Життєво необхідними для людини є мікроелементи (залізо, йод, селен, цинк, вітамін А, фолієва кислота). Вони входять до складу органів і тканин, багатьох органічних сполук — білків, ферментів, гормонів, вітамінів. Мікроелементи потрібні для стимулювання росту, формування кісток, відновлення клітин і тканин, роботи всіх органів і систем. Дефіцити, пов'язані з недостатнім вмістом мікроелементів у продуктах харчування, послаблюють опірність організму людини до несприятливої дії навколишнього середовища. Ці негативні явища набувають ознак глобальної світової проблеми, актуальної для майже половини населення Землі. Отже «безпека» сільськогосподарської продукції, якість і різноманітність продуктів харчування стають найважливішими чинниками для життя людей.

Харчування — це ключовий елемент будь-якої стратегії, що вирішує глобальне питання захворюваності. Для повноцінного життя і продовження роду людині необхідно отримувати близько 50 різних харчових елементів. Проте глобальні харчові ланцюги не можуть надати їх в необхідній кількості. Поліпшення у вирощуванні сільськогосподарських культур, що спостерігалися в період «зеленої революції», здійснювалися в основному шляхом нарощення виробництва злаків (рис, пшениця, кукурудза). Вони забезпечили підвищення рівня споживання продуктів харчування для попередження масового голодору. Ця особливість змінила сільськогосподарське виробництво. Зросла кількість вирощуваних монокультур зі зменшенням їх різновидів, що зумовило обмеження обсягу білку з вмістом незамінних амінокислот і мікроелементів у продуктах харчування. При нормальному споживанні злаки стають джерелом вуглеводів, а відповідно й енергії, та незначної кількості протеїну, але повною мірою не забезпечують потребу в інших життєво необхідних для людини харчових речовинах. Такі зміни мали не передба-

чувані наслідки, зокрема зниження запасів харчових мікроелементів. Ці запаси залежать в основному від різноманітності вирощуваних культур у системі землеробства, яка дає змогу отримувати продукти, збагачені харчовими мікроелементами.

Експортно-орієнтована економіка України, спрямована на вирощування комерційних культур (пшениця, ячмінь, кукурудза, соняшник), доповнених останнім часом соєю і ріпаком, зумовила відсторонення не лише від сівозмін, але й від традиційних для українських полів посівів гороху, вівса, проса, гречки, гірчиці, олійного льону. Виробництво їх за залишковим принципом як страхових культур, що здійснюється з мінімальними витратами за спрощеними технологіями «посів—збирання врожаю», відповідно впливає на урожайність, валові збори та економічні показники.

Порушення традиційного для країни харчування й перехід на калорійну їжу в результаті розвинутого ланцюга продовольчого забезпечення населення підвищило рівень хронічних захворювань у людей. Водночас і неякісні з точки зору екології продукти харчування призводять до різкого погіршення здоров'я населення, зумовлюють фізичну й духовну деградацію нації. Нині Україна займає в Європі п'яте місце за чисельністю населення і знаходиться на першому місці по смертності. Кількість померлих перевершує кількість народжених у 1,5 рази, що є показником вдвічі вищим в порівнянні з іншими європейськими країнами [10, с. 27].

У звіті Всесвітньої організації охорони здоров'я повідомляється, що саме неякісна їжа і недостатнє харчування зумовлюють підвищення сприйнятливості до захворювань, втрату життєдіяльності. Сучасні тенденції прояву нестачі харчових речовин спостерігаються в багатьох країнах. Так, глобальна нестача «харчового заліза» для світового населення зросла з 35 % у 1960 р. до 50 % в 2000 р. Сучасні програми корекції його дефіциту деякою мірою розв'язують проблему, але поки-що вони не довели свою ефективність і постійність в багатьох країнах [11, с. 66].

Для того, щоб сільське господарство позитивно впливало на зміну показників продовольчих продуктів, гарантувало достатню кількість у них поживних речовин і мікроелементів, аграрні технології необхідно включити в цілісну систему харчування, сприйняту товаровиробниками і споживачами як постійне явище (рис.).

Сектор виробництва продовольчої продукції повинен поставити за мету поліпшення харчування людей та їх здоров'я, а сектор переробки і споживання харчових продуктів має перейняти і використовувати сільськогосподарські новації для усунення проблеми нестачі харчових речовин. Настала нагальна необхідність тісного взаємозв'язку сільськогосподарського виробництва і людського здоров'я для знаходження способів зниження чисельності захворювань, пов'язаних з харчуванням. Аграрний сектор повинен врахувати такі зміни й надавати зна-

чення споживчому попиту, й відповідно створювати об'єднання товаровиробників по споживчих позиціях. Така продукція має бути якісна для споживача і прибуткова для виробника.

Сільськогосподарська діяльність, гарантуюча здорове життя й боротьбу з хронічними захворюваннями, змінює погляд на аграрне виробництво як на «звичайний бізнес». Його подальший розвиток і успіх все більшою мірою визначатиме безпечність, якість і повноцінність продовольства та його вплив на здоров'я людини. Боротьба з хронічними захворюваннями стає важливим компонентом сільськогосподарських цілей у всьому світі. У недалекому майбутньому на внутрішньому ринку продовольства переваги споживача будуть домінувати над диктатом товаровиробника. Такі економічні дії спричиняють зміни у баченні сільського господарства і яскраво висвітлюють значення споживчого попиту в успішності сільськогосподарської діяльності.

Вже нині найсуттєвішими економічними змінами, що впливають на сільське господарство в розвинутих країнах світу є такі:

товарне сільське господарство, забезпечене економічними і політичними впливами (підтримками), втрачає прерогативи розвитку;

на сільське господарство значний вплив здійснюють споживчі переваги попиту населення країни;

споживчий попит знаходиться в пошуку компонент, що вирізняють продовольчу продукцію харчовою цінністю;

якісні характеристики сільськогосподарської продукції починають заохочуватися товаровиробниками;

в економічному аспекті якість сільськогосподарської продукції стає важливим складником рентабельного виробництва.

Існує багато стратегій, що дають змогу сільському господарству впливати на якість продуктів харчування ради людей та їх здоров'я. Для прикладу, кількість мікроелементів в масовій продовольчій культурі може бути доповнена способами задоволення переваг споживчого попиту, що включають: вибір поля (визначення типу ґрунту з суттєво вищим рівнем цинку і селену); внесення мікродобрив; застосування різних систем землеробства; впровадження сівозміни бобові—злакові; вибір сортів з високим вмістом мікроелементів; використання продовольчих культур, насичених мікроелементами; перегляд структури заохочувальної системи інвестування в сільське господарство і дослідження пов'язані з прогресом, екологією і здоров'ям людини.

Методи контролю якості продовольчих продуктів, що нині існують в Україні, не забезпечують достатньої впевненості у відсутності в них екологічних та інших забруднень, в т. ч. внесених під час виробничого процесу. Для прикладу, в Європейському союзі питання безпеки і якості продуктів харчування у ланцюгу «від поля до столу» регулюються на всіх етапах — сільськогосподарського виробництва, попередньої обробки і переробки, транспортування і доставки замовникові, системи продажу і споживання — майже 400-ми європейськими директивами. Виникненню небезпечних чинників під час виробничого процесу перешкоджає застосування запобіжної системи

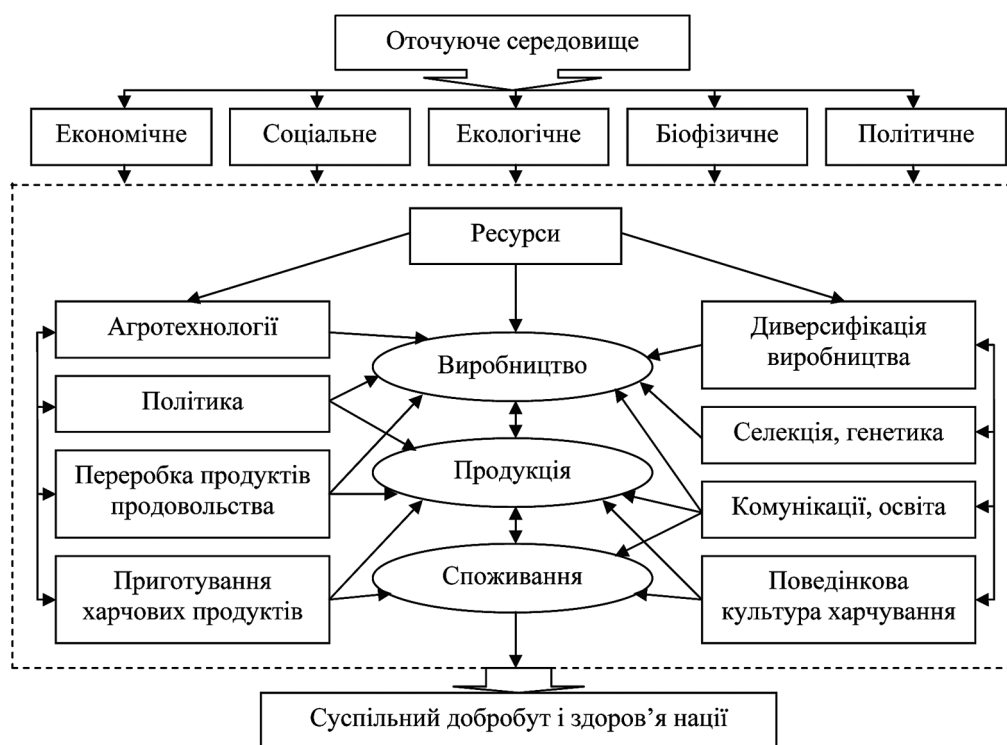

Рис. Система харчового ланцюга

ХАССП. Вона випробувана ще в 1960 р. і вперше використана у виробництві харчових продуктів для космічної програми. В перекладі з англійської мови ХАССП — це аналіз небезпечних чинників і критичні точки контролю. Превентивна система створення безпечного виробництва продовольства базується на систематичному використанні планування, контролю і документального огляду безпеки виробництва харчових продуктів, що дає змогу визначити проблему безпеки харчового продукту і запобігти її виникненню без перевірки й аналізу готового продукту.

Концепція ХАССП охоплює всі види потенційно небезпечних чинників впливу на безпеку продовольства незалежно від того, можуть вони виникнути природним шляхом чи у зв'язку з порушенням технології виробництва, а отже попереджує виникнення небезпеки, а не реагує на неї після появи. Вона є механізмом управління захистом харчових продуктів від хімічних, біологічних і фізично небезпечних чинників та встановлює заходи їх контролю. Безумовно, що система ХАССП не знижує ризик до нуля, але мінімізує небезпечні чинники для харчових продуктів.

Свого часу ХАССП була схвалена Комісією харчового кодексу (Комісія ООН — *Codex Alimentarius*) і Європейським союзом як найефективніший засіб запобігання захворюванням, що спричиняються харчовими продуктами, а згодом прийнята рядом країн. Вона цілком інтегрується із загальною системою менеджменту якості відповідно до стандартів серії ISO 9000 і підтверджується законодавчими і нормативними вимогами, сприяє зменшенню втрат, що виникають у зв'язку з відкриттям продукції, штрафними санкціями і судновими позовами.

Основними принципами системи ХАССП є: проведення аналізу небезпечних чинників; визначення критичних точок контролю (*КТК*) виробничого процесу і використання дерева рішень; встановлення критичних меж, необхідних для контролю над кожною *КТК*; моніторинг кожної *КТК*; розробка коригувальних дій при виході *КТК* з-під контролю; порядок ведення записів та перевірки.

Висновки. Імперативи розвитку аграрного виробництва в умовах технологічних змін і глобалізації економіки являють собою об'єктивно зумовлені принципи, напрями, форми і методи господарювання, механізми, інструменти і засоби їх реалізації, що мають обов'язковий характер і відображають суспільні інтереси.

Природно-господарські системи аграрного типу інтегрують економічні, природні й соціальні процеси й характеризуються значною кількістю взаємозалежних елементів, які виконують різноманітні функції; посиленням взаємозв'язків між елементами системи при її розвитку, зміною поведінки системи при варіації параметрів зовнішнього середовища й неможливістю оцінювання системи за сукупністю властивостей її елементів і навпаки; специфікою аграрних відносин, неприйнятністю контролю чинників фор-

мування результативності функціонування системи; наявністю нелінійних зв'язків між елементами системи й невизначеністю між ними. Дослідження природно-господарських системи аграрного типу й управління ними має базуватися на теоретичних засадах вчення про ноосферу.

Багатоцільовий характер функціонування аграрної сфери економіки зумовлює нагальну необхідність біосферної моделі природокористування, безпечною у всіх аспектах прояву техносфери і стану природного середовища, їх гармонійного співіснування в межах установлених припустимих обмежень. Визначальною ознакою часу стає перехід до нової парадигми розвитку цивілізації, мета і цінності якої зорієнтовані на досягнення продовольчої екологічної безпеки і незалежності держави, якісної зміни структури харчування і надійного постачання продовольства.

Стратегічною метою агропромислового виробництва має стати формування механізмів підтримки якості природно-ресурсного потенціалу як основи ефективного господарювання, а також стабільність продовольчого забезпечення населення, фізична й економічна доступність продовольства, прогресивний розвиток сільського господарства і сільської місцевості.

Використані джерела

1. *Курінець Л.Є.* Екологічні імперативи сталого розвитку агропромислового комплексу / Л.Є. Курінець // Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища: науковий вісник. — Л.: Національний лісотехнічний ун-т України, 2005. — С. 371—376.
2. *Советский энциклопедический словарь* / Научно-редакционный совет: А.М. Прохоров, М.С. Гиляров, Е.М. Жуков и др. — М.: Советская энциклопедия, 1980. — 864 с.
3. *Федулова Л. І.* Концептуальні засади економіки знань / Л. І. Федулова // Економічна теорія. — 2008. — № 2. — С. 37—59.
4. *Климов С.Н.* Интеллектуальные ресурсы организации / Сергей Михайлович Климов. — С.Пб.: ИВЭСЭП; Знание, 2000. — 168 с.
5. *Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України: монографія* / [Федулова Л.І., Бажал Ю. М., Отецький В. Л. Та ін.]; за ред. Л.І. Федулової. — К.: Ін-т екон. та прогноз., 2011. — 656 с.
6. *Ивашенко А.* Опасность формирования резистентных популяций сорняков: украинские реалии / А. Ивашенко // *Зерно*. — 2012. — 3 12. — С. 94—96.
7. *Рахметов Д.* Сидераты — удобрения и борцы с сорняками / Д. Рахметов // *Зерно*. — 2012. — № 10. — С. 48—55.
8. *Клеппертон Дж.* Экология ризосферы / Дж. Клеппертон // *Зерно*. — 2012. — № 10. — С. 76—80.
9. *Фиксен Е.П.* Заставить удобрения работать лучше / Пол Е. Фиксен // *Зерно*. — 2012. — № 12. — С. 82—85.
10. *Ляшенко В.* Природне землеробство: перспективи розвитку / Ляшенко В., Лазаренко І., Рисін Л. // *Майбутнє України в гармонії з Природою*. — Дніпропетровськ: [б.в.], 2010. — С. 23—37.
11. *Уэлси М.Р.* Стратегические заметки о коммерческом земледелии. То или не то мы выращиваем / Росс М. Уэлси. — *Зерно*. — 2012. — № 12. — С. 66—70.

ІНДИКАТОРИ ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОВНОЦІННОГО ХАРЧУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ

Оцінено концептуальні моделі забезпечення населення продуктами харчування на рівні домогосподарств. Визначено заходи щодо досягнення критеріїв повноцінного харчування за окремими індикаторам і внесено пропозиції органам виконавчої влади.

Проблеми продовольчого забезпечення населення складні й багатогранні. Серед них невисокий рівень доходів та обмежена цінова доступність безпечних, різноманітних і поживних харчових продуктів. Розв'язання цих проблем вимагає комплексних і взаємодоповнюючих дій у сфері сільськогосподарського виробництва і системи харчування в цілому, охорони здоров'я і освіти, а також при виробленні стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку країни. Проведення таких заходів належить до компетенції різних державних органів, які забезпечують узгодженість міжгалузевих дій, та потребує державного регулювання на законодавчому рівні.

У суспільстві в цілому, зокрема в політиці велике значення надається проблемі здорового і повноцінного харчування. При погіршенні постачання продовольства та посиленні загроз його дефіциту підвищується політична значущість проблеми. При дослідженні сучасного стану харчування населення важливим залишається досягнення критеріїв за основними індикаторами продовольчого забезпечення.

Метою статті є висвітлення теоретичних засад оцінювання стану харчування населення України на рівні досягнення критеріїв за індикаторами продовольчої безпеки.

Питання продовольчого забезпечення населення постійно перебуває в центрі уваги науковців. Фахівцями у цій сфері є такі відомі вчені, як В.І. Власов, О.І. Гойчук, Г.М. Калетнік С.М. Кваша, Р.П. Мудрак, Б.Й. Пасхавер, О.В. Скидан, В.М. Трегобчук, О.М. Шпичак, О.В. Шубравська, О.С. Щекочев та ін.

Проблема раціонального харчування не нова, вона з'явилася не сьогодні, а існувала практично на всіх етапах розвитку суспільства. Філософську і певною мірою моральну концепцію раціонального харчування академік І.П. Павлов визначив таким чином: «Якщо надмірне та виняткове захоплення їжею — це тваринність, то всіляка неувага до їжі — це

нерозсудливість. Істина тут, як і скрізь, знаходиться посередині».

Раціональне харчування — це збалансоване харчування при оптимальному режимі прийому їжі. Збалансоване харчування, водночас, являє собою повноцінне харчування, яке визначається оптимальною якістю їжі та оптимальними, тобто такими, що відповідають фізіологічним потребам організму, співвідношеннями між окремими компонентами їжі [1].

З метою визначення природи, глибини і причин проблеми повноцінного харчування необхідно мати оцінку продовольчої ситуації. Лише на основі такої оцінки і глибокого аналізу причин стане можливе планування заходів, спрямованих на поліпшення ситуації. Для оцінювання стану продовольчої безпеки і забезпечення повноцінного харчування необхідно використовувати індикатори, що відображають різні аспекти ситуації. Тоді як індикатори на макrorівні в основному використовуються урядами для ведення моніторингу продовольчої незалежності країни і забезпечення повноцінного харчування, індикатори мікрорівня надають важливу інформацію, яка може бути використана при розробленні адекватних продовольчих заходів в регіоні, не забезпеченому продовольством і повноцінним харчуванням.

Важливість індикаторів полягає в тому, що вони надають базову інформацію для відповідного планування, встановлення цільових орієнтирів і моніторингу зазначених проблем. Індикатори дають змогу відстежувати зміни з часом і оцінювати дію здійснених заходів.

Використання індикаторів для оцінки і аналізу забезпечення повноцінного харчування ґрунтується на концептуальній моделі відносно стану харчування на рівні домогосподарств. Взаємозв'язок між категоріями, що становлять концептуальну основу продовольчої безпеки представлений на рис. 1.

Така концептуальна основа визначається двома чинниками: фізичним і тимчасовим. Фізичним детермінантом є продовольчий ланцюжок: наявність → доступність → використання.

Тимчасовим детермінантом продовольчої безпеки є стабільність, що впливає на всі фізичні елементи. В цьому контексті термін «наявність» характеризує фізичну наявність продовольства: власного

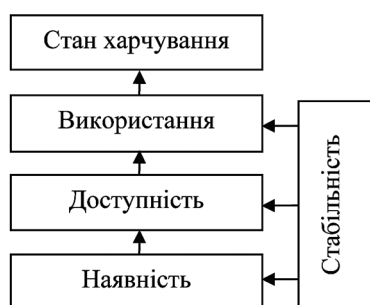

Рис. 1. Продовольча безпека та повноцінне харчування

виробництва або придбаного на ринку. На національному рівні наявність продуктів харчування забезпечується внутрішнім виробництвом продовольства, комерційним імпортом продуктів харчування, продовольчою допомогою, внутрішніми запасами продовольства, а також основними детермінантами зазначених чинників.

Під *доступністю* розуміємо те, що всі домогосподарства і всі члени цих домогосподарств мають достатньо засобів для отримання належного продовольства і забезпечення повноцінного харчування. Доступність залежить від рівня ресурсів на рівні домогосподарства (наявність фінансів роботи і знань), а також від цін на продовольство. Адекватний рівень доступності може бути досягнутий за умови, якщо домогосподарства не забезпечують себе продовольством власного виробництва.

Термін «*використання*» відображає соціально-економічний аспект продовольчої безпеки домогосподарств. За наявності достатньої кількості повноцінного продовольства і його доступності для домогосподарств їм необхідно приймати рішення про те, яке продовольство слід придбавати, як готувати, споживати і розподіляти серед членів домогосподарств. В домогосподарствах з нерівним розподілом деякі члени можуть страждати від нестачі продовольства навіть тоді, якщо заміряний сукупний доступ до нього є достатнім. Те ж відбувається і при незбалансованості складу споживаного продовольства. При розгляді проблем продовольчої безпеки на рівні окремих індивідів необхідно брати до уваги і аспект біологічного засвоєння продовольства. Під ним розуміємо здатність людського організму приймати їжу і перетворювати її на енергію, яка або використовується для щоденної фізичної діяльності, або запасується в організмі.

Стабільність або стійкість є тимчасовим детермінантом продовольчої безпеки, оскільки вони окреслені межами даного стану продовольчої безпеки. В багатьох публікаціях, присвячених цій проблемі, розрізняється хронічна продовольча незабезпеченість — постійна нездатність задоволення потреби в продовольстві — і перебіжна продовольча незабезпеченість — стан, при якому нездатність задоволення потреби в продовольстві має тимчасовий характер.

Спрощена причинно-наслідкова модель, що показує взаємозв'язок між станом харчування і екологічними визначальними чинниками на рівні домогосподарств приведена на рис. 2. Згідно цієї концепції, стан харчування визначається харчовим раціоном і станом здоров'я.

Чотири структурні показники харчового раціону і стану здоров'я знаходяться під впливом декількох детермінант, кожна з яких визначається декількома додатковими чинниками. Наприклад, доступ до продовольства залежить від виробництва харчових продуктів, їх закупівлі й благодійності. В цій концепції підкреслюється відмінність між «продовольчою безпекою» і «повноцінним харчуванням». Перше відображає причини і наслідки наявності продовольства на рівні домогосподарств, виділені на рис. 2 у вигляді виділеного пунктирною лінією трикутника. Друге — взаємозалежності в цілому, представлені у вигляді великого трикутника, окресленого суцільною лінією.

Важливо зазначити наступне: чим менше безпосередня залежність між причиною неповноцінного харчування і станом харчування, тим більше часу необхідно для виправлення положення [2].

Для кількісної та якісної характеристики стану продовольчої безпеки, динаміки і перспектив фізичної й економічної доступності харчових продуктів усіх соціальних і демографічних груп населення, рівня і структури їх споживання в Україні використовуються відповідні індикатори продовольчої безпеки. Головним нормативно-правовим актом, який регламентує офіційне визначення стану продовольчої безпеки України є затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 «Деякі питання продовольчої безпеки» — Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки [3].

Порогові значення індикаторів, що визначають межу, поза якою продовольча ситуація у країні вважається небезпечною визначатимуться окремим нормативно-правовим актом після набуття чинності Закону України «Про продовольчу безпеку». Перелік індикаторів та їх порогові значення наступні: добова енергетична цінність раціону харчування людини (порогове значення — 2500 ккал); забезпечення раціону людини основними видами продуктів; достатність запасів зерна у державних ресурсах, (індикатор достатності запасів об'єктів державного цінового регулювання, яке здійснює Аграрний фонд шляхом товарних і фінансових інтервенцій на аграрному ринку України становить 17–20 %); економічна доступність продуктів харчування, (пороговим значенням індикатора, вважається його 60 % рівень); диференціація вартості харчування за соціальними групами; ємність внутрішнього ринку окремих про-

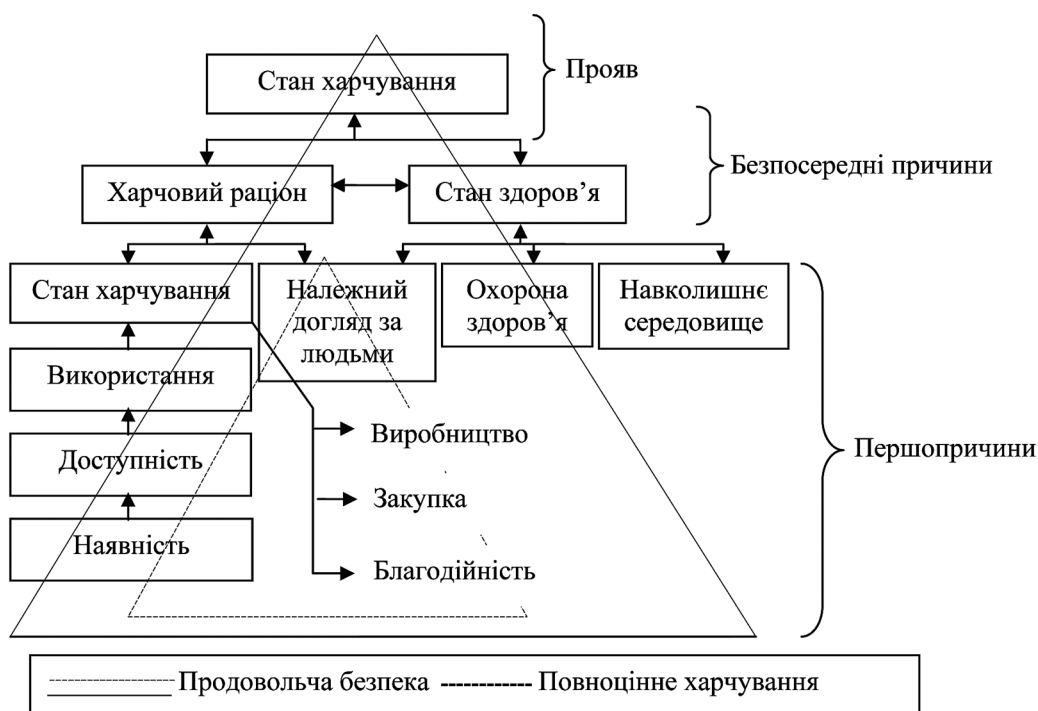

Рис. 2. Концептуальна основа стану харчування на рівні домогосподарств

дуктів, а також продовольча незалежність за окремими продуктами, (пороговим значенням індикатора вважається його 30 % рівень) [4].

Моніторинг контролю за рівнем порогових значень індикаторів проводиться з метою визначення рівня продовольчої незабезпеченості держави.

Висновки. Порядок застосування регуляторних заходів на аграрному ринку передбачає взаємодію органів центральної виконавчої влади, певну поетапність дій та заходів — від моніторингу кон'юнктури ринку за індикаторами продовольчої безпеки до остаточного прийняття рішення щодо протекціонізму чи лібералізації ринкових відносин. Прийняття рішень передбачає наступну послідовність:

1. Відповідно до завдань, визначених для центральних органів виконавчої влади, Міністерство аграрної політики та продовольства України відповідно до затверджених балансів проводить моніторинг стану аграрного ринку та його соціальної складової — споживчого продовольчого ринку. У випадку наближення до настання порогових значень по певних індикаторах продовольчої безпеки, Мінагрополітики інформує Кабінет Міністрів України про необхідність застосування заходів захисту внутрішнього ринку за об'єктами державного цінового регулювання. Міністерство тісно співпрацює з громадськими об'єднаннями виробників, іншими учасниками ринку щодо своєчасного інформування про настання підстав.

2. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України на підставі оцінки стану аграрного ринку, наданої Міністерством аграрної політики та продо-

вольства України визначає спосіб, термін і наслідки дії обраного захисного інструмента регулювання аграрного ринку.

3. Кабінет Міністрів України на основі погодження наслідків вибору інструмента регулювання органами центральної виконавчої влади приймає рішення щодо способів, рівня й терміну його застосування.

4. Верховна Рада України у випадку необхідності прийняття змін до діючого законодавства приймає відповідний законодавчий акт.

5. Міністерство аграрної політики та продовольства України продовжує моніторинг стану агропродовольчого ринку та спільно із асоціаціями товаровиробників, іншими учасниками ринку визначає термін й умови зняття захисних заходів.

Використані джерела

1. Харчування як фактор здоров'я. Екологічні проблеми харчування. Наукові основи раціонального харчування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://neonatology.narod.ru/gygiene/nutrition/eat1.htm>.
2. Продовольча безпека та повноцінне харчування [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.inwent.org/imperia/md/content/aineternet2008/portaliz/umweltundernaehrung/russian_fns-reader.pdf.
3. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5.12.2007 р. № 1379 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
4. Морозюк Н.С. Індикатори оцінювання продовольчої безпеки / Н. С. Морозюк [Електронний ресурс] // Управління проектами та розвиток виробництва. Зб. наук. праць Луганського СНУ ім. В. Даля. — 2012. — № 2(42). — С. 92—97. — Режим доступу: <http://www.pmdp.org.ua/images/Journal/42/12mnsopb.pdf>.

М'ЯСНА ПРОМИСЛОВІСТЬ У РОЗВ'ЯЗАННІ ПРОБЛЕМИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено стан та особливості розвитку м'ясної промисловості України, тенденції розвитку ринку м'яса та м'ясопродуктів, рівень споживання м'яса та м'ясопродуктів за квінтільним розподілом доходів населення

Швидкі зміни економічної ситуації в Україні, пов'язані з продовольчою і фінансовою глобальними кризами вимагають посилення уваги до харчової промисловості, яка є однією із стратегічно значущих галузей економіки. Харчова промисловість відіграє провідну роль в забезпеченні продовольчої безпеки України та задоволенні потреб населення в продуктах харчування. Особливої уваги потребує м'ясна промисловість, головним завданням якої є забезпечення населення різноманітними м'ясними продуктами — важливими білковими біологічно повноцінними продуктами.

Проблемами різних аспектів розвитку вітчизняної м'ясної промисловості переймаються багато вчених. Питання щодо підвищення конкурентоспроможності сировинної бази, зокрема тваринництва, досліджені в роботах П.С. Березівського, В.І. Бойка, О.В. Мазуренка, В.Я. Месель-Веселяка, М.К. Пархомця, П.Р. Пуцентейла, П.Т. Саблука та ін. Теоретичні та практичні проблеми конкурентоспроможності підприємств м'ясної промисловості вивчаються такими вченими,

як О.І. Драган, П.О. Заремба, В.І. Ємцев, Ю.П. Подухович, В.І. Попов, О.О. Рудич та ін. Проте зазначені питання розвитку м'ясної промисловості потребують подальшого дослідження з позиції розв'язання продовольчої безпеки.

Метою статті є дослідження сучасного стану і перспектив розвитку м'ясної промисловості України з позицій забезпечення населення м'ясопродуктами на рівні фізіологічних норм споживання.

М'ясна промисловість України має значні потужності й налічує понад 3,5 тисяч підприємств: 110 м'ясокомбінатів, 20 птахокомбінатів, 15 м'ясопереробних заводів і ковбасних фабрик, значну кількість цехів малої потужності [1]. У залежності від потужності діючих вітчизняних підприємств м'ясної промисловості ринок м'яса та м'ясопродуктів поділений таким чином, що великі підприємства з обсягами виробництва понад 50 тонн на добу формують майже половину обсягу пропозиції на даному ринку (рис. 1).

Вказані підприємства мають не тільки розвинену систему збуту й логістики, але й свої власні сировинні бази. Більшість з цих підприємств відносяться до сектору птахівництва й перша п'ятірка рейтингу складається винятково з підприємств, що займаються переробкою м'яса птиці. Слід зазначити, що частка великих підприємств м'ясної промисловості, виробнича

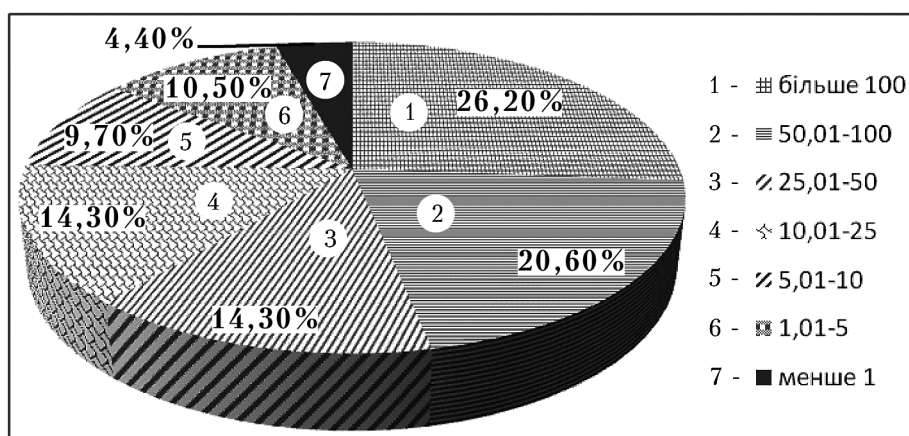

Рис. 1. Структура ринку м'яса та м'ясопродуктів в залежності від потужності добового обсягу виробництва підприємств м'ясної промисловості у 2011 році, т (тут і далі розрахунок автора на основі [2])

потужність яких понад 100 тонн на добу, становить менш одного відсотка серед діючих підприємств.

Проведений аналіз наукових праць свідчить, що нині українські підприємства не орієнтуються на вітчизняного виробника м'ясної сировини. Відносини між виробниками м'ясної сировини і переробними підприємствами м'ясної промисловості характеризується розбалансованістю у формуванні взаємовигідної ціни і, як результат, – незабезпеченість м'ясопереробних підприємств сировиною вітчизняного виробництва в достатній кількості [3;4]. Саме тому український ринок м'яса та м'ясопродуктів залежить від імпорту цієї продукції, яка не завжди відповідає вимогам якості та безпеки. Вітчизняне виробництво м'яса та м'ясопродуктів а також їх імпорт наведено в табл. 1.

Аналіз даних табл. 1 показує, що існують певні періоди зі значною імпортозалежністю країни (співвідношення імпорту до власного виробництва становить понад 20 %). Так, 2005 р. пов'язаний з вимушеним забоєм тварин у 2004 році, що був зумовлений сильною посухою і недостатньою кількістю кормів, а 2008 і 2009 роки пов'язані з глобальною фінансовою кризою. Зміни у виробництві м'яса та м'ясопродуктів протягом аналізованого періоду відбувалися не лише кількісно, але й якісно.

М'ясо є висококонцентрованою складовою раціону харчування, цінність якої визначається білковим

компонентом, а яловичина за своїми смаковими властивостями та вмістом поживних речовин переважає всі інші види білків. Аналіз структури реалізованої продукції тваринництва і птахівництва у 2000 році показав, що на основний «стратегічний» ресурс – яловичину, припадало майже половина обсягу виробництва (45 %), а в 2011 році її частка скоротилася до 18,6 %, водночас виробництво м'яса птиці, навпаки, збільшилось майже у 4 рази [2].

В останні роки відбувається поступова зміна в структурі виробництва м'ясопереробної галузі м'ясної промисловості у напрямі нарощування виробництва готових видів продукції (насамперед ковбасних виробів) та напівфабрикатів (табл. 2).

Необхідно відмітити той факт, що за останні два роки аналізованого періоду обсяг виробництва ковбасних виробів на одну особу майже такий, як і загальний обсяг виробництва м'яса яловичини і свинини. Таке становище зумовлене сучасними ринковими тенденціями: зміною стандартів споживання значною частиною населення та скороченням часу на приготування їжі.

Нестабільна ситуація у виробництві та імпорті м'яса протягом 2000–2011 рр., що включає зміни структури, кількості та якості м'ясної сировини (в імпорті – здебільшого м'ясні каркаси) позначилися на динаміці виробництва ковбасних виробів. В Україні виробництво ковбасних виробів поділяють на декілька основних

Таблиця 1

Динаміка імпорту і власного виробництва м'яса та м'ясопродуктів в Україні*

Показник	Рік							
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Виробництво, тис. т	1663	1597	1723	1912	1906	1917	2059	2144
Імпорт, тис. т	38	325	269	245	550	439	378	244
Співвідношення імпорту до власного виробництва, %	2,3	20,4	15,6	12,8	28,9	22,9	18,4	11,4

Таблиця 2

Виробництво м'яса і м'ясопродуктів на одну особу в Україні в динаміці, кг

Показник	Рік									
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Яловичина і телятина, свіжі (парні), охолоджені, морожені	5,6	4,4	4,1	4,2	4,7	3,7	2,8	2,4	1,7	
у % до попереднього року		78,6	93,2	102,4	111,9	78,7	75,7	85,7	70,8	
Свинина свіжа (парна) чи охолоджена, морожена	2,1	1,9	2,1	3,3	4,4	3,7	2,9	3,8	4,6	
у % до попереднього року		90,5	110,5	157,1	133,3	84,1	78,4	131,0	121,1	
М'ясо і субпродукти харчові свійської птиці свіжі чи охолоджені морожені	3,5	5,0	7,0	8,9	11,8	14,2	16,1	17,1	18,0	
у % до попереднього року		142,9	140,0	127,1	132,6	120,3	113,4	106,2	105,3	
Вироби ковбасні	5,7	7,0	6,6	6,4	7,1	7,3	5,9	6,1	6,3	
у % до попереднього року		122,8	94,3	97,0	110,9	102,8	80,8	103,4	103,3	
Напівфабрикати м'ясні (включаючи з м'яса птиці)	1,5	4,6	3,0	3,2	3,8	2,0	1,6	2,1	2,4	
у % до попереднього року		306,7	65,2	106,7	118,8	52,6	80,0	131,3	114,3	

груп: ковбаси варені, сосиски, сардельки; напівкопчені ковбаси; ковбаси варенокопчені, сиров'ялені, сирокочені; ковбаси ліверні; копчення та інші м'ясні делікатеси (табл. 3).

Аналізований проміжок часу можна поділити на декілька періодів:

період 1990–2000 рр. — спад у виробництві ковбасних виробів, зумовлений трансформаційними змінами економіки країни;

період 2001–2008 рр. — позитивна динаміка виробництва практично всіх видів ковбасних виробів (зростання майже у 2 рази) за винятком 2006 р., де спад був спричинений обмеженням експорту;

період 2009–2011 рр. — різкий спад виробництва й поживлення виробництва всіх видів ковбасних виробів, що спровоковано дією міжнародної фінансової кризи і кризовими явищами на світовому ринку продовольства.

У структурі виробництва ковбас протягом аналізованого періоду головне місце посідають ковбаси варені, сосиски та сардельки.

Важливою компонентою господарської діяльності вітчизняних м'ясопереробних підприємств, яка впливає на обсяг виробництва м'ясопродуктів є експорт, розвиток якого наведено в табл. 4.

Таблиця 3

Динаміка виробництва ковбасних виробів в Україні за видами продукції

Показник	Рік									
	1990	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Всього ковбасних виробів, тис. т	900	271	332	309	301	330,3	335	272	281	290
у % до 1990 р.	—	30,1	36,9	34,3	33,4	36,7	37,2	30,2	31,2	32,2
у % до попереднього року	—	129,7	122,5	93,1	97,4	109,7	101,4	81,2	103,3	103,2
в т.ч. варена ковбаса, сосиски, сардельки, тис. т	534	179	235	205	191	210	215	178	183	189
у % до 1990 р.	—	33,5	44	38,4	35,8	39,3	40,3	33,3	34,3	35,4
у % до попереднього року	—	134,6	131,3	87,2	93,2	109,9	102,4	82,8	102,8	103,3
Напівкопчена ковбаса, тис. т	182	44	49,5	52,5	55,6	56,5	59,8	49,8	51,3	52,6
у % до 1990 р.	—	24,2	27,2	28,8	30,5	31	32,9	27,4	28,2	28,9
у % до попереднього року	—	137,5	112,5	106,1	105,9	101,6	105,8	83,3	103	102,5
Варенокопчені, сиров'ялені, сирокочені, включаючи «салямі», тис. т	н.д.	23,9	23,6	26,9	33	40,3	35,9	27,3	28,4	30,1
у % до попереднього року	—	663,9	98,7	114	122,7	122,1	89,1	76	104	106
ковбаса ліверна, тис. т	н.д.	6,4	8,3	9,3	6,7	8,1	7,5	5,6	5,5	6
у % до попереднього року	—	—	129,7	112	72	120,8	92,6	74,7	98,2	109,1
Інші, тис. т	184	17,7	15,6	15,3	14,7	15,4	16,8	11,3	12,8	12,3
у % до 1990 р.	—	9,6	8,5	8,3	8	8,3	9,1	6,1	7	6,7
у % до попереднього року	—	40,2	88,1	98,1	96,1	104,7	109,1	67,3	113,3	96,1

Таблиця 4

Динаміка експорту м'яса і м'ясопродуктів з України

Показник	Рік									
	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
М'ясо субпродукти, тис. т	151,3	87,2	64,1	12,4	39,7	25,4	37,9	46,5	80,5	
у % до попереднього року	—	52,98	73,51	19,34	320,16	63,98	149,21	122,69	173,12	
Сосиски, ковбаси та аналогічні вироби з м'яса, тис. т	1,4	1,1	0,6	0,15	0,16	0,17	0,15	0,23	0,68	
у % до попереднього року	—	110	54,55	25	106,67	106,25	88,24	153,33	295,65	
Готові чи консервовані продукти з м'яса, тис. т	7,6	14	12,2	7,8	2,6	0,98	0,53	0,68	1,1	
у % до попереднього року	—	144,33	87,14	63,93	33,33	37,69	54,08	128,3	161,76	
Всього, тис. т	160,2	102,3	76,8	64,69	42,46	26,55	38,58	47,41	82,28	
у % до попереднього року	—	58,36	75,07	84,24	65,63	62,53	145,31	122,89	173,55	

Слід зазначити, що корінний перелом у зовнішній торгівлі м'ясом та м'ясопродуктами стався 2006 р. Протягом року діяла заборона на експорт української м'ясо-молочної продукції до Росії, після скасування якої відновити обсяги поставок так і не вдалося. Основу українського експорту м'яса та м'ясопродуктів до 2009 р. традиційно становила яловичина морожена (у 2011р. 9 тис. т), а основні імпортери – Росія (76 %) і Казахстан (18 %) [5].

У 2010 році почався експорт м'яса свинини, понад 90 % якого імпортує Росія, а 2011 р. географія експорту розширилась до Молдови та Гонконгу. Значні темпи набирає експорт м'яса птиці. Так, у 2007–2010 рр. обсяги експортованої продукції практично щорічно подвоювались, а 2011 р. експорт м'яса птиці зріс на 53 % порівняно з 2010 р. і становив майже 70 % у структурі м'ясного експорту України. Цей вид м'яса експортується до країн СНД, Грузії, Вірменії, а також до країн Південно-Східної Азії (В'єтнам, Гонконг).

Щодо експорту ковбасних виробів, то до 2005 р. обсяги були відносно високими, але з моменту введення заборони (2006 р.) різко скоротилися й почали відновлюватися тільки у 2011 році. Понад 95 % загального обсягу експорту ковбасних виробів постачається до Росії (більше 50 %) та Молдови [5].

Обсяг пропозиції м'яса та м'ясопродуктів на вітчизняному продовольчому ринку залежить від ор-

ганізаційних факторів виробництва і можливостей сировинної бази, а також від обсягу попиту на дану продовольчу групу, бажання і платоспроможності вітчизняного споживача. Оскільки бажання споживача відносно будь-якого товару має суб'єктивний характер, то платоспроможність залежить, насамперед, від ціни товару та доходу споживача. Саме тому постає питання щодо визначення впливу цінового фактора на зміну обсягу споживання м'яса та м'ясопродуктів, а відповідно й дослідження динаміки темпів його приросту та інфляції на ринку споживчих товарів, зокрема м'яса та м'ясопродуктів (табл. 5).

Якщо у 2010–2011 рр. чітко проявляється дія закону попиту, то у 2007–2009 рр. – не спостерігається. На нашу думку, пряма залежність між зміною обсягу споживання м'яса та м'ясопродуктів і зміною індексу цін на дану товарну групу у 2007–2009 рр. пов'язана з дією ефекту доходу. Невизначеність щодо зворотного зв'язку між зміною обсягу споживання м'яса та м'ясопродуктів і зміною індексу цін пов'язана ще й з тим, що в країні не досягнуто фізіологічного рівня споживання цих продуктів на особу.

За даними експертів ринку, близько 60–65 % (63,1 % у 2011 р.) обсягу попиту на м'ясну продукцію сконцентровано на групі товарів середнього цінового діапазону [6;7]. Наступну групу становить м'ясна продукція для населення з доходами нижче середнього рівня (15–20 % обсягу попиту), а продукція

Таблиця 5

Динаміка основних показників ринку м'яса та м'ясопродуктів України
(%, грудень до грудня попереднього року)

Показник	Рік										
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Індекс споживчих цін	129,7	83,1	111,0	148,6	115,8	91,7	119,0	122,3	112,3	109,1	104,6
Темп приросту споживчих цін	-	-56,1	25,1	25,3	-28,3	-26,3	22,9	2,7	-8,9	-2,8	-4,1
Індекс цін на продукти харчування	107,9	97,6	111,1	115,2	110,2	103,2	123,7	124,5	110,0	110,9	100,7
Темп приросту цін на продукти харчування	-	-10,6	12,2	3,6	-4,5	-6,8	16,6	0,6	-12,3	0,8	-9,2
Індекс цін на м'ясо та м'ясопродукти	127,5	89,9	108,4	135,9	118,4	97,9	113,9	134,0	106,2	104,1	109,8
Темп приросту цін на м'ясо та м'ясопродукти	-	-41,8	17,1	20,2	-14,8	-20,9	14,0	15,0	-26,2	-2,0	5,5
Споживання м'яса та м'ясопродуктів на 1 особу (кг/рік)	31,0	33,0	35,0	39,1	39,0	42,0	45,7	50,6	49,7	52,0	51,2
Темп приросту споживання	-	6,1	5,7	10,3	0,0	7,1	6,7	10,0	-19,0	4,6	-1,5

Таблиця 6

Споживання м'яса та м'ясопродуктів за квінтільними групами середніх доходів у 2011 р.
відносно фізіологічних норм*

Показник	Фізіологічна норма споживання, кг	За квінтільними (20%-ми) групами						
		I	II	III	IV	V	із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими прожиткового мінімуму	
М'ясо і м'ясопродукти	80	0,48	0,66	0,77	0,86	1,04	0,47	

*Розрахунок автора за даними джерела [8].

для споживачів з високими доходами забезпечує 10–15 % обсягу попиту.

За аналізований період спостерігається зростання доходів громадян. Так, частка населення із середньодушовим загальним доходом на місяць, нижчим прожиткового мінімуму, 2000 р. становила у грошовому вимірі майже 89,8 %, а 2011 р. — 23,5 % [2]. Це позначилося на витратах стосовно продовольчих товарів, включаючи харчування поза домом, алкогольні напої й тютюнові вироби. Відсоток витрат домогосподарств на зазначені продукти зменшився з 62,7 % в 2000 р. до 53,6 % у 2011 р. Водночас у розвинених країнах світу частка витрат населення на продовольчі товари становить 15–20 % сімейного бюджету. Сучасною економічною наукою доведено, що перевищення частки витрат на продовольчі товари 50 % межі свідчить про низький життєвий рівень населення і є одним з індикаторів бідності.

Незважаючи на поступове зростання купівельної спроможності населення, для України характерне значне розшарування споживачів за рівнем доходів, що впливає на кількісний і якісний обсяг споживання (табл. 6).

Аналіз даних табл. 6 показує, що збільшення диференціації населення за доходами зумовлює диференціацію у споживанні м'яса та м'ясопродуктів між першою та п'ятою квінтільними групами більш ніж у 2 рази.

Значне розшарування споживачів за рівнем доходів в Україні впливає як на кількісний, так і на якісний обсяг споживання. Помітна диференціація доходів населення країни спричинила існування двох сегментів на ринку м'ясопродуктів. Перший сегмент — це продукти високої якості й ціни, які вироблені відповідно ДСТУ. На цей сегмент припадає лише 10 % усієї виробленої м'ясної продукції. Другий сегмент — продукти невисокої якості, які вироблені відповідно ТУ і мають відносно низькі ціни. Якщо для першого сегменту можливе зростання ціни м'ясопродуктів з підвищенням якості цієї продукції, то для другого сегменту застосування такої дії ускладнене.

Слід зазначити, що зі вступом України до СОТ і подальшою євроінтеграцією проблема якості для вітчизняних товаровиробників м'яса та м'ясопродуктів стає головною. Більшість вітчизняних товаровиробників цієї продукції не витримують конкуренції, оскільки іноземні підприємства оснащені сучаснішим обладнанням, передовою лабораторною технікою, мають значний досвід і відповідну систему стандартизації. Впровадження на вітчизняних м'ясопереробних підприємствах системи менеджменту якості підприємства за міжнародними стандартами ISO 9000 дає

можливість створити відрегульований механізм попереджувальних заходів щодо появи претензій до якості виробленої продукції. Такі лідери м'ясної промисловості як ТОВ «М'ясокомбінат Ювілейний», ЗАТ «Луганськм'ясо», ТОВ «Глобинський м'ясокомбінат», ТОВ «М'ясокомбінат «Ятрань», орієнтуються на бездоганну якість власної продукції. Вони гармонізували стандарти якості з міжнародними й отримали сертифікат відповідності щодо системи контролю ISO 9001:2001 [6]. Якості виробленої продукції цих м'ясопереробних підприємств сприяє той факт, що вони вже мають власну тваринницьку базу і розглядають питання щодо створення власної кормової бази.

Висновки. Викладене свідчить, що стратегічним завданням для України стає підвищення рівня продовольчого споживання за рахунок економічної доступності харчових продуктів. Для досягнення цієї мети стосовно м'яса та м'ясопродуктів необхідне нарощення сировинної бази шляхом розвитку вітчизняного тваринництва, насамперед м'ясного скотарства, відновлення його кормової бази з розширенням площі під кормові культури; запровадження енергозберігаючих технологій та технологій комплексної переробки м'ясної сировини, що забезпечить виробництво високоякісної продукції широкого асортименту з подовженим терміном її зберігання; забезпечення державної підтримки у сфері організації об'єднань підприємств м'ясопереробної галузі з сільським господарством у формі кооперативів, товариств тощо; підвищення жорсткості штрафних санкцій стосовно неякісної продукції; зростання ролі держави щодо підвищення добробуту громадян і зменшення рівнів диференціації доходів населення.

Використані джерела

1. Спеціалізація і поєднання галузей сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-123/doc-204/>.
2. Офіційний сайт Держкомстату [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
3. Попов В.І. Тенденції розвитку м'ясної отрасли: мнение эксперта / В. І. Попов // Мир Продуктов. — 2009. — № 10(59). — С. 13–15.
4. Логоша Р.В. Стан та тенденції розвитку підприємств м'ясопереробної галузі України / Р. В. Логоша. // Збірник наукових праць ВНАУ. — 2012 — № 3(69) — С. 125–129. — (Серія: Економічні науки).
5. Святківская Е. Экспорт украинской продукции: мифы и реальность [Электронный ресурс] / Е. Святківская // Мясной бизнес. — 2012. — № 11(117) — Режим доступа: <http://www.meatbusiness.ua/article.php?p=818&j=2>.
6. Дичаковська В. М'ясна стагнація [Електронний ресурс] / В. Дичаковська. — Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/myasna-stagnacya.html>.
7. На рынке колбасных изделий нет лидера [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.dsnews.ua/art7172.html>.
8. Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2011 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ ТІНЬОВОМУ ОБОРОТУ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

Тіньові земельні відносини, які відбуваються поза легальною економікою, негативно впливають на керуваність ринків землі та дієвість важелів їх державного регулювання, що стримує розвиток сільського господарства, будівництва, туризму та інших видів економічної діяльності. Доведено, що передумовою формування ефективного ринку землі в Україні є створення регуляторного середовища, яке унеможливує тіньові схеми або робить їх економічно невиправданими.

До цього часу влада і реформаторська еліта України, не маючи досвіду регулювання складного процесу завершення постсоціалістичної трансформації, не сформували модель перспективного розвитку земельних відносин й не визначили конкретні цілі земельних перетворень в країні. Необхідно враховувати, що соціально-економічний процес земельних трансформацій тісно корелює з соціально-економічними умовами, в яких він проводиться. Деформація земельних відносин спричиняє значні нераціональні зміни соціально-економічної системи в країні. Аналіз і врахування причин цих деформацій сприятиме створенню дієвої системи протидії і визначенню напрямів необхідних інституціональних змін.

Метою статті є висвітлення проблем земельних відносин в Україні, встановлення причин їх деформацій, визначення шляхів і надання пропозицій для протидії тіньовому обороту земель.

В різні часи умови земельного устрою визначало суспільство. Відповідно формувалися виключно громадські землі козацької держави, створювалася загальнонародна узурпована державою земельна власність радянських часів, організовувалися сучасні абсолютно лібералізовані земельні відносини з пріоритетом приватної власності. Крайнощі негативно відображаються на землі як засобі виробництва, на результатах господарювання і на суспільстві в цілому. Досвід країн Європи свідчить про поєднання інтересів приватних осіб, громад і держави для загальної суспільної користі. У частині земель Німеччини приватної власності на землю не має. Навіть для будівництва і обслу-

говування житла землю надають в користування на 60 років на умовах успадкованого права.

На землях України намагання багатьох поколінь правителів щодо забезпечення повного державного контролю за оборотом і обігом земель мало негативні наслідки. За радянських часів, при тоталітарному адміністративно-командному управлінні, громадяни, а особливо селяни, мали в приватному користуванні набагато більше земель ніж це визначалося правовими нормами, а чисельні «урізання» ні до чого не приводили.

Інвентаризація присадибних ділянок у 80-х роках минулого століття виявила в колгоспах і районах Полтавської області десятки тисяч гектарів земель у подвірному користуванні селян. Так, у колгоспі «Заповіт Леніна» Чутівського району було виявлено 86 гектарів земель приораних до садиб із колгоспного земельного фонду. У суспільстві земля продавалася і купувалася, при цьому весь земельний обіг був повністю в тіні. Купівля та документальне оформлення громадянами будинків, дач, гаражів тощо неодмінно пов'язувала нерухоме майно із земельною ділянкою. При цьому визначальна роль надавалася землі. Гаражі в центрі міст обласного підпорядкування коштували дорожче легкових автомобілів, що безумовно враховувало вартість права користування і володіння земельною ділянкою, а не лише ціну споруди. В цей період у суспільстві панувала думка, що причиною тіньового обороту земель і діяльності тіньової економіки є адміністративно-командна система управління. Ринкові механізми наділялися міфічно-ідеальними функціями формування цивілізованого економічного життя суспільства з повною легалізацією тіньового обороту. Але двадцятилітній досвід вказує на зворотну тенденцію.

В селах України сотні тисяч покинутих садиб, тисячі — господарських дворів. Постійне користування державною землею загнало в тінь фактичне використання земель суб'єктами господарювання. Безоплатна приватизація землі піднесла на вершину суспільної піраміди тіньовий оборот землі, ввела

його в ранг суспільних норм, оцінюючи за ринковими цінами і формуючи тіньовий обіг державних і комунальних земель, які фактично продаються. Безоплатна приватизація землі на підставних осіб стала джерелом збагачення чиновників, які мають можливість розпоряджатися землею як головною природною монополією України. Садиби сіл, особливо на Київщині, скуповують за безцінь в одні руки без обмежень зі змінами в суспільстві топонімів — села в народі отримують назву прізвищ покупців.

Використання прогалін у законодавстві дає змогу надавати землі громадянам для створення фермерських господарств на умовах оренди в обхід аукціонів і конкурсів та без просторових обмежень. Майбутні фермери отримують по 500 і більше гектарів державних земель на правах довгострокової оренди (до 49 років). За цим стоїть тіньова схема розподілу державного земельного фонду.

Економічний оборот орних масивів державних земель, показує, що рівень договірної орендної плати становить лише десяту частину вартості права оренди сільськогосподарських земель, а більшість платежів мають тіньовий характер. На тих же умовах здійснюється оренда комунальних земель, особливо для будівництва багатоквартирних житлових будинків. Право оренди офіційно і легально становить менше 5 % нелегальних тіньових платежів за отримання такого права. Десять років тому земельний аукціон у м. Кременчук визначив ціну одного м² землі у 1000 грн (комерційне використання). З того часу аукціони не проводять, а фактичні ціни проданих ділянок у містах обласного підпорядкування для комерції не перевищують рівень 500 грн з один м². Значна частина коштів від продажу земельних ділянок поступає через тіньові схеми на отримання благ посадовими особами і депутатами, які приймають рішення про продаж. Експертна оцінка більшості земельних ділянок являє собою результат зговору між власником і потенційним покупцем. Експерт «підгонить» оцінку землі під визначений рівень, на що вказують 90 % випадків співпадання оцінки і ціни продажу земельних ділянок.

В більшості країн світові експерти оцінюють розміри тіньової економіки в межах третини ВВП. Домінування неформальної системи регулювання, за якої персональні домовленості підкорили формальну систему регулювання земельних відносин, сформувало підґрунтя для процвітання тіньової економіки і «тінізації» земельного капіталу в Україні.

За дослідженням світового банку в 2007 р. частка тіньової економіки відносно ВВП в Україні ста-

новить 45,5 %. Не менша вона і в сфері земельних відносин. За нашими розрахунками, бюджетні втрати в результаті недосконалого податкового законодавства і тіньового обороту земель становлять близько 60 % земельних платежів. Загальнодержавні бюджетні втрати земельних платежів оцінюються в 27–30 млрд грн. Тіньова діяльність перетворилась на визначальний фактор функціонування національної економіки в цілому. Встановлені першопричини тінізації земельних відносин в Україні дають змогу виправити ситуацію.

Вчені світу вказують, що на сферу земельних відносин негативно впливає незавершеність формування державних регуляторних норм і систем, які мали компенсувати втрачений державою контроль в ході безоплатної приватизації більшості продуктивних земель країни, а також відсутність інституційного забезпечення земельного обороту в ринкових умовах.

Несформовані інститути захисту прав приватної власності на землю, в умовах підміни правової бази і судочинства системою владного патронату і «ручного регулювання», зрощення влади з олігархічним капіталом — фактори, які не сприяють формування здорового інвестиційного клімату в країні. Натомість корупційна вертикаль набула інституційного характеру і стала невід'ємною частиною економічних взаємовідносин в державі [1, с. 54–56].

Оборот земель — загальний і повний рух земель в процесі господарського освоєння і використання, означає зміну якісного стану земель, переходу їх з однієї категорії в іншу в результаті культуротехнічних, меліоративних, землевпорядних робіт до повернення земель в попередній природний стан шляхом глибокої консервації й заліснення. В процесі земельного обороту формуються окремі земельні ділянки як об'єкт права, змінюється цільове призначення земель, здійснюється перехід права користування та володіння покупними земельними ділянками від одного суб'єкта до іншого. Обіг земель більшою мірою стосується конкретних земельних ділянок і права на них, розуміється як елемент ринкових, товарно-грошових відносин. Тіньовий обіг земельних ділянок можна визначити як одну із ланок системи взаємопов'язаних економічних відносин, які діють поза правовим полем, не піддаються обліку та контролю з боку держави і здійснюються на користь окремих фізичних та юридичних осіб, фінансових груп і певних кланів всупереч суспільним і економічним інтересам широких верств населення країни.

На жаль, глибоке і систематичне вивчення явищ тіньової економіки в земельних відносинах, крім загальної констатації наявності вказаних подій, ві-

тчисняними вченими не проводилось. Як відмічають вчені, економічна наука вже не встигає за стрімким розвитком нових явищ і процесів й не виконує в суспільстві позитивну і нормативну функцію. Хоча вчені Росії розпочали вивчення тіньової економіки як системного явища у сфері земельних відносин [2].

Особливість формування тіньового обороту землі в Україні полягає в тому, що лише отримання владних повноважень стосовно розпорядження землею дає змогу здійснювати й контролювати тіньовий оборот земель. Зрощення влади і капіталу та присвоєння ними прав на землю в т. ч. через механізми оренди і безоплатної приватизації відкрили шлях до тіньового земельного обороту. Лозунг «влада і бізнес — партнери» лише підкреслює олігархічно-корупційну сутність сформованих в процесі владних трансформації управлінських інститутів в державі. З перенесенням в систему державного управління землями елементів виробничого менеджменту чиновники розуміють і реалізують виключно особистий економічний інтерес.

Ступінь «тінізації» земельних відносин в країні опосередковано характеризується розміром потенційних втрат для бюджету в результаті недоодержання податків і платежів. Так, недосконалість земельного і бюджетного законодавства зумовили потенційні втрати бюджету недонадходженням платежів лише по Полтавській області близько одного млрд грн, в т. ч. від:

- заниженої в 2 рази нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, що становить 170,0 млн грн;
- не проведеного зонування, не використаних локальних коефіцієнтів оцінювання земель населених пунктів, невчасної актуалізації нормативної грошової оцінки земель поселень — 80 млн грн;
- невідповідності фактичних і юридичних меж населених пунктів, не приведення меж поселень до економічної і фактичної доцільності — 84 млн грн;
- невизначеності приміських зон — 10,0 млн грн;
- знаходження значних земельних масивів поза кадастровим обліком і державною реєстрацією — 58,0 млн грн;
- невикористання і ненадання в оренду більшої частини природних кормових угідь (236,0 тис. га) — 46,0 млн грн;
- невідповідності ставок земельного податку фактичним доходам (0,1 % проти 1 %) на землях сільськогосподарського призначення — 230,0 млн грн;
- утримування державних земель в стані постійного користування приватними структурами — 82,0 млн грн;

— надання державних земель наказним порядком, без аукціонів і конкурсів, зниження рівнів орендних платежів, відсутності продажу права оренди — 130,0 млн грн;

— відсутності системи оподаткування земель особистих селянських господарств (ОСГ) та паїв, що приєднуються до ОСГ — 36,0 млн грн;

— відсутності планів земельно-господарського устрою адміністративних територій та системи продажів прав користування, оренди, сервітутів — 40,0 млн грн;

— заниження ціни продажів земельних ділянок в межах населених пунктів — 10,0 млн грн;

— безоплатної приватизації нових земельних ділянок — 130,0 млн грн;

— невикористання земель, зайнятих непродуктивними багаторічними насадженнями — 26 млн грн;

— безсистемності в наданні земель водного фонду — 2 млн грн.

Лібералізація земельних відносин без якісних змін суб'єктів ринкового середовища стало причиною значних втрат бюджету. В результаті відмови держави від обов'язкової державної земельнопорядної експертизи експертної оцінки земельних ділянок, які готують до продажу, ціни на земельні ділянки державної і комунальної власності за останні два роки не лише не підвищились, а навіть знизились на 20–30 %, особливо в містах обласного підпорядкування. В результаті ціни на землю первинного ринку від вторинного відстають у два рази.

Право оренди паїв селян перепродується подекуди уже вчетверте і досягло ціни 8 тис. грн за один гектар. Здійснюються такі справи лише за сприяння, підтримки і прямого інтересу владних структур. Орендна плата українським селянам в 10 разів нижча за оренду плати в країнах Європи, (45 проти 420 євро за га орних земель в рік) дає унікально високу затребуваність пайових земель та ціну права оренди в тіньовому форматі.

Введення сільськогосподарських земель в економічний оборот шляхом купівлі—продажу та лібералізація земельно-ринкових відносин спрямовує не лише право оренди в сферу тіньових спекуляцій, але й землю. При цьому ми матимемо старту (первинну) низьку ціну землі. Повторюється столипінська схема. За 1906 р. 40 % наділів селяни продали за безцінь в перший рік після отримання наділів, а за наступні 10 років ціни на землю виросли в 9 разів. У підсумку, пролетаризоване село і суспільство в ході революції повернуло землю, куплену за безцінь, збройним шляхом.

Мізерні ціни формуються за рахунок зменшеної в 10 разів абсолютної земельної ренти (орендної плати власникам) та заниженої в 2 рази базисної нормативної оцінки сільськогосподарських земель. Якщо сільгоспвиробники компенсують лише третину поживних речовин, які виносять товарні культури з ґрунту, то присвоєний ними рентний дохід в результаті такого господарювання і недосконалого законодавчого регулювання у сфері земельних відносин оцінюється в Україні від 20 до 40 млрд грн в рік.

Системна Програма розвитку земельних відносин та новий Земельний кодекс повинні сформувавши правове поле для виведення земельного обороту із тіньової економіки в усіх сферах і в будь-яких проявах, включаючи відведення земельних ділянок, розорювання природних угідь, забудову водоохоронних зон, територій природно-заповідного фонду, промислове освоєння земель, будівництво водних об'єктів, безоплатну приватизацію сільськогосподарських земель, оренду державних земель та ін. Необхідно припинити безоплатну приватизацію державних земель за межами населених пунктів. Слід сформувавши і облікувати державний фонд земель, здійснити якісну, економічну і нормативну (кадастрову) переоцінку земель, частину яких передати в активи Державного Земельного Банку.

Заявочне розмежування проведене одним законом, зекономило три млрд державних коштів на розмежування земель, але завело земельні відносини в тупик, завдаючи щорічних збитків державі на мільярди гривень. Необхідно виділити громадські городи, сінокоси, пасовища і державний земельний фонд, яким повинні опікуватись центральні земельні органи виконавчої влади. Вони не повинні втручатись в розпорядження землями сільськогосподарського призначення за межами населених пунктів, дрібноконтурними ділянками, городами, садівничими кооперативами, громадськими сінокосами і пасовищами.

Державні землі необхідно виділити, проінвентаризувати, переоцінити, здійснити моніторинг їх стану та паспортизацію, сформувавши Державний фонд земель сільськогосподарського призначення та передати його як актив Державному Земельному банку. Особливий статус державних земель вимагає й особливого управління ними та надання у використання.

Надання землі в оренду до 49 років підміняє продаж. Роздачу в оренду державних земель на великі терміни (до 49 років) вже здійснили по більшості площ, тому під оперативне розпорядження підпадає малий обсяг земель, головним чином низької якості, черезполосні далекорозміщені подрібнені ділянки.

Очевидно необхідне визначення і обмеження строків оренди державних земель на 8 років зі ставкою орендної плати 5 % та приведення до цих норм всіх без винятку договорів, що виведе з тіньового використання мільйони гектарів угідь.

У державі, враховуючи сучасні геополітичні виклики та продовольчу безпеку, підкорення приватних інтересів суспільним в частині використання земель сільськогосподарського призначення має бути абсолютним. Використання земель має здійснюватись виключно в межах запроєктованих планів земельно-господарського розвитку регіонів та проєктів землеустрою адміністративних територій і окремих господарств.

В ході планування розвитку територій та земельно-господарського землеустрою в країні необхідно виділити особливо цінні землі рекреації, оздоровчого, природоохоронного та історико-культурного призначення. Не виділення земель цих категорій дозволяє органам місцевого самоврядування та адміністраціям вільно розпоряджатись ними, оскільки більшість обмежуючих правових норм в даному випадку не діють.

Ліквідація тіньового обороту земель та обігу земельних ділянок можлива лише при додержанні норми закону «Про плату за землю», обов'язковому поверненні коштів від плати за землю до землі — на планування і землеустрій території, інвентаризацію і реєстр, докорінне поліпшення й меліорацію, оцінку, моніторинг і консервацію земель.

Закон «Про бюджет» щорічно ігнорує вказані норми і високу окупність витрат, спрямовує на зазначені цілі менше 0,5 % земельних платежів. Мораторій на безоплатну приватизацію земель, ліквідація норм постійного користування, надання угідь в оренду тільки через аукціон, введення норм проєктів землеустрою в ранг закону, державна інвентаризація земель і обов'язковий кадастр, облік земель їх моніторинг і переоцінка — реальні шляхи боротьби з тіньовим оборотом земель і недопущення тіньового обігу земельних ділянок та масової спекуляції землею.

Загальні результати земельних перетворень в країні вимагають переосмислення й аналізу земельних трансформацій з урахуванням реального стану, традиційного укладу і земельного ладу в кожному регіоні. Очевидно, що зроблені кроки по парцеляції (паюванню) угідь потребують корегування шляхів соціально-економічного розвитку і земельних трансформацій. Не можна задіяти однотипні регуляторні норми і положення для Закарпаття, Полісся, Лісостепу і Степу країни. Якщо землі в західних областях розпайовані і майже співпадають з фактичним розміром земельних ділянок, а виділення їх в натурі

не дрібнили масиви угідь, то в центральних, східних і південних областях варто від спільно-часткової власності на земельні частки (паї) повернутись до спільно-сумісної, без виділення їх в натурі для збереження цілісності земельних масивів і їх консолідованого використання.

Обіг паїв передбачає їх купівлю—продаж, але реалізація права в частині використання угідь повинна бути обмежена і обтяжена спільно—сумісним консолідованим використанням з недопущенням парцеляції і подрібнення масивів, що суттєво спростить моніторинг земель і контроль за їх станом.

Держкомзем як уповноважений орган державної виконавчої влади формувався і створювався для загальнодержавного регулювання земельних відносин. Державний контроль і моніторинг угідь — основна управлінська функція стосовно землі як об'єкту управління, в т.ч. і в аграрній сфері, де нині спостерігається найбільше порушень і неплатежів у бюджет. В результаті реформи органів виконавчої влади, незважаючи на гостроту земельних проблем у суспільстві, Держземагентство перетворили на рядового суб'єкта земельних відносин, а контроль за об'єктом управління землею передали користувачам землі. Тільки повернення до попереднього стану єдиної контрольно-землепорядної служби докорінно виправить ситуацію із земельними платежами та забезпечить їх ріст в державі, а отже і розвиток економіки та соціально-економічний розвиток українського села.

Висновки. Тіньова економіка спотворює ринкові механізми, негативно впливає на бюджет країни, деформує соціально-економічну систему в країні. В підсумку, деградується сільська поселенська мережа, більша частина сільських поселень.

Боротьба із фінансовою олігархією і криміналітетом, зрощення їх з владними структурами, яке підминає під себе земельний оборот, формує тіньові земельно-орендні й земельно-приватизаційні схеми, монополізує землю і привласнює природну ренту, має здійснюватись правовими заходами через ліквідацію першопричин, що зумовлюють ці негативні явища. Відповідно необхідна конституційна, адміністративно-правова та адміністративно-територіальна реформи, які б сприяли кардинальним, цивілізованим змінам земельних відносин на користь суспільних інтересів. Досвід трансформацій в країнах світу свідчить про активізацію впливу держав на земельні відносини, державного контролю за земельним оборотом і обігом земельних ділянок.

Підкорення приватних інтересів суспільним, виведення земельного капіталу з тіньових схем, публічність і прозорість земельного кадастру, формування громадських і державних інституцій економічного обороту земель — реальні кроки вдосконалення земельних відносин. Державну політику на основі використання інституту Державного земельного банку має бути переорієнтовано від приватизації до раціонального, продуктивного, ефективного і дохідного використання земель сільськими товаровиробниками на умовах купівлі права оренди, кооперування і кооперації по горизонталі й вертикалі.

Надання земель молодим сім'ям під забудову у сільській місцевості слід зберегти як соціально спрямоване для сімей сільських учителів, лікарів, фахівців агропідприємств, фермерів. Особливі умови необхідно передбачати для переселенців з метою збереження існуючої системи розселення, поновлення поселенської мережі її реконструкції та розвитку.

Відтворення і розширення просторової бази державного фонду земель, його якісна переоцінка та державний моніторинг виведе земельні платежі в Україні на рівень 60—75 млрд грн в рік, що забезпечить стабільний соціально-економічний розвиток сільських територій і країни в цілому.

Світова практика останніх років надала перспективним планам розвитку територій і проектам землеустрою значення законів, дотримання, яких є обов'язковим для всіх суб'єктів земельних відносин. Слід також використати позитивний досвід радянських часів, за яких розвиток території визначався райплануванням і внутрігосподарським землеустроєм, розробити нову модель обов'язкового планування перспективного територіального устрою і оптимізації природокористувань в кожному районі України.

Необхідність якісного поліпшення державного регулювання земельних відносин в Україні та завершення земельної реформи вимагає повернення єдиної землепорядної служби, наділення її функціями моніторингу, контролю і охорони земель для забезпечення адміністрування й управління земельними ресурсами і наведення порядку в земельній сфері України.

Використані джерела

1. Михайлик Р.А. Політико-правові закони реформування державної власності в Україні / Михайлик Р. А. — К.: Комітет сприяння боротьбі з економічною злочинністю і корупцією, 2013. — 324 с.
2. Макаров А.И. Теневая экономика и реформа земельной собственности в современной России. / А. И. Макаров, К. А. Хублев // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. — 2013. — № 6 (102). — С. 29—34.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕХНІЧНОГО ОНОВЛЕННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті проаналізовано сучасний стан бюджетного фінансування програм розвитку АПВ, спрямованих на оновлення технічної бази сільськогосподарських товаровиробників. Розглянуто практику формування основних організаційно-економічних заходів державного регулювання процесу оновлення матеріально-технічної бази аграрного сектора, виявлено його основні проблеми і недоліки. Визначено головні пріоритетні напрями удосконалення й розвитку цього процесу.

Головною передумовою успішної виробничо-комерційної діяльності сільськогосподарських підприємств є оптимальне забезпечення ресурсами. Найкращих результатів досягають ті підприємства, які своєчасно технічно переозброюються, запроваджують нову техніку, чітко виконують усі технологічні прийоми в агротехнічні строки.

Але зазначимо, що в аграрній сфері посилюється критичність ситуації щодо технічного забезпечення галузей агропромислового виробництва. Сільськогосподарські підприємства лише на 45–58 % від технологічної потреби забезпечені технікою, з якої майже 90 % потребує заміни. Кількість зношеної техніки, яка списується підприємствами, значно перевищує кількість її закупівлі. Інфраструктурна складова агропромислового комплексу, що пов'язана із системою технічного сервісу, практично не функціонує, а витрати сільськогосподарських підприємств на ремонт і технічне обслуговування машин і обладнання щороку зростають. Потреба аграріїв у фінансових ресурсах залишається високою, а бюджетні асигнування на розвиток АПВ надходять в недостатньому розмірі та зменшуються з року в рік. Безсумнівно, сучасний кризовий стан із оновленням матеріально-технічної бази вимагає прийняття кардинальних організаційно-економічних заходів.

Питання державного регулювання технічного оновлення сільськогосподарських підприємств розглядають М.Я. Дем'яненко, Я.К. Білоусько, А.В. Бурилко, П.А. Денисенко, Г.М. Підлісецький, В.Л. Товстопят та ін. Проте в дослідженнях цих авторів недостатньо розкрито вплив ринкових важелів у поєднанні з

державною підтримкою на формування матеріально-технічної бази агропідприємств.

Метою статті є аналіз функціонування основних організаційно-економічних заходів державного регулювання стосовно оновлення матеріально-технічної бази аграрного сектора і визначення пріоритетних напрямів їх удосконалення.

Міністерством аграрної політики та продовольства України протягом останніх років здійснюється ряд регуляторних заходів з надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам для придбання техніки. Основними складниками державної підтримки технічного оновлення в сільському господарстві України в останні десять років були: часткова компенсація вартості нової техніки вітчизняного виробництва, придбаної товаровиробниками; бюджетна підтримка операцій по лізингу сільськогосподарської техніки; часткова компенсація відсотків по кредитах.

Динаміка й структура механізму державного фінансування підтримки та розвитку агропромислових підприємств є нестабільною і неефективною в реалізації регуляторної політики держави у сфері матеріально-технічного забезпечення (табл.1).

За аналізований період в Україні обсяги видатків зросли у 3 рази, а на підтримку розвитку аграрних підприємств лише на 3,5 %. У 2003 р. частка асигнувань становила 66 % загальних видатків, а в 2012 р. — лише 22,1 %.

Обсяги державного фінансування АПВ Харківського регіону через механізм здешевлення кредитів за період 2000–2012 рр. зросли від 3,3 до 549,8 млн грн, проте з 2009 р. фінансування часткової компенсації вартості складної техніки зовсім припинилось (табл. 2).

Необхідно зазначити, що протягом 2012 р. продовжувалося технічне переоснащення агропромислового виробництва Харківської області. Так, за 2012 р. сільгоспвиробниками придбано 2150 од. сучасної сільськогосподарської техніки на загальну суму 1298,2 млн грн, що майже в 1,6 раза більше порівняно з 2011 р. За рахунок реалізації програм

Таблиця 1

Динаміка обсягів витрат на підтримку сільськогосподарських товаровиробників за рахунок коштів загального фонду Держбюджету, млн грн

Показник	Рік							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2011	2012
Виділено, всього	2468,4	4406,4	5575,6	7107,4	10441,3	4383,6	5571,7	6253,0
у т.ч. на підтримку розвитку підприємств агропромислового комплексу	1608,5	1872,4	2355,4	3712,4	6391,1	935,2	1792,8	1380,4
на часткову компенсацію вартості складної с.-г. техніки вітчизняного виробництва	36,2	116	—	99,8	97,1	—	—	—
Заходи по операціях лізингу вітчизняної с.-г. техніки	—	—	5,0	—	40,0	—	—	5,0
Здійснення фінансової підтримки підприємств через механізм здешевлення кредитів	141,5	415,1	319,5	551,3	1021,3	300,0	626,1	417,8

Таблиця 2

Динаміка обсягів бюджетних видатків підприємствам АПВ Харківської області за програмами держаної підтримки, млн грн

Програма	Рік									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2011	2012
Здійснення фінансової підтримки підприємств АПВ через механізм здешевлення коротко- і довгострокових кредитів	6,1	21,9	6,7	21,4	13,3	20,3	38,9	17,74	626,6	549,75
Часткова компенсація вартості складної техніки	0,9	0,8	0,6	5,3	1,1	7,64	5,74	—	—	—
Разом	10,1	37,9	39,4	47,5	102,8	108,5	131,9	32,1	626,6	549,75

Джерело: дані Міністерства аграрної політики та продовольства України

Таблиця 3

Обсяги придбання сільськогосподарської техніки суб'єктами господарювання Харківської області в динаміці, одиниць

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 2009 р., %
Трактори всіх марок	101	244	404	561	у 5,6 раза
Зернозбиральні комбайни	61	67	212	180	у 3,0 раза
Жнивarki	15	15	44	80	у 5,3 раза
Плуги	26	13	41	64	у 2,5 раза
Сівалки зернові	31	70	114	220	у 7,1 раза
Сівалки для посіву кукурудзи	23	35	21	30	130,0 %
Культиватори	35	86	81	146	у 4,2 раза
Оприскувачі	29	45	58	75	у 2,6 раза
Всього придбано техніки, млн, грн	186,6	351,4	837,2	1298,2	у 6,7 раза

підтримки агропромислового виробництва освоєно 11,8 млн грн обласного і державного бюджетів, що дало змогу аграріям підвищити темпи оновлення і укріплення машинно-тракторного парку (табл. 3).

Аналіз даних табл. 3 показує, що позитивна динаміка щодо обсягів придбання технічних засобів спостерігається практично по всіх видах сільськогосподарської техніки. Обсяги придбання тракторів за останні чотири роки зросли у 5,6 раза, зернозбиральних комбайнів — у 3 рази, а загальна сума вкладень на придбання сільськогосподар-

ської техніки аграрними підприємствами Харківської області зросла майже у 7 разів — з 186,6 до 1298,2 млн грн. Проте витрати по Міністерству аграрної політики та продовольства України на часткову компенсацію вартості складної сільськогосподарської техніки, затвержені державним бюджетом України на сільське господарство, скоротилися від 276 млн грн (2002 р.) до 97,1 млн грн (2008 р.), а починаючи з 2009 р. взагалі не передбачалися [5]. Практика показує, що багатьом сільськогосподарським підприємствам було складно одноразово сплачувати 70 % вартості складної

техніки й необхідно було вишукувати можливості залучення довгострокових кредитів. Як відомо, на ці цілі пільгове кредитування не поширюється. Водночас вкрай негативним фактом залишається суттєва невідповідність ціни та якості вітчизняної сільськогосподарської техніки. Отже таке стимулювання вітчизняного машинобудування відбувається за рахунок аграріїв.

Іншим заходом держави було фінансування закупівлі сільськогосподарської техніки за рахунок коштів держбюджету та передачі її у фінансовий лізинг, що є однією з найпоширеніших у світовій практиці форм фінансування. Проте, починаючи з 2009 р. ця програма державної підтримки агровиробників не здійснюється.

Вкрай негативними щодо сучасної системи бюджетного фінансування галузевих складників економіка України є факти нецільового використання розпорядниками коштів державного бюджету і недостатньої роботи щодо забезпечення сільськогосподарських товаровиробників технікою.

Проведені дослідження показали, що програма фінансової підтримки підприємств АПВ через механізм здешевлення кредитів не позбавлена недоліків, що перешкоджають її ефективній дії. Значним недоліком цього механізму є невідповідність деяких напрямів цільового використання пільгових кредитів економічно обґрунтованими строками кредитування. Низька прибутковість аграрного бізнесу не дає змоги відшкодувати більшість із передбачених пільговим механізмом середньострокового кредитування витрат у зазначені строки (до 3 років) [1].

Залишається недосконалим механізм розподілу бюджетних коштів на розвиток АПВ між регіонами (розподіл здійснюється пропорційно середньорічному обсягу виробництва валової продукції сільського господарства). Ефективніше виділення бюджетних коштів за їх фактичною потребою, ступенем інвестиційної привабливості, кредитоемністю і платоспроможністю аграрних підприємств регіону.

Зазначимо, що державна підтримка сільськогосподарських підприємств через механізм здешевлення позик сприяє підвищенню рівня їх забезпечення кредитними ресурсами. Кредитне забезпечення АПВ, окрім інших факторів, великою мірою залежить від суми коштів державного бюджету, спрямованих на програму здешевлення позик.

З 2000 року запроваджено механізми пільгового кредитування, відповідно до яких компенсація

частини кредитної ставки комерційних банків з Державного бюджету здійснюється до 1 грудня поточного року. Впровадження з 2004 року механізму здешевлення не лише коротко-, а й довгострокових кредитів (понад один рік), а також зростання довіри кредиторів до сільськогосподарських позичальників сприяло збільшенню термінів кредитування підприємств галузі як на ринкових, так і на пільгових умовах. Зокрема, 2005 року — 52,0 %, а 2006-го — 58,0 % кредитів, наданих банками сільськогосподарським товаровиробникам, були довгостроковими. Але у кризовому 2009 р. ситуація вкрай погіршилась — обсяги наданих агроформуванням кредитів зменшились, а відсоткові ставки зросли до 20–25 %.

Цілком зрозуміло, що розвитку банківського кредитування аграрної сфери сприятиме зростання мотивації комерційних банків, що формується під впливом допустимого рівня кредитного ризику, реального (кредитоспроможного) попиту позичальників на банківський кредит, наявної ресурсної бази кредиторів.

Кредитні відносини з підприємствами аграрного сектору для банків були й залишаються ризикованими. Серед основних видів ризиків можна виділити сезонність виробництва і попиту на продукцію (з цим пов'язані коливання обсягів грошових надходжень і платоспроможність позичальника), високу залежність результатів господарювання від погодних умов, недостатню ліквідність застави, що пропонується в забезпечення кредиту; необхідність формування кредитором значних страхових резервів на покриття можливих втрат від проведення кредитних операцій, що знижує рентабельність цих операцій, нерозвиненість страхового ринку в країні, який нині забезпечує сільськогосподарським товаровиробникам формальний страховий захист; операційні ризики, пов'язані з недосконалістю банківських технологій і відсутністю у банків досвіду роботи із сільськогосподарськими позичальниками.

Отже, банківське кредитування поки що не відіграє суттєвої ролі в розвитку сільськогосподарської галузі. Проте вже помітні позитивні тенденції щодо зростання обсягів кредитування з боку вітчизняних комерційних банків, у т. ч. й пільгового кредитування. Державна підтримка аграрних підприємств через механізм часткової компенсації вартості кредитів також сприяє підвищенню їх забезпеченості банківськими кредитними ресурсами.

Аналіз існуючого порядку державної підтримки технічного оновлення аграрного виробництва свідчить

про необхідність його вдосконалення. Головними недоліками існуючого механізму є: обмежені розміри та відсутність позитивної динаміки щодо зростання асигнувань; не достатньо обґрунтована структура програм та заходів фінансування АПВ; неефективний механізм контролю цільового використання коштів [5].

Розвитку агропромислового виробництва регіону сприятиме інтегрований механізм взаємодії системи державного фінансування і конкретних дій регіонального управління аграрним виробництвом.

Програмами економічного і соціального розвитку Харківської області на 2013 рік передбачено сукупність заходів щодо розвитку агропромислового виробництва. Планувалося забезпечити обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської продукції й темпи приросту валової продукції сільського господарства відповідно до основних показників розвитку сільського господарства області. Завдяки реалізації передбачених заходів виробництво валової продукції сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) по всіх категоріях господарств мало зрости на 4,4 %, у т. ч. виробництво зерна — на 17,8 %, сої — на 3,8, овець — на 0,2, плодів та ягід — на 1,5, м'яса (у живій вазі) — на 12, молока — на 2, яєць — на 4, вовни — на 2 % [7].

Основними проблемами розвитку АПВ регіону є: низький рівень освоєння підприємствами сучасних інноваційних технологій, у зв'язку з чим у галузі автоматично унеможливується процес зниження собівартості сільськогосподарської продукції та зростання її якості і безпечності, які б відповідали міжнародним стандартам; низькі темпи розвитку вітчизняного сільськогосподарського машинобудування та хімічної промисловості для забезпечення агропромислового виробництва сучасною технікою, мінеральними добривами, засобами захисту рослин; нераціональне використання земель, зниження родючості та деградації ґрунтів внаслідок інтенсивного їх використання при обмеженому внесенні органічних та мінеральних добрив.

Висновки. За наявності відносно ефективного стимулюючого впливу державної підтримки галузі технічне оновлення сільського господарства здійснюється вкрай повільно. Головними факторами результативності технічного оснащення в сільському господарстві України стали недостатній рівень і нестабільність бюджетного фінансування, недостатній фінансовий стан сільськогосподарських товаровиробників, нечітке визначення суб'єктів підтримки. Серед напрямів удосконален-

ня організаційно-економічного механізму державної підтримки аграрних товаровиробників варто виділити:

встановлення чітких і економічно обґрунтованих критеріїв розподілу бюджетних коштів;

запровадження механізму участі сільськогосподарських товаровиробників у програмах державної фінансової підтримки на умовах рівного доступу та ефективного використання коштів;

збільшення обсягів фінансування і впровадження системи контролю за їх цільовим використанням;

визначення різних видів ефектів (економічного, соціального, екологічного) щодо вкладень коштів у розвиток сільського господарства.

підвищення ефективності видатків бюджету для підтримки аграрного сектору економіки шляхом запровадження програмно-цільового методу формування і використання бюджетних коштів.

Використані джерела

1. Гудзь О.Є. Державна програма фінансової підтримки підприємств АПК через механізм здешевлення кредитів / О. Є. Гудзь, А. В. Сомик // Економіка АПК. — 2008. — № 11. — С. 54—63.
2. Дем'яненко М. Я. Фінансові проблеми формування та розвитку аграрного ринку / М. Я. Дем'яненко // Доп. на Дев'ятих річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 26—27 квіт. 2007 р.). — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 64 с.
3. Збарський В. Державна підтримка сільського господарства / В. Збарський, В. Горьовий // Бухгалтерія в сільському господарстві. — 2010. — № 6 (255). — С. 27—31.
4. Малік М.Й. Фінансово-кредитний механізм у розвитку аграрного підприємництва / М. Й. Малік // Фінанси України. — 2004. — № 5. — С. 47—53.
5. Маренич Т.Г. Державне регулювання технічного оновлення сільськогосподарських підприємств / Т. Г. Маренич, О. А. Луценко [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vkhdtsug/2010_104/05.pdf.
6. Онегина В.М. Государственное регулирование и активизация инвестиции в АПК Украины / В. М. Онегина // Роль инноваций в развитии агропромышленного комплекса. — М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова: «Энциклопедия российских деревень», 2008. — С. 730—736.
7. Програма економічного і соціального розвитку Харківської області на 2013 рік [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.oblrada.kharkov.ua/uk/news/zatverdzheno-prohramu-ekonomichnoho-i-sotsialnoho-rozvytku-harkivskoyi-oblasti-na-7334.html>.
8. Розвиток ринку сільськогосподарської техніки / [Білоусько Я. К., Бурилко А. В., Денисенко П. А. та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2008. — 132 с.
9. Ткачук І.В. Державна фінансова підтримка сільськогосподарських підприємств / І. В. Ткачук // Облік і фінанси АПК. — 2011. — № 2. — С. 102—105.

ПРОБЛЕМИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНІЙ СФЕРІ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

Розглянуто сучасні проблеми стану і перспектив інноваційної діяльності в аграрній сфері, можливості її активізації з метою перехмоду на інноваційну модель розвитку аграрної сфери економіки. Обґрунтовано шляхи стимулювання суб'єктів господарювання до впровадження результатів наукових досліджень.

На сучасному етапі економічний розвиток України неможливий без високоефективної, науково обґрунтованої стратегії інноваційної діяльності, спроможної забезпечити неухильне зростання конкурентоспроможності аграрних підприємств на вітчизняних та світових ринках. Проте нині Україні належить лише 0,1 % обсягу світового ринку інновацій, тоді як США – 39 %, Японії – 30 %, Німеччині – 16 %.

Слід зазначити, що перехід на інноваційну модель розвитку будь-якої держави є складним процесом, який потребує вирішення низки завдань. Серед них для України підставне виділити такі:

- формування інноваційного клімату для успішного поєднання освіти, науки і виробництва;
- створення потужної системи фінансування інноваційної діяльності за рахунок різних джерел надходження коштів;
- стимулювання розвитку науково-дослідної діяльності та комерціалізації результатів дослідження;
- розширення попиту на інноваційну продукцію з боку аграрних суб'єктів господарювання;
- заохочення виробників до використання новітніх розробок;
- формування інфраструктури ринку інновацій;
- забезпечення на всіх рівнях інформаційно-консультаційної підтримки інноваційної діяльності.

Проблеми інноваційного розвитку в аграрній сфері досліджувались у роботах С. Володіна, О. Дація, М. Кропивка, Л. Курило, Ю. Лупенка, П. Музики, В. Россохи, П. Саблука, С. Тивончука, О. Шпи-

куляка та інших вчених. Проте з плином часу безліч питань цієї проблеми потребує кардинального доопрацювання.

Метою статті є розкриття особливостей інноваційної діяльності в аграрній сфері, визначення шляхи її активізації та можливостей переходу на інноваційну модель розвитку галузі.

Активізація інноваційної діяльності в аграрних підприємствах України, дасть можливість забезпечити структурну перебудову виробничих процесів, сприятиме нарощуванню обсягів виробництва, підвищенню якісних характеристик виготовленої продукції та формуванню конкурентоспроможного аграрного виробництва.

Результатом інноваційної діяльності в аграрному секторі України має стати високотехнологічна конкурентоспроможна продукція, яка посилить позиції національного товаровиробника на світовому ринку і забезпечить підвищення конкурентоспроможності економіки країни у світових рейтингах.

Отже, інноваційна діяльність є вирішальною умовою ефективного розвитку аграрного виробництва. На ринку інноваційної продукції нині знаходять попит нові високопродуктивні сорти й гібриди сільськогосподарських культур, породи племінних тварин і птиці, машини і механізми, знаряддя й устаткування, сучасні способи організації виробництва тощо. Забезпечення цього попиту здійснює аграрна наука як потужне джерело науково-технологічної продукції високої якості.

Останні роки діяльність наукових установ Національної академії аграрних наук України у сфері інтелектуальної власності та маркетингу інновацій характеризується нестабільністю і реорганізаціями. З огляду на зазначене, наведемо деякі статистичні дані. Так, науковими установами у 2011 році передано на сорто випробування до Держсортслужби 274 нових сортів рослин та отримано 441 охоронний документ, з них

178 сортів рослин — на майнове право інтелектуальної власності, що засвідчується патентом, 263 — свідоцтвом про державну реєстрацію на їх поширення. У цьому році було укладено 2319 ліцензійних і 3091 господарських договорів щодо використання права інтелектуальної власності на загальну суму 71,1 млн грн, з яких 27,9 млн грн комерціалізації прав інтелектуальної власності. У 2012 р. загальна сума становила лише 63,8 млн грн, з них 20,5 млн грн за ліцензійними угодами на використання права інтелектуальної власності. Було передано на сортовипробування 193 нових сортів рослин (в основному Селекційно-генетичний інститут — Національний центр насіннезнавства та сортовивчення, Інститут рослинництва ім. В.Я. Юр'єва) і отримано 144 охоронні документи на сорти рослин.

У сільське, мисливське, лісове господарство у 2011 р. спрямовано наукових та науково-технологічних робіт на суму 558,8 млн грн, що становить 0,5 % валової доданої вартості сільського господарства, з них на фундаментальні дослідження припадає 34,7 %, прикладні дослідження — 40,1 %, науково-технічні розробки — 14,1 %, науково-технологічні послуги — 11,1 % (табл. 1). Розподіл робіт за видами у бік збільшення частки виконаних фундаментальних досліджень не відповідає такому розподілу в економічно розвинених країнах (Ф: П: Р = 15: 25: 60).

За деякої активізації маркетингової діяльності наукових установ за кількістю укладених договорів,

з 2011 р., спостерігаємо зменшення надходження коштів від науково-інноваційної діяльності. 2011 р. до спецфондів наукових установ надійшло коштів на 21 млн грн менше порівняно з 2010 р. (крім оренди і реалізації майна), у т. ч. значно зменшились надходження коштів за реалізацію наукоємної продукції. У 2012 р. від реалізації інноваційної продукції (елітне насіння рослин, молодняк сільськогосподарських тварин тощо) надійшло 29,1 млн грн, що на 33 % менше порівняно з попереднім роком (табл. 2).

Лідерство у сфері комерціалізації наукових досягнень належить Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва (17,8 млн грн коштів спецфонду).

До основних інноваційних досягнень у 2012 році можна віднести: розробку низки ресурсозберігаючих технологій вирощування зернових, кормових та овочевих культур; нові технології, технологічне обладнання (для харчової і переробної промисловості), технологічні інструкції.

Дослідження наукового та інноваційного потенціалу аграрної сфери показало нерівномірності такого розподілу на регіональному рівні (рис.).

Науково-інноваційний потенціал аграрної науки зосереджений в основному в Київській, Харківській, АР Крим, Дніпропетровській, Одеській, Запорізькій, Львівській областях. Така нерівномірність негативно впливає на зв'язок науки і виробництва, інформаційне забезпечення товаровиробників щодо наукової продукції, комерці-

Таблиця 1

Показники науково-технічної діяльності в аграрній сфері України

Показник	Рік				2011 р. до 2010, %
	2005	2009	2010	2011	
Обсяг наукових і науково-технологічних робіт, спрямованих у сільське господарство, мисливство, лісове господарство млн грн	259,4	454,1	533,0	558,8	104,8
% до валової доданої вартості сільського господарства	0,64	0,69	0,64	0,51	79,7
<i>у т.ч. фундаментальні дослідження</i>	37,0	34,7	36,6	34,7	94,8
<i>прикладні дослідження</i>	28,9	40,1	41,4	40,1	96,8
<i>розробки</i>	15,3	13,7	12,4	14,1	113,7
<i>науково-технологічні послуги</i>	18,8	11,5	9,6	11,1	115,6
Фінансування аграрної науки, млн грн	256,2	474,5	521,1	541,1	103,8
% до загального обсягу фінансування	5,0	6,1	5,8	5,6	96,6
Кількість агроформувань, в яких здійснювалось впровадження інновації	1508	1017	1087	1203	110,7
Кошти наукових установ, за реалізацію наукоємної продукції (елітне насіння рослин, молодняку тварин, садивний матеріал тощо) млн грн	24,2	60,6	75,4	43,5	57,7
Частка нематеріальних активів у підсумку активів с-г. підприємств, %	0,06	2,6	2,2	1,8	81,8

Реалізація елітного насіння науково-дослідними господарствами НААН, тис. т

Культура	Реалізація				Частка вирощеного елітного насіння в загальній кількості виробленого зерна по НААН, %		
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	до 2010 р., %	2010 р.	2011р.	2012 р.
Озимі зернові, всього	28,4	26,9	21,8	81,0	15,5	10,9	21,8
у т. ч. озима пшениця	21,9	18,4	16,5	89,7	16,4	7,6	22,3
Ярі зернові та зернобобові, всього	15,6	13,0	10,7	82,3	12,8	6,5	5,0
у т. ч.:							
ячмінь	9,3	7,4	6,7	90,5	22,4	13,9	14,1
горох	1,5	1,3	0,9	69,2	27,6	27,9	15,3
соняшник	0,9	0,7	0,8	114,3	1,6	1,3	1,7

Джерело: сформовано за даними [1].

алізацію наукових розробок і низький попит на інноваційну продукцію в цілому.

Вирішальним і найефективнішим напрямом розв'язання цих проблем стає підвищення функціональності регіональних центрів наукового забезпечення Національної академії аграрних наук України з орієнтацією на зближення академічної науки з освітою і виробництвом та дієвої пропаганди результатів досліджень аграрної науки.

Кризовий стан аграрного сектору неможливо подолати без переведення його на інноваційний шлях розвитку. Державна цільова програма роз-

витку українського села до 2015 року [2] і Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року [3] передбачають формування інвестиційно-інноваційної моделі сільського господарства, шляхом формування ринку інноваційної продукції; створення інноваційних парків на базі існуючих аграрних науково-дослідних установ і навчальних закладів; фінансування розвитку матеріально-технічної бази наукових установ агропромислового комплексу в обсягах, які щороку становлять не менше 6 % вартості основних засобів; підвищення рівня комерці-

Рис. Регіональний розподіл наукового та інноваційного потенціалу за інтегральними індексами

алізації результатів наукових досліджень та інновацій; поглиблення міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, що за прогнозними даними з 2015 р. забезпечить надходження близько 20 млрд грн інвестицій у галузь.

Екстенсивним шляхом розвитку сільськогосподарського виробництва неможливо досягти таких результатів. Низький рівень технологічного новаторства і комерціалізації результатів наукових досліджень призвели до ситуації, коли закордонні технології впливають більшою мірою на економічний розвиток, ніж вітчизняні інновації. Із щорічним зростанням кількості закордонних технологій аграрний сектор України стає дедалі більш залежним від інноваційної політики розвинених країн [4].

Для сільськогосподарських підприємств володіння нематеріальними активами є важливим чинником підвищення ефективності господарювання, вартості організаційно-правових структур, кредитоспроможності й інвестиційної привабливості, що починають усвідомлювати керівники цих формувань. Негативним чинником впливу на розвиток інноваційних процесів у сільському господарстві України є низький платоспроможний попит на інтелектуальну продукцію. Брак коштів у більшості сільськогосподарських виробників не дає змоги впроваджувати нові технології.

Сільському господарству притаманна певна специфіка, що позначається на можливостях запровадження інновацій. У цій галузі вони потребують попередньої оцінки їхнього впливу на ґрунти, живі організми, біосферу, екологічні й соціальні наслідки. Відповідно підвищується рівень ризику при запровадженні інноваційного продукту. Розв'язання цих проблем потребує підтримки і фінансування — насамперед державного.

У країнах з інноваційною моделлю розвитку економіки стимулювання впровадження новітніх розробок у виробництво є одним із важливих напрямів державної політики, здійснюваної через різноманітні економіко-правові механізми, що забезпечують освоєння нових технологій та їх високоефективну комерціалізацію.

В Україні стимулювання суб'єктів господарювання до впровадження результатів наукових досліджень у контексті забезпечення конкурентоспроможності національного товаровиробника має передбачати:

— створення на рівні областей центрів науково-інформаційного забезпечення, що дасть змогу контролювати просування інновацій на ринку та витрачання коштів на інноваційні проекти;

— прозору схему фінансування інноваційних проектів;

— створення інституту венчурного фінансування, капітал яких може створюватися за рахунок коштів великих підприємств, пенсійних фондів, банків, страхових компаній та інших комерційних структур;

— державне страхування інноваційних ризиків;

— удосконалення системи оподаткування інноваторів господарювання;

— застосування пільгових інвестиційних кредитів для активних учасників інноваційного ринку.

Висновки. Інноваційна діяльність дає очікувані результати лише за умови її раціональної організації. Як показує світовий досвід і вітчизняні дослідження, найбільш результативною ця діяльність є при орієнтації в основному на регіональні потреби в інноваціях.

Державна підтримка науково-інноваційної діяльності має передбачати формування обласних програм інноваційного розвитку, які включають замовлення на наукову, науково-технологічну й інноваційну продукцію, фінансування на державному та обласних рівнях інноваційно-технологічних проектів; сприяння в отриманні для провідних наукових установ кредитних ресурсів міжнародних організацій; узгодження прийнятих нормативно-правових актів, що забезпечить розвиток наукової діяльності, спрямованої на створення інноваційно-технологічного середовища й вихід інтелектуального продукту на ринок.

Використані джерела

1. Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2012 р. / Упорядники: А.С. Заришняк, А.А. Пилипенко, В.В. Кузьмінський, О.С. Сидоренко. — К.: Аграрна наука, 2013. — 369 с.
2. Зміни і доповнення до Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року (пропозиції) / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, Ю.Я. Лузана. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. — 100 с.
3. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2012. — 182 с.
4. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 706 с.

В.В. Россоха,

доктор екон. наук, ст. наук. сп.,

Д.О. Соколов,

аспірант,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ

На засадах комплексного підходу розглянуто механізм установа пріоритетів і реалізації інноваційно-технологічної політики, проведення моніторингу технологічних напрямів, інноваційних досягнень на різних стадіях науково-технологічного циклу, оцінювання відповідності їх установленим пріоритетам економічного розвитку. Обґрунтовано першочергові завдання розбудови національної інноваційної системи. Визначено заходи щодо вдосконалення інноваційно-технологічної політики в Україні.

Технологічний розвиток стає все більш складним і проблематичним процесом, що включає розроблення й документальне оформлення технічних умов виробництва (ТУ), державних стандартів (ДСТУ), наукового супроводу запровадження стратегій. Відстеження структурних інноваційно-технологічних змін, оцінювання тенденцій створення інновацій і технологій потребує економічного, енергетичного, соціального й екологічного аналізу. Для усунення негативних наслідків необхідне проведення консультацій, розроблення відповідних інструментів і механізмів управління корегуванням напрямів інноваційно-технологічного розвитку з метою підвищення конкурентоспроможності економіки.

Якщо в розвинених країнах інноваційна система забезпечує та/чи поліпшує вже сформований рівень конкурентоспроможності й економічного зростання, то перед країнами, що розвиваються й діють переважно як технологічні послідовники, стоїть завдання «наздогнати» в технологічному розвитку країни-лідери. Ключем до успіху для них стає відновлення «технологічного розриву» шляхом імпортування наявних технологій, створення внутрішніх можливостей для використання, асиміляції, удосконалення новацій. Важливе не лише фізичне придбання нових технологій, але й розуміння того, як і чому вони працюють, з'ясування природи технологічного розвитку і економічного зростання, усвідомлення перспективності технологічних переваг. Це дає змогу долати технічні проблеми, адаптувати нові технології до потреб і місцевих умов.

Метою статті є обґрунтування механізму встановлення пріоритетів інноваційного розвитку, концепції формування й функціонування національних

і регіональних інноваційних систем, внесення пропозицій щодо першочергових завдань і заходів держави у розбудові інноваційно-технологічної політики України.

Перехід економіки на інноваційно-технологічну парадигму розвитку зумовлює необхідність гуманітаризації наукового знання і відповідно підвищення значущості дослідницьких підходів з вираженою соціальною спрямованістю. Інструментом гуманітарного знання в економічній науці є діяльнісний підхід, теоретичною підставою якого слугує поняття діяльності, активного ставлення людини до навколишнього світу [1].

Ствердження діяльнісного підходу в економічній науці сприяє переосмисленню феномена інновації, що в широкому сенсі інтерпретується як синонім успіху в соціальній, економічній, управлінській та інших сфер на основі послідовної реалізації новацій (нововведень). Інноваційний розвиток не може обмежуватися суто технологічною сферою, а має послідовно залучати до інноваційного процесу й інші сфери (управління, маркетинг, навчання персоналу, фінанси), які впливають на його кінцевий результат.

Сучасний характер інноваційної діяльності зумовлює необхідність відступу від традиційних лінійних уявлень (наукова ідея — розроблення — виробництво — ринок) про взаємодію основних її суб'єктів і перехід до нелінійних сітьових регіональних систем генерування, дифузії та комерціалізації інновацій, системного розуміння інноваційних процесів і методів регулювання їх.

Інноваційна діяльність у вузькому розумінні — це діяльність з управління інноваційним проектом. Реалізація інноваційних проектів надає змісту інноваційного перетворення феномена соціально-економічних відносин, прискорення інноваційних процесів, подолання ізольованості науки як самодостатньої сфери діяльності.

Отже, у системі управління інноваційною діяльністю викристалізуються дві підсистеми. Перша покликана забезпечувати ефективність стратегічного управління інноваційною діяльністю державних структур; друга — державного регулювання іннова-

ційного підприємництва. Згідно з цим значення набуває належна координація, ресурсне забезпечення й уникнення фрагментації у здійсненні інноваційного процесу, досягнення згоди й чіткої відповідальності між учасниками його, організація мереж, які поширюють кодифіковане й імпліцитне знання, що є основою технологічних систем, формування різних формальних і неформальних мереж, спрямованих на поліпшення і вдосконалення інформації, тренінгів, стандартів, тестування, контролю якості тощо.

Інноваційний процес пов'язаний з широкими інтелектуальними аспектами обґрунтування і визначення основних його напрямів, моніторингом реалізації, прогнозами й обмеженнями у часі таких інструментів як програми й проекти, адаптованістю до викликів динамічної економіки, розвиток якої визначається інноваціями, особливо в період кризових явищ, а тому набуває значення інноваційної політики [2].

Основними завданнями інноваційної політики стає зосередження на методології виявлення, відбору, оцінювання технологій і передбачення технологічних наслідків, встановлення пріоритетів у розв'язанні економічних, екологічних і соціальних проблем, єдності й координації дій механізму інноваційно-технологічного розвитку.

Для встановлення пріоритетів інноваційно-технологічної політики у практиці використовуються такі підходи як технологічне планування та прогноз, що набули розвитку в 60–70 рр. минулого століття, технологічне передбачення й заходи щодо розроблення дорожніх карт (80–90 рр. ХХ ст.), поширені останнім часом поєднання різних форм «Стратегічної політичної інформації», різних механізмів консультацій з передбаченням, моніторингом, оцінюванням [3;4]. У передбаченні використовуються методологічні підходи, які базуються на креативності, експертизі, взаємодії та доказах [5].

Процес установлення пріоритетів інноваційної політики характеризується трьома різними вимірами [6; 7]:

тематичним виміром, що розглядає фактичні пріоритети, на яких фокусуються основні аспекти громадськості (окремі технології й функціональні сфери);

інституціональним виміром, що охоплює реалізацію процесу встановлення пріоритетів (тобто, процес того, як обираються й відслідковуються пріоритети інституціями, відповідальними за цю політику);

виміром обґрунтування, що стосується аргументів і пояснень політиків та ключових дійових осіб раціональності своїх дій і набору пріоритетів.

Можна зробити висновок, що механізм установлення пріоритетів в інноваційно-технологічній політиці має базуватися на висхідних ринкових силах у виборі найкращих технологій і способів організації НДДКР, а безпосереднє встановлення пріоритетів — фокусуватися на більш загальних

чи/або функціональних питаннях, пов'язаних з інноваційною системою і рамковими умовами для інновацій.

В інноваційно-технологічній політиці типовими прикладами стали пріоритети ЄС:

орієнтовані на цілі — інтернаціоналізація досліджень, 3 % частки ВВП для витрат на НДДКР;

функціональні пріоритети — співробітництво, передача технологій, побічні результати досліджень, дослідницькі інфраструктури, які забезпечують активізацію особливих функцій в національній інноваційній системі. Вони включають мобільність фінансової підтримки, мобільність дослідників, сприяння інвестицій бізнесу в НДДКР шляхом створення таких стимулів для приватного сектору до інноваційної діяльності, як податковий кредит для НДДКР, висхідне пряме фінансування;

тематичні пріоритети — пов'язані з конкретною технологічною або господарською сферою (нанотехнології, біотехнології, аграрна сфера, сфера послуг, екосфера).

Ширші цілі інноваційної політики визначають різні пріоритетні сфери, які поділяються на конкретніші тематичні або функціональні набори дій/схеми фінансування, що мають свої пріоритети на операційному рівні [2].

Важливим інструментом установлення пріоритетів високого рівня стає інноваційна стратегія, яка має на меті забезпечити взаємне посилення політики і рекомендацій для поживлення інноваційної діяльності. З метою досягнення більшої єдності й координації, що тісно пов'язана з механізмом установлення пріоритетів, роблять спроби адаптації процесів розроблення горизонтальної інноваційної політики.

Доволі типовим підходом стало запровадження різноманітних наукових, технологічних та інноваційних дорадчих і координаційних органів (наприклад, рад) або різноманітних «інноваційних платформ» з метою розроблення ширшого й більш сфокусованого плану-графіку інноваційної політики. Особливостями цих механізмів є вихід за межі традиційних сфер політики, а також використання симбіозу формальної, напівформальної й неформальної координації [3].

Зростаюча потреба в координації інноваційної політики в останні роки зумовила виникнення тенденції до «створення агенцій». Децентралізація координації інноваційної політики, підзвітність і гнучкість агенції підвищує ефективність скоординованих дій у процесі реалізації пріоритетів [8].

Запроваджена 2006 р. у сфері інноваційної політики стратегія Співтовариства «Широкобазисна інноваційна стратегія для ЄС» спрямовує на поєднання інновацій для потреб суспільства, підвищення конкурентоспроможності заради економічного зростання (*місії*) та створення робочих місць (*суспільних благ*). Стратегія виділяє десять пріоритетних дій у дорожню карту дій на національному та євро-

пейському рівнях. Ключовими дійовими особами у встановленні пріоритетів стали Європейська Комісія та Європейська Рада, до складу якої входять міністри держав-членів ЄС. Установлення пріоритетів підтримано кількома дослідженнями передумов їх і групою експертів (*Aho Group, Knowledge for Growth Expert Group*) [2].

Для реалізації пріоритетів інноваційної політики уряди Європи використовують різноманітні механізми, які умовно можна поділити на дії стратегічного й оперативного рівня. На стратегічному рівні реалізація інноваційної політики здійснюється переважно через політичні програми, ради і платформи з питань політики шляхом створення різних агенцій та органів, завданням яких стало сприяння реалізації окремого пріоритету. Найтиповішою і до того ж традиційною формою реалізації інноваційної політики на стратегічному рівні є бюджетний механізм. Фінансування передбачається і виділяється для реалізації конкретних пріоритетів [9–11].

На операційному рівні можна принаймні виділити такі взаємопов'язані вертикальною координацією механізми реалізації, як заходи з фінансування й бюджетні заходи, тематичне фінансування на конкурентній основі, управління виконанням та угоди на виконання, угоди про співпрацю й переговори, нові ініціативи й механізми підтримки, створення програм, непрямий вплив на подання сигналів [12]. Водночас типовим механізмом реалізації інноваційної політики залишається використання тематичного фінансування на конкурентній основі перспективних проектів інноваційно-технологічної діяльності конкретної галузі.

Реалізацію інноваційної політики забезпечують також обмежені в часі програми, які, на відміну від постійних тематичних структур, відкриті ширшому колу дійових осіб. Це гнучкіший інструмент для реалізації політики, ніж організації, які через зміну пріоритетів з часом набувають тенденції «неповоротності». Управління програмами інноваційно-технологічного розвитку здійснюється міністерствами або науковими агенціями.

Розвиток інноваційної політики, усвідомлення інноваційного процесу потребує оцінювання пріоритетів і заходів реалізації їх. Зазвичай оцінювання зводиться до процесу систематичного й об'єктивного встановлення доцільності, визначення ефективності й наслідків діяльності в термінах її цілей, що включає аналіз реалізації й адміністративного управління цією діяльністю. Залежно від характеру заходу й необхідності висвітлення питань такі оцінки можуть бути ретроспективними (*ex-post*), для моніторингу реалізації пріоритетів, поточними або запланованими на майбутнє (*ex-ante*), для моніторингу поточних ініціатив і майбутнього планування інноваційної політики. Водночас такі оцінки мають бути «орієнтованими на користувача», забезпечувати інформацією

організації, відповідальні за спрямування й реалізацію стратегій (розробники політики, координатори програм) [13–15].

На практиці алгоритм оцінювання пріоритетів інноваційної політики поділяють на два рівні. Перший рівень включає оцінки стратегії й оцінки інноваційно-технологічної системи, вивчення загального політичного контексту і встановлення пріоритетів, проведення моніторингу й аналізу набору пріоритетів у термінах їхнього загального розроблення.

На другому рівні проводять оцінювання програм та інституцій, вивчають різноманітні механізми реалізації пріоритетів, здійснюють аналіз ефективності окремих інструментів, механізмів або організацій з огляду на їхні завдання в реалізації пріоритетів.

У європейських країнах оцінювання інноваційної політики, що включає визначення рівня ефективності її та збір інформації про можливість подальшого вдосконалення, проводиться зовнішніми оцінювачами, які добираються через відкритий тендерний процес.

Предметом економічного оцінювання є законодавчо затверджені науково-технологічні пріоритети й технологічні уклади, що характеризують певні технології й засоби виробництва, зокрема нанотехнології, новітні інформаційно забезпечені ресурсозберігальні, екологічно безпечні біотехнології в агропромисловому виробництві, спрямовані на підвищення економічної ефективності господарювання, рівня конкурентоспроможності продукції, збереження навколишнього середовища і здоров'я людини.

Одним із основних етапів визначення інноваційно-технологічних змін стає моніторинг технологічних напрямів й оцінювання відповідності їх установленим пріоритетам економічного розвитку. Моніторинг як інструмент оперативного відстеження структурних технологічних змін у галузі дає змогу управлінським структурам чіткіше реагувати на позитивні або негативні тенденції інноваційно-технологічного розвитку і вчасно вносити корективи щодо реалізації інноваційної політики.

Протікання технологічних процесів і структурних технологічних змін оцінюється системою показників, які всебічно характеризують рівень інноваційно-технологічних досягнень на різних стадіях науково-технологічного циклу. Такі показники повинні мати статистичне інформаційне забезпечення, а система оцінювання – відповідати вимогам доступності інформації, можливості кількісного визначення її, оброблення й аналітичного оформлення даних.

Перспективні напрями інноваційної політики визначають шляхом технологічного передбачення і прогнозу, що базуються на систематичному вивченні майбутньої коротко-, середньо- й довгострокової технологічної динаміки в конкретній галузі досліджень, або відповідно до питань, окреслених науковою ме-

тодологією. Важливим складником передбачення є поєднання існуючих і майбутніх перетворень можливостей в актуальності, що відкриваються новими інноваціями. Технологічне передбачення включає також розгляд застосування технологій та інновацій в різних галузях, створення ідей для сценаріїв розвитку в майбутньому через залучення поінформованих учасників до технологічного діалогу й аналізу, різних державних і приватних дійових осіб до співпраці й координації дій, процесу прийняття рішень і встановлення пріоритетів для інноваційної політики та НДДКР, зазвичай на 5–10 років [16; 17].

На відміну від технологічного передбачення, що охоплює широке коло питань і більшою мірою забезпечує підготовку до майбутнього, прогноз включає також аспекти побудови мережі й підготовки рішень щодо майбутнього й тяжіє до конкретніших і прийнятних результатів певного виду діяльності, а тому є більш завершеним й обов'язковим для учасників. За допомогою передбачення можна створити багато вірогідних сценаріїв для майбутнього, натомість прогноз має на меті визначити найімовірніший стан технологій у майбутньому. Передбачення асоціюється з майбутнім «виглядом», а прогноз наближений до передбачення різноманітних тенденцій. У передбаченні майбутнє вважається гіпотетичним, на протигагу від прогнозу, де майбутнє можна певною мірою визначити на основі наявної інформації. Унаслідок відмінностей методологічних підходів до передбачення і прогнозу впливає той факт, що передбачення зазвичай спрямоване на триваліші часові межі [18].

Завдяки усвідомленню системності як методологічного й організаційного принципу забезпечення сприятливого середовища для інноваційно-технологічного розвитку за провідної ролі держави важливе значення надається створенню в національних господарствах принципово нових інституцій — національних інноваційних систем (НІС). За результатами опитування членів Академії наук США, формування національних інноваційних систем було визнано однією з найважливіших подій ХХ ст. У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція НІС як теоретична основа розроблення й імплементації національної стратегії інноваційного розвитку. Обґрунтування національних інноваційних систем протікає в руслі спеціалізованого вивчення економіки науки й технологічного прогресу і передбачає оперування новими методологічними підходами до дослідження наукового знання як економічного ресурсу. Формування національних інноваційних систем стає концептуальним напрямом інноваційної діяльності й інструментарієм наукового пізнання її.

У теоретичному аспекті технологічних змін інноваційні системи являють собою концентроване середовище функціонування визначальних чинників економічного зростання, що включають капітал (*фізичний*) та інвестиції, трудові ресурси (*людський капи-*

тал), сприятливе інституційне середовище, наявність наукових досліджень і дослідно-конструкторських розроблень (*технологічний прогрес*), високий рівень освіти, навчання й компетентності, різні форми державного регулювання тощо. Поєднання і взаємний вплив цих детермінант сприяє виникненню явища емерджентності, позитивних мультиплікативних та синергетичних ефектів, що дає змогу розглядати інноваційні системи як механізми прискорення соціально-економічного розвитку країн і регіонів, де вони розміщені.

Концепції формування й функціонування інноваційних систем базуються на міждисциплінарному підході, який хоча й не встановлює чітких і стабільних співвідношень між змінними компонентами цих систем, проте формує основи понятійного мислення й аналітичних досліджень для виявлення різних факторів впливу на інноваційний процес. Одне з найважливіших завдань системно-інноваційного підходу полягає у визначенні шляхів поєднання основних вимірювачів технологічних, організаційних і економічних змін та узгодження їх із традиційними економічними поняттями [19].

Стратегія розвитку НІС не залежить від форми державного устрою та політичного режиму і в кожному конкретному випадку визначається загальнодержавною макроекономічною політикою, нормативно-правовим забезпеченням, формами прямого й опосередкованого державного регулювання, станом науково-технологічного і виробничого потенціалу, масштабами внутрішнього ринку, культурними традиціями, звичаями й особливостями країни. Водночас рівень розвитку національної інноваційної системи відповідає суспільно-економічним відносинам і розвитку продуктивних сил держави, на території якої вона функціонує. Згідно з цим виділяють чотири відмінності НІС країн, що розвиваються, від технологічних лідерів: 1) продуктові інновації важливіші, ніж процесні через вплив на структуру продукції; 2) поліпшувальні інновації більш важливі й досяжні, ніж радикальні; 3) поглинання (дифузія) важливіше, ніж розвиток інновацій, що є новими для світу; 4) інновації в низько- й середньотехнологічних галузях більш реалістичні, ніж у високотехнологічних [20]. Наслідком цієї закономірності є індивідуальність формування НІС в кожній окремій країні на основі позитивного надбання світової практики.

Результати дослідження процесів упровадження національних інноваційних систем дали змогу встановити характерні особливості стану НІС у країнах, що розвиваються, щодо розвинених країн світу (табл.).

Логічно наголосити, що з огляду на розбудову ефективної національної інноваційної системи в країнах, які розвиваються, найважливішим є розвиток власних можливостей поглинання технологій, тобто здатність їх залучати в країну нові технології,

досліджувати, впроваджувати їх, а також пов'язані з ними практики й досвід розвинених країн [22].

Щодо принципів створення основ інноваційного розвитку держави, то на сучасному етапі формування концепції НІС виділяють два підходи:

європейсько-американський, що базується на ідеї використання й нарощення власного науково-технологічного потенціалу для генерування інноваційного продукту;

японський, який передбачає переважно зовнішнє запозичення нових наукових знань і технологій й подальше вдосконалення їх.

Основна ціль формування національних інноваційних систем провідних країн світу спрямована на підвищення якості життя власного населення шляхом: 1) створення додаткових робочих місць у сфері науки, виробництва й послуг; 2) збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів за рахунок підвищення обсягів виробництва наукоємної продукції з високою доданою вартістю і зростання доходів населення; 3) розміщення виробництв, насамперед екологічно шкідливих, у країнах, які не входять до «золотого мільярду»; 4) розв'язання власних екологічних і соціальних проблем шляхом використання новітніх технологій [23].

Національні інноваційні системи включають мережу взаємопов'язаних інституцій в державному і приватному секторах, які взаємодіють у виробництві, генерації, накопиченні, поширенні й використанні нових знань. Взаємодії різних типів установ й організаційних структур та інституціональне сформування суб'єктів інноваційних процесів (підприємства та мережі їх, наукові системи, установи НДДКР, компоненти економічної інфраструктури) ініціюють створення відповідного макроекономічного, науково-технічного, освітнього, соціального та іншого середовища, у якому здійснюється інноваційна діяльність. Ключове значення в інноваційному процесі відіграють такі фактори як макроекономічна політика й інші форми державного регулювання, система освіти і професійної підготовки кадрів,

особливості товарних та інших ринків, факторів виробництва, ринку праці, системи фінансування інновацій, а також комунікації, інформаційні потоки між людьми, підприємствами й інститутами. Отже технологічний розвиток є результатом складного комплексу взаємозв'язків між учасниками системи підприємства — наукові установи — університети тощо [24–26].

Інноваційний розвиток не обмежується інноваційним процесом і припускає формування інноваційного потенціалу, основу якого становить інноваційна інфраструктура в сукупності з інноваційними можливостями інших його компонент (підприємства, галузі, регіону, країни). Поняття інноваційної інфраструктури є похідним від поняття інфраструктури економіки, але через чітку спрямованість на нову сферу виробництва інтерпретується зазвичай як специфічний «комплекс взаємозв'язаних структур, які обслуговують і забезпечують реалізацію інноваційної діяльності» [27].

Нині все більшої актуальності набуває підхід, який пов'язує інновації не лише з розробленням нової продукції, виробничих технологій, впровадженням організаційних змін, застосуванням нетрадиційних джерел енергії, а також із взаємодією між працівниками, фірмами і бізнес-середовищем. Цей підхід ідентифікують як «інноваційна діалогова модель» або «модель інноваційної взаємодії» [28, с. 27]. У сучасних інноваційних системах між інноваторами виникають взаємодії трьох типів [29, с. 15]:

- конкуренції як процесу перманентного суперництва, що стимулює їхню інноваційну активність;
- трансакції, що являє собою обмін товарами й послугами, насамперед технологічними, між суб'єктами економічної діяльності;
- створення інноваційно-виробничих мереж для трансферу інформації й технологій через установлення неформальних зв'язків, співробітництво і партнерство учасників ринку інноваційної продукції.

Основними проблемами й викликами у формуванні й функціонуванні національної інноваційної

Таблиця

Характерні особливості стану НІС у країнах, що розвиваються*

№ п/п	Основні характеристики стану НІС
1	НІС країн, що розвиваються, апіорі менш розвинені у зв'язку з недостатністю технологічного й недосконалістю інституціонального забезпечення, необхідного для сучасного економічного зростання. НІС у цих країнах варто досліджувати в контексті взаємозв'язку інновацій з початком бізнесу, впливу інновацій на вдосконалення бізнесу відповідно до умов місцевого ринку, а також на зміни зовнішнього і внутрішнього бізнес-середовища
2	Рівень розвитку НІС країн, що розвиваються, слід розглядати спільно з рівнем економічного структурного й інституційного розвитку
3	Дослідження НІС країн, що розвиваються, потребують посиленої уваги до цілеспрямованого стратегічного менеджменту й «інтенсивного навчання» як одного із основних факторів успішного інноваційно-технологічного розвитку
4	Впливовим чинником стримування розвитку НІС у країнах, що розвиваються, є недорозвиненість ринкових механізмів з огляду на потреби у навчанні й новаторстві.
5	На протигагу розвиненим країнам, основним джерелом технологічного прогресу країн, що розвиваються, є накопичення капіталу, а не інтелектуальні активи (знання) та навчання.

*Сформовано за даними джерела [21].

системи України, що загрозово наближає її до стану відсталості країни, є слабка підприємницька й інноваційна активність підприємств; недостатні обсяги виробництва знань на тлі триваючого старіння дослідницького потенціалу; низький рівень взаємодії науково-дослідного і підприємницького середовища. До недоліків і помилок інституційного характеру слід віднести організаційну інертність, кадрові питання, інформаційну асиметрію, брак відповідного досвіду в організацій і підприємств тощо. Безпосередньо вони не пов'язані з виконанням державою своїх функцій, проте, вона може коригувати їх шляхом формування високої корпоративної культури, відповідної освіти тощо.

Хаотичністю дій і непослідовністю характеризується державна інноваційна політика України. У базових секторах вітчизняної економіки переважають кланові інтереси олігархічних груп, що розв'язують проблеми отримання надприбутків далеко не шляхом реалізації інноваційних проектів.

Затягується процес інституційних перетворень системи науково-технологічного й кадрового забезпечення економіки відповідно до умов світового ринку, загрозових масштабів набуло старіння наукових кадрів.

Критичної межі досягло зношення парку наукового обладнання й матеріально-технічної бази науки, внаслідок чого наукова складова національної конкурентоспроможності неухильно знижується. Науково-технологічний потенціал України перебуває в такому стані, за яким можуть статися незворотні зміни, що зумовлять неможливість використання його в інтересах інноваційного розвитку суспільства.

Об'єктивна необхідність активізації інноваційної діяльності потребує фундаментальних змін у структурі суспільного виробництва, освіти й відтворення людських ресурсів. Водночас необхідна зміна вектора розвитку, що базується на використанні переважно природних ресурсів, до розвитку на основі знань та інформації. Слід істотно трансформувати вітчизняні інституціональні умови ведення бізнесу, сформувані сприятливий інноваційний клімат, здійснити прорив у сфері використання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій як у сфері відтворення знань, так і в галузях, що використовують нововведення.

Україні необхідним для України є розвиток науково-технологічної сфери на базі інноваційного сценарію, заснованого на відмові від однобічного пріоритету ринкових сил. Важливого значення для розв'язання цієї проблеми набуває комплексний підхід, що включає підготовку кадрів для інноваційної діяльності, розроблення й комерціалізації технологій і впровадження їх в економічну практику; державну підтримку випереджального розвитку високотехнологічних галузей і виробництв з високою часткою

доданої вартості й стимулювання нових знань із подальшим використанням їх.

Створення національної інноваційної системи в Україні, основні складники якої представлено на рис., є ключовим завданням не лише для формування дієвої науково-технологічної сфери, але й для забезпечення високого міжнародного конкурентного статусу країни на світовому ринку в довгостроковій перспективі [30].

Так, система генерації знання, що включає проведення досліджень та освіти, забезпечує створення нового знання й певною мірою відповідає за використання його в економіці країни. Система використання знання, яку утворюють різноманітні підприємства, що впроваджують інновації, й виробники інноваційної продукції, безпосередньо споживає нове знання в процесі взаємодії із системою генерації його. Взаємозв'язок цих систем забезпечує їм пріоритетність як у технологічному, так і в інноваційному розвитку. Водночас важлива роль у функціонуванні НІС надається інституціям і правовому забезпеченню інноваційної діяльності підприємств і організацій. Держава у таких умовах постає «універсальним гравцем» в інноваційно-технологічному розвитку — виробником і споживачем інновацій. Через законодавчі й виконавчі органи влади держава забезпечує регулювання й реалізацію інноваційного процесу, надає преференції на проведення наукових досліджень і розроблень, зобов'язує всі підприємства на території України здійснювати податкові відрахування в державний інноваційний фонд, скасовує інноваційні пільги тощо.

Інноваційна інфраструктура сприяє утворенню сталих взаємозв'язків і мереж, що забезпечують поєднання елементів НІС й перетворення знання на інновацію. Вона включає сукупність підприємств, організацій установ, об'єднань їх, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо) [18].

Нині в Україні функціонують лише окремі, не пов'язані між собою, елементи національної інноваційної системи. Створення ефективно функціонувальної НІС має включати такі першочергові завдання [31]:

- реформування системи органів управління інноваційним розвитком на загальнодержавному, галузевому й регіональному рівнях;

- створення ефективних механізмів реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності із застосуванням програмно-цілевих методів;

- удосконалення методів комерціалізації й трансферу технологій в результаті формування національної системи венчурного фінансування сфери НДДКР як необхідної передумови підвищення рівня інноваційної активності економічних суб'єктів;

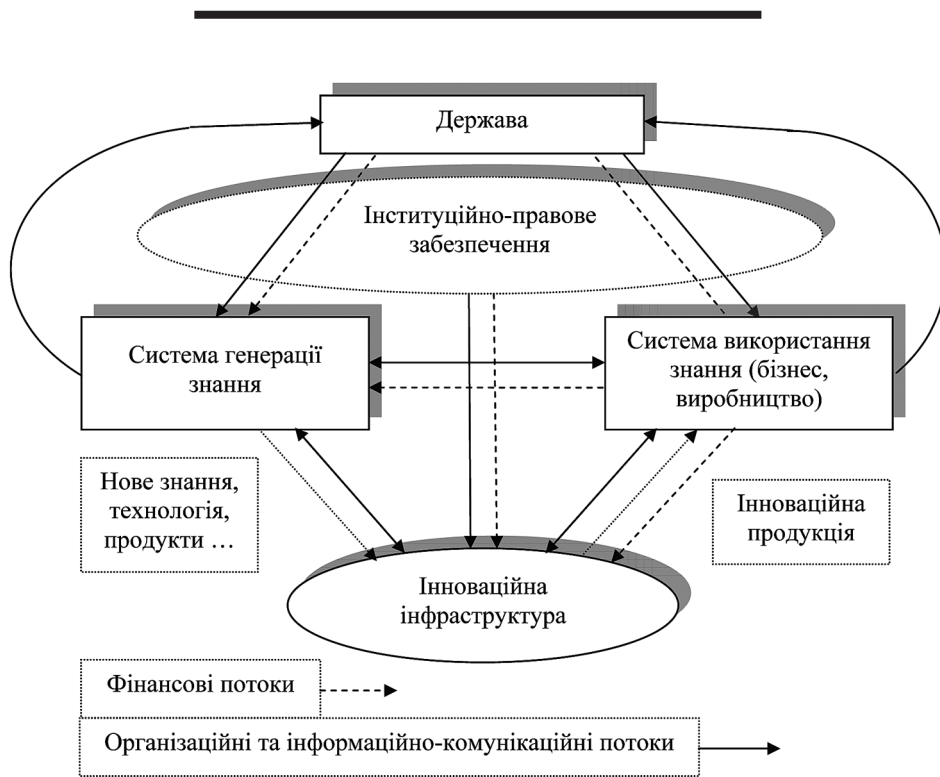

Рис. Принципова схема національної інноваційної системи України

— сприяння поширенню інформаційно-телекомунікаційних технологій шляхом збільшення частки державного фінансування модернізації інноваційної інфраструктури, застосування широкого спектру інструментів міжнародної технічної допомоги;

— прискорення процесу формування сучасної інноваційної культури суспільства.

Державна політика України має бути спрямована не лише на забезпечення національної інноваційної системи певними ресурсами, але й на формування сучасної інституціональної основи НІС, системи взаємовідносин між наукою, виробництвом і освітою, за якої інновації стають основою прогресу економіки й суспільства, а потреби інноваційного розвитку визначають і формують найважливіші напрями наукової діяльності.

Одним із вирішальних факторів ефективної діяльності інноваційних структур є стабільність і якість правової бази інноваційної діяльності. Нині в Україні такі важливі напрями, як визначення науково-технологічних та інноваційних пріоритетів, фінансове забезпечення інноваційної діяльності, функціонування технологічних парків тощо регламентують 14 законодавчих актів, 50 нормативно-правових урядових актів та понад 100 різноманітних відомчих документів. У зв'язку з набуттям чинності Цивільним і Господарським кодексами України проявом державного регулювання стає внесення змін до чинних законів про наукову, науково-технічну й інноваційну діяльність, сприяння розвитку і підтримки системи освіти в країні, створення державної інформаційної інфраструктури, здійснення контролю за розвитком пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, створення дер-

жавного інноваційного фонду, фінансово-кредитних компаній, венчурних фондів тощо. Проте брак сформованого системного підходу, науково обґрунтованих концептуальних засад і єдиного структурного «дерева цілей» державної науково-технологічної та інноваційної політики, зв'язків держави з науково-освітньою і виробничою сферами у визначенні пріоритетних напрямів інноваційної діяльності й механізмів реалізації їх не компенсуються збільшенням кількості законодавчих і нормативно-правових актів, численними змінами і доповненнями до них. Законодавчі й виконавчі органи державної й місцевої влади разом з іншими суб'єктами інноваційної системи не встановлюють між собою системно-функціональних зв'язків. Підґрунтям таких зв'язків слугує реалізація національних пріоритетів науково-технологічного й інноваційного розвитку, формування яких має бути забезпечене прогнозно-аналітичними дослідженнями [32, с. 55–61].

Побудова національної інноваційної системи в Україні тісно пов'язана з економічним розвитком країни. На цій підставі ефективне функціонування НІС неможливе без стабільного розвитку економіки загалом. Орієнтація на рух за країнами-лідерами викликає необхідність розвивати можливості поглинання нових технологій і вдосконалення старих, зосереджувати зусилля не лише на придбанні й поліпшенні іноземних технологій, а передусім активно використовувати власні конкурентоспроможні позиції. Однак для цього необхідна суттєва державна підтримка, причому не стільки фінансова, скільки політична для лобювання інтересів українського виробника на світовому й регіональному ринках.

Актуальною проблемою для України залишається використання можливостей технологічного навчання і становлення економіки, заснованої на знаннях. Політика у сфері інноваційної й науково-технологічної діяльності має бути спрямована на налагодження взаємозв'язку між системою генерації знання, системою його застосування й державою з метою отримання інформації про стан, потреби і перспективи розвитку суспільства тощо. Саме на основі такої інформації, очевидно, слід формувати механізми й інструменти реалізації державної політики розвитку країни.

Предметом державної інноваційно-технологічної політики має стати сприяння участі України у світовому інноваційному просторі як рівноправного партнера. Досягнення цієї мети необхідно здійснювати на засадах еволюційного підходу до управління інноваційним розвитком, вектор якого спрямовується від безпосереднього управління до визначення науково-технологічних пріоритетів за допомогою прогнозування технологічного розвитку, та використання системного підходу, що забезпечує ефективну взаємодію наукових установ, вищих навчальних закладів, різних за розмірами інноваційних і виробничих підприємств, технологічних концернів, технопарків, інноваційних бізнес-інкубаторів і центрів за допомогою інститутів правового, фінансового і соціального характеру. Створення цілісної національної інноваційної системи передбачає також розвиток інноваційної інфраструктури, зокрема офісів трансферу технологій, та інших організацій, що сприятимуть налагодженню зв'язків між підприємствами й науковими установами.

Висновки. Пріоритетними для державної інноваційно-технологічної політики в процесі розбудови НІС України мають стати такі заходи:

— формування сприятливого інституційного середовища для забезпечення інноваційної взаємодії суб'єктів економіки шляхом запровадження спрощеної системи оподаткування НДДКР, створення й реалізації спільних дослідницьких проектів з використанням загальних баз даних приватними й публічними інститутами в інноваційній сфері, підтримки кластерних ініціатив;

— активізація інноваційної діяльності в державі за рахунок збільшення державного фінансування НДДКР, залучення приватних інвесторів, у т.ч. іноземних, до фінансування НДДКР, створення державної системи венчурного фінансування НДДКР;

— сприяння поширенню інформаційно-комунікативних технологій шляхом імплементації Державної програми інформатизації суспільства, використання міжнародних програм технічної допомоги.

Хоча теоретики й практики НІС здебільшого зосереджують увагу на національних інноваційних системах, досвід переконує, що спроби втілення в життя стратегічних концепцій інноваційної діяль-

ності, які не враховують регіональної специфіки, територіальні й секторальні чинники впливу на інноваційну діяльність, виявляються неефективними. Тому паралельно з національними інноваційними системами, усе більшого значення набуває побудова регіональних і секторальних інноваційних систем. Оскільки саме регіон є джерелом ресурсів для розвитку НІС, одним із стратегічних завдань держави у сфері інноваційної політики стає формування умов для послідовного розкриття його конкурентних переваг.

Регіональна інноваційна система визначається також як сукупність регіональних кластерів, головними компонентами якої є підприємства й інституційна інфраструктура. Зосередження на розгляді кластерів ґрунтується на тенденції сприяння розв'язанню ключових питань «навчання через взаємодію» (*learning through interaction*), створення значних переваг завдяки географічній близькості економічних суб'єктів.

Кластери являють собою рушійну силу розвитку економіки і їх справедливо можна вважати інноваційними системами прикладного значення, оскільки науково-технічний і соціально-економічний розвиток базується на концентрації національних ресурсів. Ключовим чинником успіху під час розроблення й реалізації стратегій розвитку інтеграційних об'єднань і територіальних кластерів є активна позиція лідерів бізнесу і позитивне партнерство, що дає змогу досягти балансу інтересів різних підприємницьких груп у регіоні.

Кластерна форма організації інноваційної діяльності сприяє створенню особливої форми інновації — «сукупного інноваційного продукту». Така інновація є продуктом діяльності декількох підприємств або дослідних інститутів з різних галузей і сфер діяльності, що дає можливість прискорити поширення їх по мережі взаємозв'язків у загально регіональному економічному просторі. До того ж різноманітність різних джерел технологічних знань і зв'язків полегшує комбінацію чинників досягнення конкурентних переваг і стає передумовою будь-якої інновації.

Об'єднання в кластер на засадах інтеграції формує не спонтанну концентрацію всіляких технологічних винаходів, а певну систему поширення нових знань і технологій. Водночас найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій у конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластера.

Інноваційний кластер як найефективніша форма досягнення високого рівня конкурентоспроможності за рахунок об'єднання різних організацій (промислових компаній, дослідних центрів, органів державного управління, громадських організацій) дає можливість використовувати переваги двох способів координації економічної системи, — внутріфірмової ієрархії й ринкового механізму, сприяє швидкому й

ефективному розподілу нових знань, наукових відкриттів і винаходів.

До регіональних інноваційних кластерів слід, очевидно, віднести також секторальні й функціональні. Секторальні кластери включають виробників, постачальників, дослідницькі інститути, транспортні й фінансові компанії, а також окремі державні установи, які об'єднуються для використання єдиної науково-технологічної бази. Функціональні кластери утворюються адміністративним шляхом на основі використання статистичних методів визначення спільних характеристик для певних компаній (наприклад, спільна сфера інноваційної діяльності).

Базовим орієнтиром для інноваційної політики є стратегія управління, що спирається на комплекс взаємопов'язаних понять: «місія», «цільові настанови», «цілі», «цілевизначення», «оточення», «потенціал». Стратегія встановлює напрям і параметри схвалюваних управлінських рішень. Пріоритет у розробленні державної стратегії належить вищому керівництву, проте неодмінною умовою дієвості стратегічного управління є цілеспрямована участь усіх суб'єктів його. Водночас стратегічне управління набуває якісно нового рівня управлінської культури, що базується на збалансованій інноваційній діяльності всіх суб'єктів економіки.

Використані джерела

1. Юдин Э.Г. Методология науки. Системность. Деятельность / Юдин Э. Г. — М.: Эдиторан / УРСС, 1997. — 444 с.
2. Встановлення пріоритетів для інновацій та технологічного розвитку/ Аналіз досвіду ЄС та інших країн / текст підготовлений Кіммо Віл'яма [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.modeemi.fi/~flux/nntpgw.pl?view=messages>.
3. Польш В. Моделі координації політики у науково-технологічній сфері та встановлення пріоритетів галузі в Європі / В. Польш // Система координації політики у науково-технологічній сфері: досвід та перспективи: міжнародний симпозіум СТЕРІ (Сеул, 23 жовтня 2006 р.).
4. Каннінгем П. Краще розуміння управління інноваційною політикою / П. Каннінгем, А. Каракасіді // Pro Inno Trendchart. Політичний Підсумок. — 2009. — № 3.
5. Збірник інформації про прогнозування у галузі технологій: поняття та практика / [Георгу Л., Гарпер К., Кінан Дж. та ін.]. — 2008 (початкова серія досліджень та інноваційної політики у Європі).
6. Гасслер Х. Пріоритетні параметри в технологічній політиці — історичний розвиток та останні напрями / Гасслер Х., Польш В., Раммер С. — 2008.
7. Наувелерс С. Інноваційна політика в Європі. Вимір та Стратегія / С. Наувелерс, Р. Вінтіс. — 2009.
8. Керівництво щодо інноваційних систем / Т. 1. Аналітичний звіт. — ОЕСР, 2005.
9. Звіт про Європейський прогрес в галузі інновацій за 2009 рік / Європейська Комісія ГД з питань підприємництва. Про інноваційну Європу [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ceas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/eurobulletin.
10. Керівництво щодо інноваційних систем / Т. 2. Цільове дослідження в інноваційній політиці. — ОЕСР, 2005.
11. Попович О.С. Вдосконалення системи науково-технологічних та інноваційних пріоритетів в Україні / О. С. Попович // Проблеми науки. — 2001. — № 2. — С. 2—6.
12. Попович О.С. Роль пріоритетів у впровадженні державної науково-технологічної політики України / О. С. Попович // Наука та наукознавство. — 2001. — № 2. — С. 65—73.
13. Попович О.С. Тенденції в реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні / О. С. Попович // Наука та наукознавство. — 2002. — № 4. — Додаток: матеріали І Добровської конференції з наукознавства та історії науки (Київ, 13—14 бер. 2001 р.). — С. 13—21.
14. Попович О.С. Стан формування цілісної системи пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні / О. С. Попович // Проблеми науки. — 2002. — № 7. — С. 31—35.
15. Малицький Б.А. Методичні рекомендації щодо проведення прогнозно-аналітичного дослідження в рамках Державної програми прогнозування науково-технологічного та інноваційного розвитку України / Малицький Б.А., Попович О. С., Соловійов В. П. — К.: Фенікс, 2004. — 52 с.
16. Малицький Б.А. Обґрунтування системи науково-технологічних та інноваційних пріоритетів на основі «форсайтних» досліджень / Малицький Б. А., Попович О. С., Онопрієнко М. В. — К.: Фенікс, 2008. — 86 с.
17. Попович О.С. Проблеми підвищення ефективності державних цільових програм / О. С. Попович, Т. М. Валентейчик // Наука та наукознавство. — № 2. — 2009. — С. 38—47.
18. Механізми державного управління науково-технологічною сферою (світовий та вітчизняний досвід) / [Мусіна Л. А., Кваша Т. К., Березна Н. В. та ін.] — К.: УІНТЕІ, 2009. — 216 с.
19. Edquist C. Systems of Innovation: Technologies, Institutions and Organizations. — London: Pinter, 1997. — 432 p.
20. Edquist C. Systems of innovation for development / C. Edquist // Background paper for Chapter 1: «Competitiveness, Innovation and Learning: Analytical Framework» for the UNIDO World Industrial Development Report (WIDR), 2001.
21. Gu S. Implications of National Innovation Systems for Developing Countries: Managing Change and Complexity in Economic Development [Electronic resource] / S. Gu. — Maastricht: UNU-INTECH, 1999. — Access mode: <http://www.intech.unu.edu/publications/discussion-papers/9903pdf>.
22. Dahlman C. Social Absorption Capability, National Innovation Systems and Economic Development / C. Dahlman, R. Nelson // Social Capability and Long Term Economic Growth (Ed. V. Koo and D. Perkins), 1995. — P. 82—122.
23. Иванов В.В. Национальные инновационные системы: опыт формирования и перспективы развития / В. В. Иванов // Инновации. — 2002. — № 4. — С. 14—26.
24. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan. — London: Frances Pinter, 1987. — 168 p.
25. Lundvall B.-A. National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning. — London: Pinter Publishers, 1992. — 126 p.
26. Nelson R. National Innovation Systems: A Comparative Analysis. — N.Y.: Oxford University Press, 1993. — 124 p.
27. Шепелев Г.В. Проблемы развития инновационной инфраструктуры [Электронный ресурс] / Г. В. Шепелев. — Режим доступа: http://regions.extech.ru/left_menu/shepelev.php.
28. Asheim B. Understanding regional innovation systems. in Jan Fagerberg, David Mowery and Richard Nelson Handbook of Innovation / B. Asheim, M. Gertler. — Oxford: Oxford University Press, 2004.
29. OECD, Dynamising National Innovation Systems. — Paris, 2002.
30. Грига В. Особливості формування національних інноваційних систем / В. Грига // Вісн. НАН України. — 2009. — № 10. — С. 22—35.
31. Брикова І.В. Національна інноваційна система як нова мегаінституція глобального економічного середовища [Електронний ресурс] / І. В. Брикова. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vsed/2010_40/40/295-300.pdf.
32. Попович О. Науково-технологічна та інноваційна політика: основні механізми формування та реалізації / Попович О. — К.: Фенікс, 2005. — 226 с.

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВА БІОПАЛИВА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Розкрито теоретико-методичні засади формування механізму інноваційного забезпечення виробництва біопалива як відносно нової, інноваційно-спрямованої галузі, яка відіграє вирішальну роль у поширенні використання відновлювальних джерел енергії. Визначено складові механізму інноваційного забезпечення галузі, функціональні ознаки різних видів біопалива й інноваційну складову їх використання в частині можливих наслідків та ефектів. Запропоновано склад і структуру чинників та зроблено теоретичні висновки щодо особливостей становлення механізму інноваційного забезпечення у сучасних умовах господарювання.

У світлі глобального руху щодо системної гармонізації взаємодії людини з природою у контексті забезпечення сталого розвитку, зокрема відновлення природного капіталу та раціонального його використання, сегмент біопалива, як відмічає світова спільнота й доводить наука, є одним із визначальних. Разом з цим, це є відносно новий вид організованої ринкової діяльності людини, який слід вважати інноваційним, а також таким, що потребує системного інноваційного забезпечення, яке реалізовується інституціями відповідного механізму.

Актуальність проблеми безумовна, проте питання формування механізму інноваційного забезпечення і розвитку галузі виробництва біопалива, зокрема в Україні, зазвичай розглядається науковцями у прикладному аспекті, ми ж ставимо за мету окреслити теоретико-методичний. Ознайомлення з науковими працями щодо питання економіки біопалива дає підстави стверджувати, що теоретико-методичні аспекти піднятої проблеми залишаються малодослідженими. Сучасна вітчизняна аграрна економічна наука і зокрема її представники в особі С.А. Володіна [1], Г.М. Калетніка [5], П.Т. Саблука [4], В.О. Дубровіна [6], В.Я. Месель-Веселяка [7], І.Г. Кириленка [8], Л.В. Білозор [3] та ін., зосереджують увагу поки що лише на проблемах інноваційної діяльності в агрофері загалом та загальноекономічних аспектах й принципових моментах розвитку виробництва біопалива і забезпечення самодостатності галузі.

Важливість саме такої постановки питання зумовлена тим, що інновації у розвитку економічних систем відіграють вирішальне значення щодо формування їх конкурентоспроможності. Саме тому

механізм інноваційного забезпечення у будь-якому випадку, незалежно від сфери, галузі, виду діяльності, унормовує відповідний рівень їх ефективності. Не виключення і така сугубо інноваційна, достеменно нова для вітчизняного аграрного комплексу галузь, як виробництво біопалива.

Складники механізму інноваційного забезпечення розвитку виробництва — ресурси (матеріальні, фінансові, трудові); інститути (організації, власність, влада, закон); інституції (писані і неписані правила, стандарти); інтелектуальний і людський капітал; інноваційна інфраструктура. Ресурси поєднані у певному інституційно зумовленому порядку забезпечують певний рівень ефективності (результативності). Загалом механізм — це сукупність взаємозалежних і взаємодоповнюваних факторів і ресурсів, спрямованих на досягнення мети функціонування системи суспільно-господарського обміну.

З теорії і практики відомо, що біопаливо, або біологічне паливо (англ. *biofuels*) — це органічні матеріали, такі як деревина, відходи та спирти, що використовуються для виробництва енергії. Основне джерело для виробництва біопалива — біомаса — форма збереженої сонячної енергії у процесі фотосинтезу при рості рослин. Сільськогосподарська продукція, яку вирощують для використання як сировину на біопаливо включає кукурудзу і сою, льон та ріпак, цукрову тростину і пальмову олію. Також на біопаливо переробляється біомаса, яка може бути розкладена мікроорганізмами. Біологічним є паливо, яке за складом не менше 80 % об'єму матеріалів, складається з речовини, отриманої від живих організмів. Сировиною для виробництва біопалива є біомаса, яка може бути використана для отримання енергії у процесі спалювання, а також у переробленому вигляді — рідкі або газоподібні палива (табл. 1).

Упровадження інновацій як інституту механізму інноваційного забезпечення виробництва створює передумови для формування конкурентних переваг організації та підприємств, а також продукованих ними товарів і послуг. До таких переваг відносяться виробничо-технологічні (продуктивність праці і трудомісткість продукції, гнучкість технологічних процесів, схильність до технологічних нововведень);

Критеріальні характеристики виробництва — використання біопалива та його видові ознаки*

Вид біопаливного продукту	Джерела формування, функціональні характеристики й ознаки використання
<i>Тверде біопаливо</i>	
Дрова, солома	Енергетичні ліси з швидкозростаючих рослин, відходи після збирання сільгоспкультур
Гній, деревні відходи, торф	Виробництво й використання брикетів з гною, відходів з переробки деревини, торфові суміші
<i>Рідке біопаливо</i>	
Біоетанол (етиловий спирт)	Етанол, отримуваний шляхом переробки рослинної сировини й використовуваний як паливо для двигунів внутрішнього згорання
Біометанол (метиловий спирт)	Рідке біопаливо, отримуване з метилового (деревного) спирту шляхом сухої перегонки відходів з деревини і конверсії метану з біогазу
Бібутанол (бутиловий спирт)	Безбарвна рідина, отримувана з нафтопродуктів, а також біоенергетичних культур. Енергоємність бутанолу близька до енергоємності бензину
Диметилловий ефір	Виробляється з вугілля, біомаси, природного газу. Екологічно чисте пальне, яке може використовуватися як добавка до традиційного
Біодизель	Рідке паливо, створене на основі жирів тваринного, рослинного і мікробного походження. Сировина для виробництва — рапсова, соєва, пальмова, кокосова олія, відходи харчової промисловості, водорості
Біогаз	Продукт зброджування біомаси — суміш метану і вуглекислого газу
Біопалива третього покоління	Палива отримані з водоростей

*Сформовано і приведено автором з використанням матеріалів опрацьованої літератури.

організаційно-управлінські (креативність організаційної структури, ефективність менеджменту і маркетингу). Інноваційні чинники становлять основу конкурентоспроможності, тому для них зазвичай характерна релевантність, відносність, динамічність, актуальність.

Інноваційність ефективного функціонування виробничих систем, а значить дієвість відповідного механізму забезпечується: системністю процесів інноваційної активності і формуванням стійких тенденцій до упровадження передових інноваційних розробок; взаємозв'язком традиційних (цінових) конкурентних переваг підприємств й інноваційним базисом їх формування; активною участю у процесах глобального перерозподілу інновацій; конкурентністю вітчизняних інноваційних розробок; визначенням малого бізнесу головним джерелом інновацій з відповідною його інституційною підтримкою; активним розвитком інноваційної інфраструктури; створення досконалої системи захисту прав інтелектуальної власності. Зазначені критерії є базисом формування інноваційної моделі розвитку економіки.

Як зазначалось, механізм інноваційного забезпечення розвитку виробництва є системою факторів функціонування інноваційного процесу і його компонент, які забезпечують створення і упровадження новітніх підходів, технологій, управлінських конструкцій для підвищення економічності використання обмежених ресурсів.

Основу механізму інноваційного забезпечення становить інноваційна діяльність як багатогранна система інститутів та інституцій загальноекономічного і галузево-специфічного призначення (рис. 1).

Загальний концепт щодо функціональності механізму інноваційного забезпечення формується виходом з

якісних параметрів і організаційних концептів інноваційної політики — це по-суті система управлінських впливів держави, уповноважених органів, підприємств і організацій на процес створення—упровадження інтелектуальних продуктів, а також формування системи правил і норм реалізації інноваційного потенціалу суспільства на повному етапі його розвитку. Фактично механізм інноваційного забезпечення розвитку галузей і виробництв включає державну й регіональну інноваційну політику, а також окремого підприємства щодо участі в процесі створення—упровадження інновацій. Проте, виходячи з необхідності ідентифікації елементів, можна привести структурні елементи інноваційної політики (рис. 2).

Інституціонально й історично зумовленим є той факт, що рівень інноваційності економіки визначає перспективи конкурентоспроможності галузей, виробництва продуктів. Саме тому завжди актуальними є питання оцінки ефективності інновацій і механізму інноваційного забезпечення розвитку виробничих систем зокрема (табл. 2).

Основу і базис ефективності, функціональності механізму інноваційного забезпечення становить інноваційна модель. Сутнісно-функціональні ознаки інноваційної моделі як концепції розвитку суспільних формацій та виробництв, а також організаційного утворення сформувалися у процесі еволюції теорії інновацій як особливого вчення.

Загальноконцептуальне визначення моделі поєднує в собі організаційну і процесну (функціональну) природу, тобто модель — це сукупність функціональних елементів системи, які об'єднані зв'язками [11]. Таким чином, у даному конкретному випадку модель можна кваліфікувати як системне, сконструйоване для реалізації цільових завдань утворення,

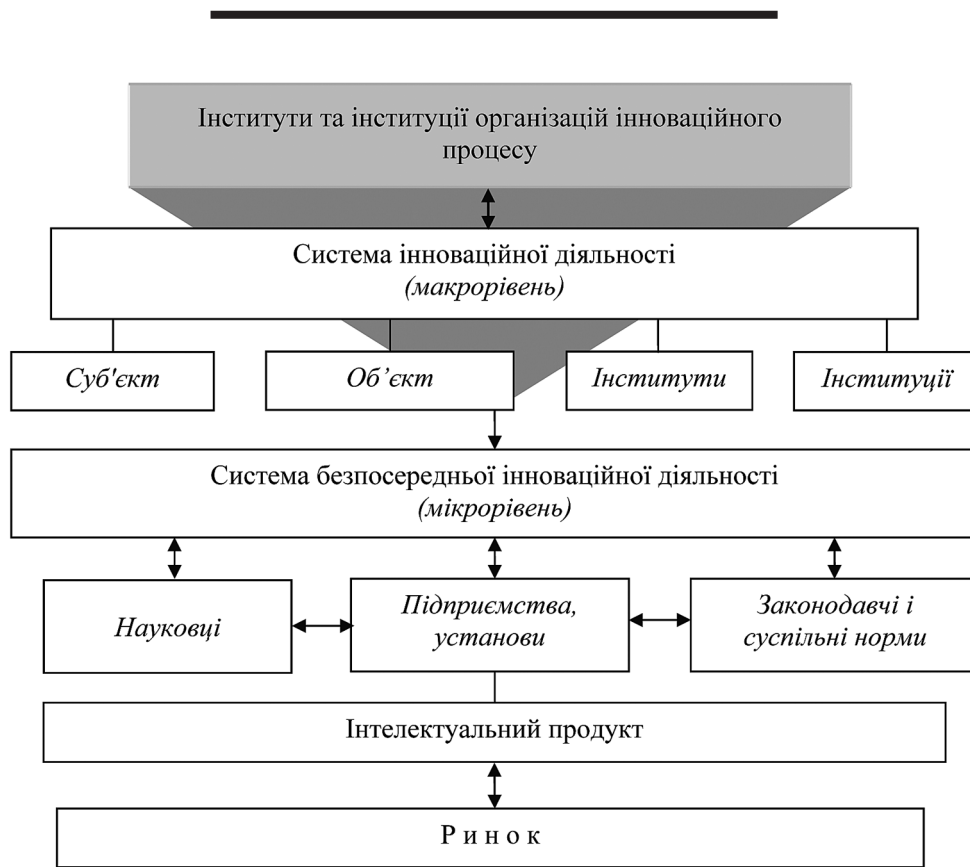

Рис. 1. Система здійснення інноваційної діяльності в економіці, (сформував автор)

учасники (складники) якого функціонально й організаційно пов'язані між собою. Також модель, на наше глибоке переконання, є чимось орієнтовним у формуванні засад функціонування виробничо-господарських систем. Головним критеріальним аспектом оцінки дієвості, зокрема інноваційної моделі є: динаміка зміни кількості підприємств зайнятих інноваційною діяльністю; рівень інноваційної активності підприємств; обсяги виробленої (реалізованої) інноваційної продукції; рівень ризикованості бізнесу. Ефективне, тобто раціональне співвідношення зазначених критеріїв і є вимогою, дотримання якої дає змогу визначити той чи інший вид виробничо-господарської діяльності як такий, що здійснюється за принципами інноваційної моделі.

В механізмі інноваційного забезпечення, зорієнтованому на побудову інноваційної моделі, суб'єкти підприємницької діяльності, які позиціонують себе як інноватори, використовують передовий досвід господарювання, а також досягнення науки і техніки.

Відомо, що в Україні для виробництва біопалив уже використовуються різні сировинні джерела: пшениця, кукурудза, цукровий буряк та ріпак. Але нині варто дослідити, які сільськогосподарські культури можуть замінити традиційну кукурудзу, цукровий буряк, пшеницю для того, щоб не стати об'єктом критики за марнотратство продовольчої сировини. Стрімкий науково-технічний розвиток цього сектору економіки диктує нові завдання, які необхідно вирішити для забезпечення поступального розвитку ринку біопалив у нашій країні та конкурентоспроможності створюваної продукції. Відповідно необхідний сучасний технологічний супровід процесу виробництва біопалив для того, щоб Україна перейшла до виробництва біопалив другого і третього покоління і перестала використовуватись як сировинна база.

Висновки. Концепція механізму інноваційного забезпечення розвитку сфери виробництва біопалива передбачає: стимулювання передових технологій переробки сільськогосподарської сировини на біо-

Рис. 2. Схема структурно-функціональних складників інноваційної політики (сформував автор)

Категоріально-понятійний апарат розгляду проблеми ефективності інноваційної діяльності в аграрній сфері*

Категорія	Сутність
Інновація	Інновації — об'єкти впровадження чи процес, що веде до появи чогось нового — новації
Підприємство	Підприємство — самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торгівельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому Господарським кодексом України та іншими законами
Інноваційна діяльність	Інноваційна діяльність — вид діяльності, пов'язаний з трансформацією наукових досліджень і розробок, інших науково-технологічних досягнень у новий чи поліпшений продукт, введений на ринок, в новий чи покращений технологічний процес, що використовується у практичній діяльності, чи новий підхід до соціальних послуг
Інноваційна продукція	Продукція створена в результаті або за рахунок запровадження інновацій
Механізм інноваційного забезпечення	Система правил і норм, які забезпечують розвиток і регулювання процесів, пов'язаних з інноваційною діяльністю
Конкурентоспроможність	Конкурентоспроможність — здатність певного об'єкта або суб'єкта перевершити конкурентів у заданих умовах

*Сформував автор на основі опрацьованої літератури.

паливо; задіяння у формуванні інноваційної моделі виробництва біопалива усіх ринкових і державних інститутів. Серед головних завдань, на вирішення яких спрямовується пропонується концепція — удосконалення державної інноваційної політики в системі ресурсного і пошуково-технічного забезпечення розвитку галузі виробництва біопалива; формування ефективної системи управління інноваційним процесом у виробництві біопалива; створення сприятливого інституціонального середовища для виготовлення й упровадження інновацій в біопаливне виробництво. У концепції нами передбачається: удосконалення інноваційної політики в частині розвитку інфраструктури інноваційної діяльності і системи державного управління інноваційними процесами в біопаливному виробництві; підвищення функціональності управлінської підсистеми в інноваційному механізмі.

Формування ефективного механізму інноваційної діяльності у сфері виробництва біопалива залежить від комплексу заходів і включає необхідність створення дієвої системи інформаційно-консультаційного забезпечення. Тобто, необхідним є створення системи дорадництва для проведення необхідної розширювальної роботи серед підприємств щодо створення науковцями нових технологій виробництва й застосування біопалива.

Генеральна мета механізму інноваційного забезпечення виробництва біопалива — створення сприятливих інституційних умов для реалізації наукового потенціалу дослідників та інноваційного потенціалу створених ними інтелектуальних продуктів у сфері виробництва і споживання біопалива.

Роль магістрального провідника у формуванні механізму інноваційного забезпечення має відігравати наука як головне джерело інновацій. Вона повинна здійснювати: науково-технологічний супровід виробництва біопалива; розроблення нових,

економічно ефективних, низькозатратних технологій отримання біопалива; формування науково обґрунтованої системи отримання сировини, у т. ч. сільськогосподарської; узгодження цього питання з проблемою продовольчого забезпечення населення.

Використані джерела

1. Володін С.А. Інноваційна модель наукоємного ринку АПК / С. А. Володін // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 8. — С. 133—142.
2. Мамедов О.Ю. Тайна инновационной экономики — в ее инновационной организации! / О. Ю. Мамедов [Электронный ресурс] // TERRA ECONOMICUS (Экономический вестник Ростовского гос. ун-та). — 2009. — Т. 7. — № 2. — С. 5—8. — Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/869/732/1223/journal7.2-1.pdf>.
3. Білозор Л.В. Особливості інноваційного розвитку в аграрній сфері / Л. В. Білозор // Вісник Сумського нац. аграр. ун-ту. — 2003. — № 2. — С. 109—113.
4. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: монографія / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 706 с.
5. Калетнік Г.М. Економіка виробництва біопалива в Україні та забезпечення продовольчої безпеки / Г. М. Калетнік // Економіка АПК. — 2010. — С. 30—35.
6. Біопалива (Технології, машини, обладнання) / [Дубровін В. О., Корчемний М. О., Масло І. П. та ін.]. — К.: ЦТІ «Енергетика і електрифікація», 2004. — 256 с.
7. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Ярчук // Економіка АПК. — 2013. — № 2. — С. 3—7.
8. Тенденції на світових регіональних ринках зерна та перспективи України / І. Г. Кириленко, В. В. Дем'янчук, Б. В. Андрущенко [та ін.] // Економіка АПК. — 2013. — № 2. — С. 33—42.
9. Калетнік Г.М. Біопалива: ефективність їх виробництва та споживання в АПК України: навч. посіб. / Г. М. Калетнік, В. М. Пришляк. — Вінниця ВНАУ, 2010. — 327 с.
10. Біомаса як паливна сировина / Г. Г. Гелетуха, М. М. Жовмір, Е. М. Олійник [та ін.] // Пром. теплотехніка. — 2011. — Т. 33. — № 5. — С. 76—84.
11. Могилевский В. Методология систем: вербальный поход / Могилевский В. — М. Экономика, 1999. — 251 с.

ІНТЕГРАЛЬНА ОЦІНКА ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Запропоновано методичний підхід до інтегральної оцінки інноваційної політики підприємства за компонентами маркетингу інновацій, політики у сфері НДДКР, політики структурних змін, технічної та інвестиційної політики.

Інноваційний характер економіки вимагає від економічних суб'єктів постійних пошуків і використання на практиці винаходів, нових технологічних рішень і практично значущих результатів наукових досліджень. Глибина можливостей науково-технологічного потенціалу і мотивація до інноваційної діяльності залежать, насамперед, від рівня розвитку вже існуючих виробничих технологій підприємств і розвиненості інформаційного забезпечення виробничої сфери. Для інноваційного процесу характерні цілеспрямованість та розвиток у чітко визначеному і задалегідь заданому напрямі, що забезпечується інноваційною політикою підприємства.

Аналіз світової й вітчизняної наукової літератури свідчить про використання якісних методів оцінювання інноваційної політики, які дають можливість лише ідентифікувати наявність або відсутність тих чи інших складових цієї економічної категорії. Якісний аналіз інноваційної політики не дає змоги навіть за наявності певних інноваційних

процесів оцінити на скільки той чи інший напрям результативний без порівняння з кількісними показниками.

Метою статті є визначення методологічних підходів до формування методики оцінювання інноваційної політики за кількісними показниками.

Проведене дослідження наукових публікацій дає можливість визначити складові інноваційної політики підприємства, до яких відносять маркетинг інновацій, політику у сфері науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), політику структурних змін, технічну й інвестиційну політику. Відповідно до кожної компоненти нами встановлений перелік її напрямів (рис. 1).

З урахуванням напрямів формування кожного складника інноваційної політики запропоновано систему показників її кількісної оцінки (рис. 2). Сформована система показників дає змогу встановити вектор спрямованості й провести комплексне оцінювання розробленої інноваційної політики суб'єкта господарювання, виявити недоліки у її формуванні, ідентифікувати причини недоліків і допущених принципових помилок у розробленні, здійснити корегування напрямів проведення інноваційної політики підприємства.

На нашу думку, визначену систему показників необхідно доповнити загальним інтегральним по-

Рис. 1. Компоненти інноваційної політики підприємства

Показники оцінки інноваційної політики підприємства			
Маркетинг інновацій (МІ)	Політика у сфері науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР)	Політика структурних змін (ПСЗ)	Технічна політика (ТП)
<p><i>Формування напрямів інноваційного оновлення підприємства(ФНІО)</i></p> <p>коefficient оновлення продукції;</p> <p>частка інноваційного оновлення в обсязі виробництва галузі;</p> <p>частка інноваційного оновлення відносно лідера галузі</p>	<p><i>Наукова політика (НК):</i></p> <p>коefficient рентабельності наукових досліджень і розробок за одержаним прибутком;</p> <p>коefficient рентабельності наукових досліджень і розробок за прибутком від звичайної діяльності;</p> <p>коefficient результативності наукових досліджень</p>	<p><i>Організаційна структура(ОС)</i></p> <p>коefficient використання робочого часу;</p> <p>коefficient витрат на управління організаційною структурою;</p> <p>фондоозброєність</p>	<p><i>Політика технічного переозброєння (ПТП)</i></p> <p>коefficient зносу основних засобів;</p> <p>коefficient оновлення основних засобів;</p> <p>коefficient приросту основних засобів;</p> <p>коefficient відтворення основних засобів</p>
<p><i>Дослідження ринку (ДР)</i></p> <p>індекс Лернера;</p> <p>частка ринку (за обсягом продажу);</p> <p>відносна частка ринку за конкурентом;</p> <p>відносна частка ринку за лідером;</p> <p>частка ринку відносно основних конкурентів</p>	<p><i>Дослідницьке виробництво (ДВ):</i></p> <p>коefficient рентабельності налагодження і технологічного процесу;</p> <p>коefficient оновлення асортименту продукції.</p>	<p><i>Кадрова політика(КП)</i></p> <p>ефективність витрат на персонал за обсягом реалізованої продукції;</p> <p>ефективність витрат на персонал за прибутком;</p> <p>коefficient середніх витрат на одного працівника;</p> <p>продуктивність праці</p>	<p><i>Інвестиційна політика (ІП)</i></p> <p><i>Економічна політика (ЕП)</i></p> <p>коefficient економічного зростання;</p> <p>коefficient економічної ефективності капіталовкладень;</p> <p>рівень операційного левериджу</p>
<p><i>Встановлення ціни(ВЦ):</i></p> <p>коefficient цінової еластичності;</p> <p>коefficient націнки;</p> <p>коefficient ринкової сили</p>	<p><i>Технологічна політика (ТПк):</i></p> <p>коefficient інноваційності витрат;</p> <p>коefficient капіталовіддачі;</p> <p>коefficient капіталних вкладень на одну грн приросту продукції</p>	<p><i>Культура підприємництва (КПц):</i></p> <p>коefficient використання інформаційних технологій;</p> <p>коefficient культури управління;</p> <p>коefficient культури умов праці</p>	<p><i>Фінансова політика (ФП)</i></p> <p>коefficient фінансової стійкості;</p> <p>коefficient фінансування капіталовкладень;</p> <p>коefficient фінансової незалежності;</p> <p>фінансовий леверидж</p>
		<p><i>Виробнича політика (ВП)</i></p> <p>коefficient використання виробничих потужностей;</p> <p>коefficient придатності основних засобів;</p> <p>фондовіддача</p>	

Рис. 2. Показники оцінювання інноваційної політики підприємства

казником інноваційної політики. Цей показник доцільно розрахувати на підставі одиничних інтегральних показників за встановленими компонентами, що дасть змогу систематизувати інформацію за елементами інноваційної політики та зробити підсумки щодо остаточних оціночних критеріїв.

Інтегральний показник i -го складника інноваційної політики ($I(x_i)$) розраховується за формулою

$$I(x_i) = \sum_{j=1}^n x_{ij} a_{ij}, \quad (1)$$

де: n — кількість напрямів кожної складової інноваційної політики; x_{ij} — показник оцінки j -го напрямку i -го складника інноваційної політики підприємства; a_{ij} — ваговий коефіцієнт j -го напрямку i -ї компоненти інноваційної політики (визначається методом експертної оцінки, при цьому

$$I(x_i) = \sum_{j=1}^n a_{ij} = 1,$$

n — кількість напрямів елементів інноваційної політики).

Показники j -го напрямку i -ї складової інноваційної політики (x_{ij}) пропонується розраховувати за допомогою середньоарифметичного значення як одного з методів узагальнення показників. Дані показники мають різні одиниці вимірювання, тому необхідно привести їх до порівнянного значення, а показник x_{ij} розраховувати за такими формулами (2 та 3):

а) при максимізації показника

$$x_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{i \min j}}{x_{i \max j} - x_{i \min j}}; \quad (2)$$

б) при мінімізації показника

$$x_{ij} = \frac{x_{i \max j} - x_{ij}}{x_{i \max j} - x_{i \min j}}, \quad (3)$$

де: x_{ij} — значення j -го показника напрямку i -ї компоненти інноваційної політики підприємства; $x_{i \min j}$ — мінімальне значення j -го показника напрямку i -ї складової інноваційної політики підприємства; $x_{i \max j}$ — показник j -го напрямку i -ї складової інноваційної політики підприємства.

Дані показники необхідно об'єднати в один комплексний (інтегральний) показник, який має такі переваги:

по-перше, він синтезує у собі весь вплив, включених у дослідження показників і коефіцієнтів;

по-друге, зводить проблему оцінювання інноваційної політики підприємства до одного кількісного значення, що суттєво полегшує економічну інтерпретацію отриманих результатів.

Наступним етапом, ми визначаємо комплексний (інтегральний показник) інноваційної політики, який формалізовано описується рівнянням

$$Z_{i,p} = \sum_{i=1}^m I(x_i) b_i, \quad (4)$$

де: m — кількість складових інноваційної політики підприємства ($m = 5$); $I(x_i)$ — інтегральний показник i -ї складової інноваційної політики; b_i — ваговий коефіцієнт i -ї складової інноваційної політики (визначається методом експертної оцінки, при цьому

$$\sum_{i=1}^m b_i = 1,$$

m — кількість складових інноваційної політики підприємства).

Для визначення коефіцієнтів a_i та b_i нами були залучені фахівці, які мають високий професійний рівень і практичний досвід з даної проблеми і в змозі адекватно відобразити тенденції розвитку аналізованого економічного явища. Оцінки вагомості кожної компоненти здійснено методом анкетування, результати наведено в табл. 1–5. Застосування загального інтегрального показника полегшить можливість використання методики в процесі попереднього контролю на стадії розроблення, поточного контролю в процесі реалізації та наступного контролю в процесі оцінювання сформованості інноваційної політики підприємства на довгостроковий період. За допомогою цього показника можна порівняти також інноваційну політику підприємства з лідером та безпосередніми його конкурентами.

Запропонована методика апробована при аналізі діяльності підприємств спиртової промисловості. Розрахунок загального інтегрального показника оцінки інноваційної політики $Z_{i,p}$ підприємств спиртової галузі наведено в табл. 6.

За результатами проведеного аналізу загальних інтегральних показників оцінки інноваційної політики досліджуваних підприємств, спостерігається тенденція щодо зміни лідера. Так, 2005 р. найкраще сформована інноваційна політика була на ДП «Бершадський спиртзавод», де інтегральний показник становив 0,513. Проте 2006 р. спиртзавод різко втратив свої позиції і цей показник дорівнював 0,192. У 2005 і 2006 роках чотири з шести досліджуваних спиртзаводів знаходились майже на одному рівні щодо сформованості інноваційної політики. У 2005 р. в ДП «Немирівський спиртзавод», ДП «Овечацький спиртзавод», ДП «Сторонибаський спиртзавод» і ДП «Козлівський спиртзавод» інтегральний показник становив близько 0,5.

Щодо 2006 р. то інтегральний показник інноваційної політики значно знизився по всіх досліджуваних спиртзаводах і явного лідера не було виявлено. 2007 р. в лідери вийшов ДП «Овечацький спиртзавод» ($Z_{i,p} = 0,528$). В 2008 р. лідером виявився ДП «Козлівський спиртзавод». ДП «Немирівський спиртзавод»,

Таблиця 1

Результати експертного опитування для визначення вагомості складових інноваційної політики підприємства

Компоненти інноваційної політики підприємства	Експерти						Середнє значення
	1	2	3	4	5	6	
Маркетинг інновацій	0,2	0,15	0,21	0,12	0,31	0,15	0,19
Політика в сфері НДДКР	0,21	0,21	0,19	0,18	0,17	0,24	0,2
Політика структурних змін	0,14	0,15	0,16	0,18	0,14	0,19	0,16
Технічна політика	0,17	0,18	0,16	0,15	0,2	0,16	0,17
Інвестиційна політика	0,27	0,25	0,28	0,29	0,25	0,34	0,28

Таблиця 2

Результати експертного опитування для визначення вагомості напрямів формування компоненти «маркетинг інновацій» інноваційної політики підприємства

Напрямки формування маркетингу інновацій	Експерти						Середнє значення
	1	2	3	4	5	6	
Формування напрямів інноваційного оновлення підприємства	0,39	0,36	0,4	0,38	0,39	0,36	0,38
Дослідження ринку	0,32	0,31	0,33	0,3	0,34	0,32	0,32
Встановлення цін	0,29	0,31	0,32	0,18	0,31	0,39	0,30

Таблиця 3

Результати експертного опитування для визначення вагомості напрямів формування компоненти «технічна політика» інноваційної політики підприємства

Напрямки формування технічної політики	Експерти						Середнє значення
	1	2	3	4	5	6	
Політика технічного переозброєння	0,34	0,36	0,35	0,33	0,32	0,34	0,34
Комунікаційна політика	0,3	0,31	0,28	0,25	0,31	0,29	0,29
Виробнича політика	0,31	0,38	0,38	0,35	0,41	0,39	0,37

Таблиця 4

Результати експертного опитування для визначення вагомості напрямів формування компоненти «інвестиційна політика» інноваційної політики підприємства

Напрямки формування інвестиційної політики	Експерти						Середнє значення
	1	2	3	4	5	6	
Економічна політика	0,51	0,48	0,47	0,49	0,49	0,44	0,48
Фінансова політика	0,49	0,51	0,52	0,53	0,53	0,54	0,52

Таблиця 5

Характеристика та значення оцінок експертів

Значення показника	Характеристика оцінок експертів
0—0,2	Низька вагомість фактора
0,21—0,4	Нижча середньої вагомості фактора
0,41—0,6	Середня вагомості фактора
0,61—0,8	Вища середньої вагомості фактора
0,81—1	Висока вагомості фактора

Таблиця 6

Динаміка інтегральної оцінки інноваційної політики досліджуваних підприємств спиртової промисловості*

Досліджуване підприємство	Рік				
	2005	2006	2007	2008	2009
	Інтегральний показник, $Z_{i,p}$				
ДП «Бершадський спиртзавод»	0,513	0,192	0,378	0,388	0,343
ДП «Немирівський спиртзавод»	0,412	0,353	0,379	0,456	0,419
ДП «Овечацький спиртзавод»	0,409	0,298	0,528	0,477	0,344
ДП «Сторонибаський спиртзавод»	0,479	0,211	0,200	0,433	0,427
ДП «Козлівський спиртзавод»	0,449	0,366	0,462	0,562	0,338
ДП «Червонослобідський спиртзавод»	0,391	0,296	0,383	0,395	0,286

* Розрахунок автора на підставі даних табл. 1—5 і фінансової звітності досліджуваних підприємств.

який є лідером галузі по багатьох показниках, зокрема: реалізації продукції; виробничих потужностей; частки ринку щодо інноваційної продукції протягом досліджуваного періоду, мав сформовану інноваційну політику, але не на достатньому рівні.

Для лідера інноваційних процесів у галузі такий аналіз також важливий, оскільки дає можливість контролювати лідерські позиції загалом і за кожною компонентою. Відсутність і недостатність даних дасть можливість у системі інтегральних показників встановити напрями вдосконалення інноваційної політики.

Висновки. Дослідженням методологічних аспектів формування і реалізації інноваційної політики підприємства встановлено відсутність кількісних

методів її оцінювання. Застосування запропонованих методичних підходів до кількісного оцінювання інноваційної політики підприємства дає змогу дослідити ступінь сформованості та встановити дієвість її впливу на розвиток підприємства шляхом раціонального формування складових за напрямками, що досягається в процесі вибору цілей інноваційного оновлення, порівняння досягнутих результатів з наміченими цілями та спожитими ресурсами.

Використані джерела

1. Лановська Г.І. Методика оцінки результативності інноваційної політики підприємств спиртової галузі / Г. І. Лановська // Вісник ЖДТУ. — 2011. — № 4(58). — С. 248—254 (Серія «Економічні науки»).

Ю.Г. Левченко,*канд. екон. наук,
Національний університет харчових технологій***Т.Д. Іщенко,***канд. пед. наук, професор,
Український науково-дослідний інститут
продуктивності агропромислового комплексу*

ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Проаналізовано стан інвестиційної діяльності, впровадження прямих іноземних інвестицій і структуру іноземного інвестування. Окреслено основні чинники впливу на інвестиційний клімат та пошук шляхів підвищення інвестиційної активності у сферах національної економіки. Визначено пріоритетні напрями державної інвестиційної політики забезпечення інвестування в умовах дефіциту інвестиційних ресурсів.

Забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в Україні залишається питанням стратегічної важливості. Від його реалізації залежать ефективність соціально-економічного розвитку, залучення країни у міжнародний поділ праці, модернізація національної економіки.

Інвестиційна привабливість вітчизняної економіки залежить від експортоорієнтованих галузей промисловості в періоди зростання цін на міжнародних ринках, фінансового сектору під дією чинників розширення споживчого попиту тощо. При цьому в практиці економічної політики України майже відсутнє використання дієвих регуляторів і стимулів для прискорення інвестиційної активності. Проблема інвестицій полягає у тому, що в країні не сформовано сприятливого інвестиційного клімату як для іноземних інвесторів, так і для вітчизняних.

Досягнення цілей структурної перебудови економіки неможливе без забезпечення умов для акумулювання інвестиційних ресурсів і посилення інвестиційного потенціалу економіки. Результативність реформ, пов'язаних зі структурними перетвореннями, значною мірою обумовлюється можливістю забезпечення їх відповідними інвестиційними ресурсами. Завдання неухильного нарощування обсягів інвестування економіки, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату в Україні залишаються питаннями стратегічної важливості. Незважаючи на те, що проблеми створення сприятливого інвестиційного клімату є постійним предметом наукових досліджень, деякі аспекти залишаються мало розробленими. Сучасна економічна ситуація в Україні потребує поглибленого дослідження проблем

забезпечення сприятливого інвестиційного клімату і розвитку промисловості з урахуванням можливостей нарощення обсягу залучення інвестицій.

Проблемам залучення інвестицій в економіку України і вивченню її інвестиційного клімату присвячені праці О. Гаврилюка, А. Гайдуцького, Л. Гончаренко, М. Кісіля, М. Коденської, М. Мельника, О. Петухової, А. Філіпченка, С. Черемісіної та ін. Проте проблеми забезпечення сприятливого інвестиційного клімату потребують постійного розгляду, аналізу й вирішення.

У 2011 р. дещо активізувалась діяльність іноземних інвесторів в Україні. Річний приріст прямих іноземних інвестицій (ПІІ) становив 4655 млн дол. США, що на 5,5 % вище приросту попереднього року. Проте цей показник суттєво поступається обсягам іноземного інвестування у передкризовий період, сягнувши лише трохи більше половини від обсягів ПІІ 2007 р. У 2012 р. темпи нарощування іноземного інвестування прискорились. За три квартали 2012 р. надійшло 3680,3 млн дол. США ПІІ, що на 44,5 % більше, ніж за відповідний період попереднього року.

Розподіл ПІІ за сферами економічної діяльності засвідчує, що пріоритетними для іноземних інвесторів залишаються посередницькі сектори економіки зі швидким обігом капіталу. У 2011 р. 56,3 % всього обсягу ПІІ спрямовано у фінансовий сектор, що зумовлено необхідністю підтримки ліквідності банківських установ. Вагому частку ПІІ було залучено у сферу операцій з нерухомим майном (10,4 %) і торгівлю (9,6 %). Водночас у промисловість було залучено 16,4 % інвестицій, з яких 8,2 % — в металургійну галузь.

У січні-вересні 2012 р. структура іноземного інвестування дещо змінилась в напрямі зростання частки промисловості та будівництва. Найбільші потоки ПІІ були спрямовані у фінансову діяльність (29,6 % загального обсягу надходжень ПІІ), у промисловість (27,1 %), насамперед добувну, харчову та металургійну галузі, у сферу будівництва (17,6 %) та в сферу

операцій з нерухомим майном (15,5 %). За цей період у промисловість вкладено 996,1 млн дол. США ПІІ, що в 4,7 раза більше проти аналогічного періоду попереднього року. При цьому в промисловості зацікавленість іноземних інвесторів зростає до сировинного сектору – в добувну промисловість (220,6 млн дол. США або 6,0 %), сферу виробництва та розподілення електроенергії, газу і води (303,2 млн дол. США або 8,2 %) надійшло понад 50 % всіх ПІІ, залучених у промисловість.

Проте говорити про формування тенденції переорієнтації іноземних інвесторів у виробничу сферу ще зарано. Дві третини загального обсягу залучених в посткризовий період (2011 р. – 3 квартали 2012 р.) в економіку України ПІІ надійшли у посередницький сектор (зокрема, фінансова діяльність – 3776,3 млн дол. США або 44,1 %, операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям – 1116,8 млн дол. США або 13,1 %, торгівля – 770,7 млн дол. США або 9,0 %). ПІІ поки що не виконують роль рушія технологічного розвитку промисловості. У реальному секторі економіки основними реципієнтами ПІІ залишаються низькотехнологічні, енергоємні сфери виробництва (добувна промисловість, металургія). Водночас відсутня зацікавленість інвесторів в підприємствах інноваційного спрямування. Найбільший обсяг ПІІ у переробній промисловості вкладено в харчову промисловість (2,3 % або 198,8 млн дол. США) і металургію (5,9 % або 505,6 млн дол. США), хімічну та нафтохімічну промисловість (1,5 % або 130,2 млн дол. США). В машинобудування вкладено лише 1,0 % ПІІ (85,2 млн дол. США), які надійшли в економіку України в посткризовий період.

Негативним чинником, що суттєво обмежує динаміку інвестиційних процесів в країні, залишається несприятливий інвестиційний клімат. За оцінками Європейської Бізнес-асоціації у третьому кварталі 2012 р. інвестиційний клімат в Україні за п'ятибальною шкалою знизився до 2,3 бала порівняно з 3,6 бала у третьому кварталі 2011 р. Про відсутність суттєвих позитивних змін в умовах для ведення підприємницької діяльності свідчить зниження позицій України у рейтингу Світового банку «Ведення бізнесу – 2012», де Україна посіла 152 місце серед 183 країн, опустившись на 3 позиції порівняно з рейтингом попереднього року (149 місце серед 183 країн) [1].

Основними чинниками негативних оцінок інвестиційного клімату в Україні визначено такі:

- високий рівень корупції в усіх сферах господарської діяльності та неспроможність судової системи належним чином виконувати свої функції, критична ситуація у сфері незалежності судової системи [2];

- недосконалість механізмів захисту прав власності. Після незначного зростання оцінки рівня за-

хисту прав інвесторів у 2009 р. в Міжнародному індексі прав власності 2011 р. другий рік поспіль спостерігається погіршення цього показника, низька (117) позиція України у загальному рейтингу серед 129 країн світу та передостання позиція серед 24 країн Центрально-Східної Європи у 2011 р. [3];

- слабка інституціональна структура та низька ефективність ринків товарів і послуг, які пригнічують конкуренцію та перешкоджають розвитку підприємництва в країні [4];

- несприятливий фіскальний простір, що характеризується високим податковим навантаженням і обтяжливою системою адміністрування податкових платежів. У рейтингу за індексом сприятливості податкової системи, який розраховується на основі трьох показників (кількість платежів, час, необхідний для сплати податків, та загальний розмір податків), Україна посідає 181 місце серед 183 країн [5];

- слабкість механізмів реалізації регуляторної політики держави. За багатьма ключовими показниками якості бізнес-середовища країна займає найнижчі позиції (зокрема, отримання дозволів на будівництво, реєстрація власності, сплата податків, питання банкрутства) [6];

- недотримання прав міноритарних акціонерів щодо участі в управлінні, отриманні достовірної інформації про діяльність акціонерного товариства, розподілення дивідендів за підсумками його діяльності та перевірки достовірності даної інформації, впливу на формування інвестиційної стратегії підприємств [7].

Позитивно на поживлення інвестиційної діяльності в окремих видах економічної діяльності і галузей промисловості впливала низка чинників, найважливішими серед яких є такі:

- відновлення позитивної динаміки промислового зростання;

- відновлення сприятливої зовнішньоекономічної кон'юнктури на світових ринках на основні експортні товари вітчизняних виробників, що позитивно вплинуло на зростання виробництва у добувній та металургійній сферах, стимулювало відновлення інвестиційної діяльності підприємств за рахунок власних коштів і прямого іноземного інвестування в підприємства зазначених галузей;

- збільшення обсягів інвестування підприємствами з власних джерел внаслідок покращення їхнього фінансового стану. Після кризових тенденцій, коли фінансовий результат підприємств від звичайної діяльності до оподаткування досяг найбільшого негативного рівня (у 2010 р. фінансові збитки сягнули 42,4 млрд грн), у 2011–2012 рр. відбувається поступове покращення фінансового стану підприємств. За десять місяців 2012 р. зростання прибутків в цілому по економіці становило 59,3 млрд грн, а кількість прибуткових підприємств досягла 59,8 % загальної кількості. При цьому найбільшого приросту прибутків досягнуто у сфері операцій з нерухомістю (14,1 млрд грн), на підприємствах про-

мисловості (38,8) — добувної промисловості (18,1), виробництва та розподілення електроенергії, газу та води (10,7), машинобудування (4,4), металургії (3,7), хімічної та нафтохімічної промисловості (1,4 млрд грн);

— розширення інвестиційного кредитування сектору нефінансових корпорацій. За підсумками січня-жовтня 2012 р. зросли обсяги приросту залишків кредитних коштів в економіці, надані на цілі інвестиційної діяльності (крім витрат на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості). Якщо в січні-жовтні 2011 р. загальний обсяг таких коштів збільшився на 1,6 млрд грн, то в січні-жовтні 2012 р. зростання було більшим в декілька разів (8,6 млрд грн). Основного приросту досягнуто за середньо- і довгостроковими кредитами. Цьому сприяло зниження вартості таких кредитів від 13,4 % у грудні 2011 р. до 11,6 % у листопаді 2012 р.;

— активізація внутрішнього інвестиційного та споживчого попиту внаслідок зростання доходів населення. У 2011 р. реальні доходи населення зросли на 16,2 %, у першому півріччі 2012 р. — на 5,8 % в порівнянні з відповідним періодом минулого року. Це сприяло підвищенню купівельної спроможності населення, збільшенню обсягів роздрібного товарообороту на 7,8 % в 2011 р. та 13,6 % у січні-листопаді 2012 р. порівняно з відповідним попереднім періодом, залученню коштів населення в індивідуальне житлове будівництво (10,7 % від загального обсягу інвестицій в основний капітал у 2011 р. і 6,2 % у січні-вересні 2012 р.);

— підвищення привабливості вітчизняного акціонерного капіталу внаслідок зниження вартості українських активів під впливом фінансово-економічної кризи (інвестиції в акціонерний капітал у 2011 р. становили 54,3 % загального обсягу залучених ПІІ за цей період). Відбувається поступове поживлення активності на фондовому ринку України. Протягом січня-листопада 2012 р. Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку зареєстровано на третину більше випусків акцій порівняно з відповідним періодом минулого року (на суму 53,4 млрд грн). Обсяг зареєстрованих випусків облігацій підприємств збільшився майже в 3,5 рази й становив 34,1 млрд грн, що позитивно позначилось на обсягах торгівлі на фондовому ринку;

— поступове подолання кризових тенденцій у будівельній галузі, що здійснило мультиплікативний ефект на інші галузі. 2011 р. суттєво уповільнились темпи зниження обсягів будівельних робіт. За результатами року скорочення становило 5,4 % до попереднього року (протягом кризового 2009 р. обсяги будівельних робіт скоротились майже удвічі — на 48,2 %). У 2012 р. діяльність галузі значно активізувалась. За січень-листопад обсяги будівельних робіт зросли на 12,5 % порівняно з відповідним періодом попереднього року. Головним рушієм позитивної динаміки будівельної галузі є будівництво та реконструкція об'єктів до Євро-2012 (доріг, аеродромів, спортивних споруд, готелів), відтак цей чинник не має тривогого характеру;

— нарощення обсягів державного інвестування, у т. ч. для реалізації інфраструктурних проектів до Євро-2012. Капітальні видатки за рахунок коштів державного бюджету в 2011 р. зросли порівняно з відповідним періодом минулого року на 17,6 %, а за підсумками січня-вересня 2012 р. — на 81,1 %;

— надходження інвестицій в процесі приватизації національного оператора зв'язку «Укртелеком». У 2012 р. ФДМУ закінчив продаж 92,79 % державного пакету акцій ВАТ «Укртелеком» за ціною 10,6 млрд грн дочірній компанії ТОВ «ЕСУ» австрійської компанії ЕРІС.

Між тим, під впливом зазначених чинників в посткризовий період в економіці України формувалася нераціональна структура інвестицій в основний капітал за сферами економіки із надто високою часткою фінансово-посередницьких секторів. Основними джерелами приросту інвестиційної активності в економіці в січні-вересні 2012 р. стали сільське господарство, видобувна промисловість, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, сфера надання комунальних та індивідуальних послуг.

Окрім проблем, пов'язаних із вадами інвестиційного клімату, на найближчу перспективу існує низка ризиків (як зовнішніх, так і внутрішніх) для стабільної позитивної динаміки інвестиційних процесів, зокрема:

— інвестиційна активність підприємств недостатня для здійснення модернізації виробництва. Розширене відтворення української економіки на даному етапі її розвитку залежить не лише від підвищення норми нагромадження основного капіталу, а, насамперед, від зростання ефективності процесу нагромадження. Прискорення приріст основного капіталу не може відбуватися без якісних перетворень у системі виробництва. Значна роль у цьому процесі належить вибору відповідної галузевої і технологічної структури інвестицій в основний капітал, яка має враховувати як поточні, так і довгострокові завдання розвитку;

— нестійкість процесу відновлення світових потоків прямого іноземного інвестування. У 2011 р. зафіксовано незначне зниження припливу прямих іноземних інвестицій до країн Південно-Східної Європи та СНД, приблизно на 5 % — до 68,2 млрд дол. США (2009 р. зменшення становило 41 %). Воно зумовлене низькою інвестиційною активністю в країнах ЄС внаслідок жорсткої економії, запровадженої урядами цих країн на тлі загрози суверенних боргових криз. Так, незважаючи на сприятливі ціни на сировинні товари, прискорення економічного відновлення та підвищення активності на фондових ринках, приплив ПІІ в країни СНД зріс менш ніж на 1 % [8]. В першому півріччі 2012 р. надходження ПІІ до країн регіону зросло на 19 % порівняно з аналогічним періодом попереднього року, проте вони переважно мотивуються чинниками зростання внутрішніх споживчих ринків і новими приватизаційними заходами [9];

— погіршення технологічної структури інвестування економіки зниженням частки інвестування в маши-

ни і обладнання. Натомість зросла частка інвестування у нежитлові будівлі і споруди. У 2011 р. частка інвестицій у машини та обладнання в загальному обсязі інвестицій становила 30,3 % і була нижчою не лише рівня докризового періоду (36 % у 2007–2008 рр.), а й у розпал кризи (33 % в 2009 р.). Натомість частка інвестування у нежитлові будівлі і споруди в 2011 р. становила 43,8 %, тоді як у передкризовий період була на рівні 40 %. За підсумками січня-вересня 2012 р. ситуація дещо змінилась. Продовжувала зростати частка інвестування у нежитлові будівлі і споруди (47,7 %) і водночас зросло інвестування в машини та обладнання (30,8 %).

Проте такі тенденції можуть бути пов'язані з будівництвом та облаштуванням об'єктів до Євро-2012, відтак не мати тривалої дії та впливу на формування модернізаційного потенціалу економіки. При цьому фінансування проектів до Євро-2012 відбувалося переважно за рахунок державного інвестування.

Водночас низка чинників в економіці країни стримувала розвиток інвестування, що засвідчило:

— зростання обсягів збитків в окремих видах економічної діяльності. Загалом в економіці у січні-жовтні 2012 р. вони збільшилися на 6,5 млрд грн, головним чином, за рахунок втрат в торгівлі (3,2 млрд грн), підприємствах транспорту (2,0 млрд грн), сфері операцій з нерухомим майном (5,1 млрд грн), добувній промисловості (2,2 млрд грн), металургії (1,4 млрд грн);

— триваюча стагнація кредитування домогосподарств. За підсумками січня-вересня 2012 р. залишок коштів, наданих за кредитами домогосподарств для придбання, будівництва та реконструкції нерухомості продовжував зменшуватися (на 6,8 млрд грн);

— зростання елементів собівартості продукції в металургії, хімічній промисловості, виробництві мінеральної продукції (внаслідок зростання вартості імпортованих сировинних ресурсів, а також зростання цін на продукцію видобувної промисловості);

— відволікання фінансових ресурсів на обслуговування боргових зобов'язань і повернення боргів.

Висновки. В умовах дефіциту інвестиційних ресурсів в реальному секторі національної економіки, обмежених можливостей державного інвестування та наявності низки ризиків для продовження висхідних тенденцій інвестиційної діяльності державна інвестиційна політика має бути спрямована на впровадження дієвих механізмів стимулювання залучення вітчизняного та іноземного капіталу та створення ефективної системи управління інвестиційними процесами.

Пріоритетними напрямками державної інвестиційної політики мають стати:

покращення інвестиційного клімату шляхом удосконалення загального (податкового, земельного, корпоративного, митного) та спеціального законодавства, що регулює відносини при здійсненні інвестування відповідно до європейських норм;

посилення ролі та ефективності державного інвестування як дієвого інструменту спрямування

інвестиційних ресурсів на реалізацію стратегічних інвестиційних проектів;

розвиток механізму державно-приватного партнерства, розширення сфери його застосування для реалізації інфраструктурних проектів, модернізації базових галузей вітчизняної економіки (енергетики, вугільної промисловості, газотранспортної системи, житлово-комунального та дорожнього господарства тощо);

застосування окремих видів особливих режимів економічної діяльності, зокрема створення індустріальних та технологічних парків;

створення сучасної системи державних гарантій захисту приватних, в т. ч. іноземних, інвестицій та врегулювання комерційних спорів між суб'єктами інвестиційного процесу.

В подальшому залучення інвестицій в економіку України, які матимуть потенціал до трансформації її структури, підвищення технологічного рівня виробництва, формування інноваційних виробництв, потребує проведення комплексної політики держави щодо удосконалення інвестиційного клімату в країні, запровадження цільових стимулів і сприятливих умов для інвестування.

Використані джерела

1. Doing Business 2012: Doing business in a more transparent world. — Washington, DC: World Bank, 2012 [Electronic resource]. — Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPDKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB12-FullReport.pdf>.
2. The 2012 Index of Economic Freedom [Electronic resource]. — Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/>.
3. International property rights index. 2012 Report [Electronic resource]. — Режим доступу: http://www.internationalpropertyrightsindex.org/userfiles/file/ATR_2012%20INDEX_Web2.pdf.
4. The Global Competitiveness Report 2011–2012 [Electronic resource]. — Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2011-11.pdf.
5. Paying Taxes 2012. The Global Picture / International Finance Corporation, PricewaterhouseCoopers, 2012 [Electronic resource]. — Режим доступу: www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paying-taxes-2012.pdf.
6. Doing Business 2012: Doing business in a more transparent world. — Washington, DC: World Bank, 2012 [Electronic resource]. — Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/~media/FPDKM/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB12-FullReport.pdf>.
7. Захист прав інвесторів / Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ssmc.gov.ua/fund/investorsrights>.
8. World Investment Report 2012: Non-Equity Modes of International Production and Development. — Geneva: UNCTAD, 2012. — 190 p. [Electronic resource]. — Режим доступу: <http://www.unctad docs.org/files/UNCTADWIR2012-Full-en.pdf>.
9. FDI recovery continued in first half of 2012, but second half prospects are bleaker // Global Investment Trends Monitor. — 2012. — № 7. — P. 3 [Electronic resource]. — Режим доступу: http://www.unctad.org/en/docs/webdiaeia2012d13_en.pdf.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКОВОГО БОРГУ

Досліджено сутність та причини виникнення податкового боргу, його розміри, структуру та динаміку, особливості провадження податковими органами адміністрування. Встановлено основні тенденції динаміки податкового боргу, досліджено регіональні коливання в розмірах та структурі податкового боргу. Виділено можливі напрями вдосконалення адміністрування податкового боргу, спрямовані на зменшення його розмірів, підвищення якості облікової та контрольної роботи податкових органів у даному напрямі.

Водночас з іншими напрямками адміністрування податків та їх результативністю важливе місце і роль належить дослідженню питання податкового боргу, ефективності його адмініструванню. Податковий борг веде до зниження доходів бюджету, і, відповідно, до розбалансування системи державних фінансів. Крім того, податковий борг призводить до викривлення конкурентного середовища, оскільки сумлінні платники опиняються у більш не вигідному фінансовому середовищі, ніж ті, що допустили виникнення заборгованості. За останні роки тема дослідження цієї проблеми набуває особливої актуальності, оскільки в Україні має місце негативна тенденція зменшення кількості платників податків, які своєчасно сплачують податки до бюджету, що спричинено стрімким погіршенням їх фінансового стану, а також припиненням діяльності багатьох підприємств внаслідок недостатньої рентабельності їх основної діяльності.

Питанням наукової обґрунтованості податкового боргу як моральної, правової, соціально-економічної проблеми, а також особливостей адміністрування податного боргу присвячені праці таких провідних вчених в галузі оподаткування, як В. Мельник, В. Онищенко, О. Шевчук, А. Яковлева та інших [1–5].

Метою статті є оцінка причин виникнення, розмірів, структури і динаміки податкового боргу в Україні, виявлення існуючих проблем та розробка шляхів підвищення ефективності адміністрування податкового боргу.

Слід відмітити, що Податковим Кодексом України податковий борг визначено як суму узгодженого грошового зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), але не сплаченого платником податків, а також пені, нарахованої на суму такого грошового зобов'язання. Погашення податкового боргу – зменшення абсолютного значення суми такого боргу, підтверджене відповідним документом [6].

Динаміку показників податкового боргу в Україні за 2006–2011 рр. представлено в табл. 1.

Аналіз даних таблиці свідчить, що сума податкового боргу за податковими зобов'язаннями платників (без урахування сум податкового боргу платників податків, щодо яких порушено справу про банкрутство або прийнято рішення суду про призупинення стягнення по податках і зборах (обов'язкових платежах) до бюджетів та державних цільових фондів) 2006–2011 рр. мала різноспрямовану динаміку. Зокрема у 2007 р. відносно 2006 р. податковий борг скоротився на 602,0 млн грн (на 18,8 %), починаючи з 2007 р. по 2010 р. спостерігалось зростання податкової заборгованості більш ніж у 2,5 рази, збільшення суми якої у 2010 р. порівняно з 2007 р. становило +9705,1 млн грн, проте у 2011 р. порівняно з відповідним періодом минулого періоду мале місце зниження рівня податкової заборгованості у країні на 7315,5 млн грн або майже вдвічі (-45,6 %).

У структурі податкового боргу за 2006–2011 рр. спостерігаються різкі зміни. Найбільш частка належить податковим зобов'язанням з податку на додану вартість. На аналізованому часовому інтервалі максимальний показник зафіксовано у 2011 р., що становив – 42,9 % (3734,1 млн грн). Щодо податку на прибуток, то показник заборгованості має стійку тенденцію до зменшення. Так 2006 р. частка податкового боргу з цього податку дорівнювала 29,9 %, а в 2011 році – 18,1 %. З податку на землю показник заборгованості підвищився більш ніж у 2 рази – з 2,6 % у 2006 р. до 8,0 % у 2011 р. Аналогічна тенденція спостерігається по податковій заборгованості з податку на доходи фізичних осіб, де зростання частки

Динаміка податкового боргу та його структури в Україні

Показник / рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Сума податкового боргу за податковими зобов'язаннями — всього, млн грн	7806,4	6340,1	9146,3	11752,7	16045,2	8729,7
Ріст (+), зменшення (-) суми податкового боргу, млн грн	-4901,2	-602,0	+1977,5	+2851,9	+6800,3	-7315,5
Темп росту (зниження) суми податкового боргу, %	71,9	81,2	116,6	120,5	140,6	91,2
в т. ч.:						
ПДВ, млн грн	3181,2	2642,8	3714,8	4608,1	6313,0	3734,1
частка, %	40,8	41,7	40,6	39,2	39,3	42,9
податок на прибуток, млн грн	2334,1	2123,1	1938,8	2769,3	3766,3	1577,6
частка, %	29,9	33,5	21,2	23,6	23,5	18,1
плата за землю, млн грн	204,8	172,9	256,8	525,4	714,5	701,6
частка, %	2,6	2,7	2,8	4,5	4,5	8,0
податок на доходи фізичних осіб, млн грн	117,1	114,1	182,9	386,3	529,5	593,6
частка, %	1,5	1,8	2,0	3,2	3,3	6,8
акцизний податок (збір), млн грн	85,9	38,1	585,4	920,2	1251,5	816,2
частка, %	1,1	0,6	6,4	7,8	7,8	9,3
інші податки і збори, млн грн	1881,3	1249,0	2469,5	2529,8	3465,8	1300,7
частка, %	24,1	19,7	27,0	21,5	21,6	14,9

*Тут і далі складено та розраховано автором на підставі даних ДПСУ.

становило від 1,5 % у 2006 р. до 6,8 % у 2011 р. Стосовно акцизного податку (збору), заборгованість зросла від 0,6 % у 2007 р. до 9,3 % у 2011 р. або у 15,5 раза. Частка податкового боргу з інших податків і зборів у загальній структурі податкової заборгованості зменшилась на 9,2 % — від 24,1 % 2006 р. до 14,9 % у 2011 р.

Характер таких змін може бути пояснений нестабільністю податкового середовища, що «сприяє» появі потенційних можливостей ухиленню від сплати податків несумлінними платниками, недостатньою ефективністю масово-роз'яснювальної роботи податкових органів, недоліками в механізмі адміністрування податкового боргу, частина яких була усунена з введенням в дію Податкового Кодексу України.

Розглядаючи підходи до оцінки результативності адміністрування податкового боргу, на нашу думку, на особливу увагу заслуговують підходи, які враховують відповідні аспекти з управління податковим боргом на регіональному рівні. З метою оцінювання ефективності адміністрування податкового боргу, в межах даного дослідження вважаємо за доцільне використання методологічного підходу, запропонованого А.М. Яковлевою, що ґрунтується на наступних показниках [5]:

— індекс ефективності адміністрування податкового боргу — відношення частки регіону у структурі економічної активності країни до частка регіону у структурі податкового боргу (має бути вищим за 1);

— відношення обсягу податкового боргу до обсягу валового регіонального продукту (має бути меншим за середній по економіці показник).

Результати аналізу на основі даних показників представлено у табл. 2.

Оскільки визначено, що індекс ефективності адміністрування податкового боргу має перевищувати 1, то за результатами проведених розрахунків видно, що в різні роки в різних регіонах України даний показник має різноспрямовану динаміку (рис. 1). При цьому слід зазначити, що в Харківській області даний показник є незадовільним протягом всього аналізованого періоду часу. В АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Кіровоградській, Миколаївській, Одеській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернігівській областях та м. Севастополь у 2008-2011 рр. адміністрування податкового боргу виявлено ефективним.

Щодо середнього значення даного показника по країні, то він задовільний (перевищує 1) протягом досліджуваного періоду й набув максимального значення 2,58 у 2010 р., проте в 2011 р. знизився до 1,52, на підставі чого можна зробити висновок про зниження середнього рівня ефективності адміністрування податкового боргу по країні (рис. 2).

Аналіз динамік відношення обсягу податкового боргу до обсягу валового регіонального продукту

Індекс ефективності адміністрування податкового боргу в Україні

Регіон / рік	2008	2009	2010	2011
АР Крим	1,46	1,36	1,40	1,25
Вінницька	2,63	0,61	3,1	0,77
Волинська	1,92	1,10	1,16	0,81
Дніпропетровська	2,11	2,20	3,53	2,61
Донецька	1,48	2,41	1,55	1,55
Житомирська	3,10	1,71	3,46	1,30
Закарпатська	2,74	1,52	5,03	1,76
Запорізька	2,32	1,81	0,34	2,62
Івано-Франківська	0,41	0,41	7,0	1,26
Київська	0,51	1,03	3,19	1,14
Кіровоградська	1,22	1,07	2,07	0,93
Луганська	0,67	0,80	1,36	0,96
Львівська	0,81	0,70	1,38	0,43
Миколаївська	1,94	1,58	2,64	1,71
Одеська	1,18	1,96	4,07	4,75
Полтавська	1,22	0,72	1,86	1,0
Рівненська	0,70	0,48	1,73	0,82
Сумська	0,71	1,36	0,17	0,9
Тернопільська	3,17	3,70	2,85	1,82
Харківська	0,42	0,30	0,18	0,48
Херсонська	1,86	1,5	6,0	2,43
Хмельницька	4,25	3,01	0,58	1,50
Черкаська	3,0	4,34	4,57	3,50
Чернівецька	2,90	2,96	0,02	0,83
Чернігівська	1,5	2,65	2,50	2,16
м. Київ	0,73	0,87	1,41	0,61
м. Севастополь	3,0	1,34	3,94	1,17
В середньому по Україні	1,77	1,61	2,48	1,52

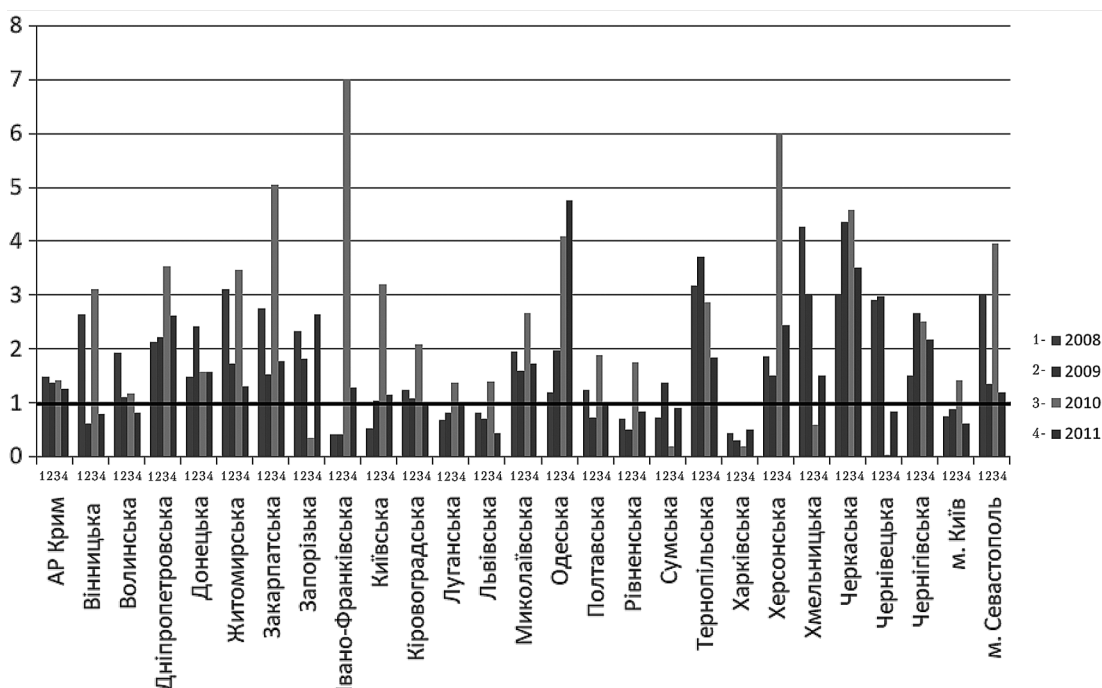

Рис. 1. Динаміка індексу ефективності адміністрування податкового боргу в регіональному розрізі України

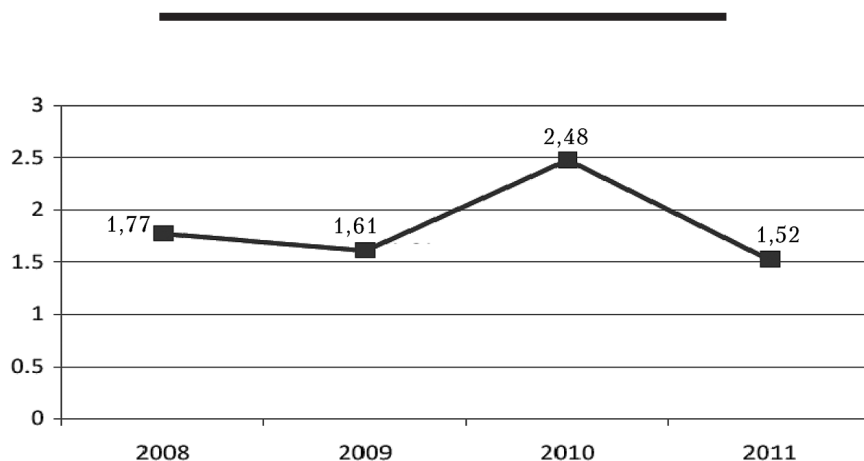

Рис. 2. Динаміка середнього значення індексу ефективності адміністрування податкового боргу в Україні

Таблиця 3

Відношення обсягу податкового боргу до обсягу валового регіонального продукту (ВРП) в Україні в динаміці, %

Регіон / рік	2009	2010	2011
АР Крим	0,94	0,78	0,6
Вінницька	2,11	0,34	0,1
Волинська	1,16	0,93	0,1
Дніпропетровська	0,58	0,3	0,3
Донецька	0,53	0,67	0,5
Житомирська	0,75	0,31	0,3
Закарпатська	0,83	0,21	0,4
Запорізька	0,71	3,1	0,3
Івано-Франківська	2,6	0,16	0,6
Київська	1,24	0,34	0,6
Кіровоградська	1,2	0,51	0,8
Луганська	1,6	0,79	0,8
Львівська	1,8	0,78	1,7
Миколаївська	0,8	0,41	0,4
Одеська	0,65	0,26	0,2
Полтавська	1,78	0,6	0,7
Рівненська	2,64	0,62	0,9
Сумська	0,94	6,2	0,8
Тернопільська	0,35	0,37	0,4
Харківська	4,2	5,8	1,6
Херсонська	0,86	0,18	0,3
Хмельницька	0,42	1,85	0,5
Черкаська	0,3	0,23	0,2
Чернівецька	0,43	0,6	0,9
Чернігівська	0,5	0,43	0,4
м. Київ	1,47	0,76	1,26
м. Севастополь	0,96	0,27	0,7
Всього	1,28	1,1	0,8
В середньому по Україні	1,2	1,02	0,6

**Динаміка показників результативності вжитих податковими органами заходів
з погашення податкового боргу, млн грн**

Показник / рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість платників-боржників (на кінець року), тис. од.	81,9	83,7	106,2	117,6	135,1	134,7
Направлено перших податкових вимог, тис. од.	491,7	583	719,4	738	686	781,2
Сума податкового боргу за першими податкових вимогами, млн грн	3929,1	4566,3	4885,5	5972,2	11722,5	21466,6
Направлено других податкових вимог, тис. од.	96,3	107	122,9	120	111	—
Сума податкового боргу за другими податкових вимогах, млн грн	2507,4	2346,1	2462,4	2952,5	6326,7	—
Описано майна у податкову заставу підприємств-боржників, млрд грн	6,5	5,1	8,2	12,2	7,9	10,8

Таблиця 5

**Динаміка надходжень за рахунок вжитих податковими органами заходів
з погашення податкового боргу, млн грн**

Період / рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011
січень	—	548,9	684,3	373,1	281,9	141,4
лютий	—	1260,4	1239,4	803,0	611,3	816,9
березень	—	2182,7	2513,6	1297,2	998,5	1388,1
квітень	—	2936,4	3111,9	1726,6	1398,0	1885,6
травень	—	3754,2	3988,1	2142,8	1817,9	2443,9
червень	—	4275,5	4818,0	2564,1	2237,2	2951,5
липень	—	4853,8	5661,8	3005,7	2629,8	3445,3
серпень	—	5272,5	6919,3	3431,9	3070,6	4438,4
вересень	—	5802,2	8060,8	3832,0	3557,8	4858,9
жовтень	—	6304,3	9189,9	4247,0	3937,0	5474,5
листопад	—	7400,0	10123,2	4681,2	4430,7	6980,0
грудень	11453,9	8834,1	12052,4	5216,6	5063,0	8588,4

(має бути меншим за середній показник по економіці в цілому) представлено в табл. 3.

На основі даних табл. 3 можна виділити два типи регіонів [5]:

«умовно кращі» — в яких частка результативності економічної діяльності у структурі валового регіонального продукту перевищує частку регіону у структурі податкового боргу, а частка податкового боргу у ВРП менша за середній по країні показник;

«умовно гірші» — де частка результативності економічної діяльності у структурі ВРП менша за частку регіону у структурі податкового боргу, а частка податкового боргу у ВРП вища за середній по країні показник.

За результатами аналізу, до «умовно кращих» регіонів (які відповідають умовам критерію) з точки зору ефективності адміністрування податкового боргу станом на 01.01.2012 р. можна віднести Дніпропетровську, Донецьку, Житомирську, Закарпатську, Запорізьку, Миколаївську, Одеську, Тернопільську, Херсонську, Хмельницьку, Черкаську

області (11 з 27 регіонів). До «умовно-гірших» — Кіровоградську, Львівську, Рівненську, Сумську, Харківську, Чернівецьку області та м. Київ.

За результатами аналізу можна стверджувати, що результативність вжитих податковими органами заходів з погашення податкового боргу вкрай низька. За період 2006–2011 рр. кількість платників-боржників зросла від 81,9 тис. од. до 134,7 тис. Збільшилась кількість податкових вимог, сума за якими зросла на 15030,1 млн грн.

Динаміка надходжень за рахунок вжитих податковими органами заходів з погашення податкового боргу до зведеного бюджету України впродовж аналізованого періоду представлена в табл. 5 та на рис 3.

Надходження до бюджету забезпечувались відповідними заходами погашення податкового боргу (табл. 6).

Найрезультативнішими заходами погашення податкового боргу, що забезпечили надходження до зведеного бюджету України у 2006–2011 рр. є звернення стягнення на майно боржника у судово-

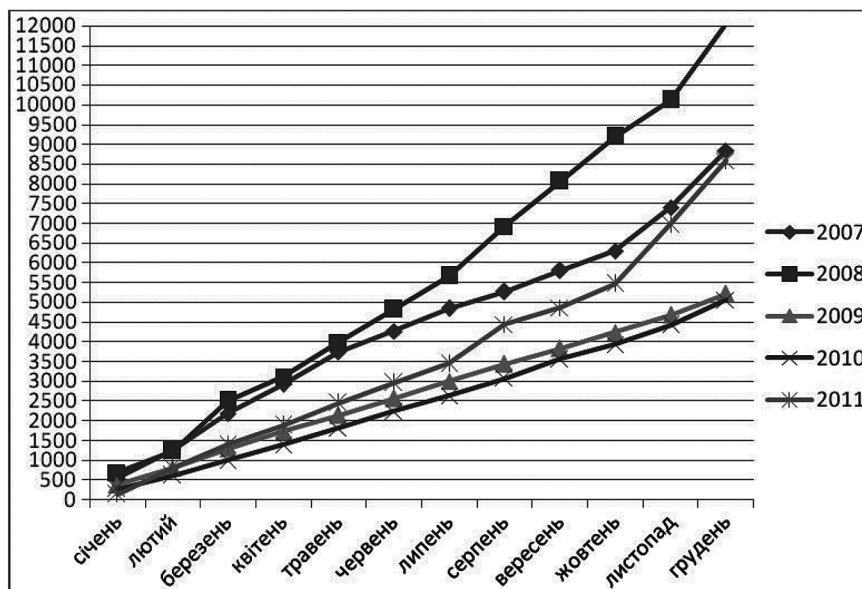

Рис. 3. Динаміка надходжень за рахунок вжитих податковими органами заходів з погашення податкового боргу (по місяцях), млн грн

му порядку, реалізація заставних активів, вилучення готівкових коштів боржника, застосування адміністративного арешту активів, запровадження яких забезпечило надходження до зведеного бюджету України 8588,4 млн грн, що на 3525,4 млн грн більше, ніж у 2010 р. (5063,0 млн грн).

В практиці адміністрування податків в Україні прийняті такі термінологічні позначення статусів і типів податкового боргу:

інертний статус, коли фіскальні служби не застосовують ніяких заходів стягнення крім вручення платнику податкових вимог, реєстрації податкової застави, опису заставленого майна та, як виключення, арешту активів;

дієвий статус, коли в результаті певних дій фіскальних служб відбувається зменшення податкового

боргу. У дієвому статусі розрізняють активний, пасивний і безнадійний типи податкового боргу.

Активний тип передбачає збереження можливостей застосування до боржника всіх стягнень, передбачених законодавством.

Пасивний тип означає неможливість застосування до боржника заходів стягнення через об'єктивні причини, що включають підготовку документів для ініціювання справи про банкрутство платника (до прийняття ухвали суду про порушення справи про банкрутство); порушення провадження у справі про банкрутство, прийняття рішення судом про призупинення стягнення; підготовку документів для ініціювання справи про звернення стягнення боргу на майно платника (до прийняття відповідної ухвали суду); розшук платника-боржника; відсутність активів.

Таблиця 6

Основні заходи з погашення податкового боргу, що забезпечили надходження до зведеного бюджету України у 2006–2011 рр.

Показник / рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Від реалізації заставних активів, млн грн	343,6	399,2	269,7	332,6	234,4	372,7
частка у загальній сумі погашення податкового боргу, %	3,0	4,5	2,23	6,37	4,62	4,33
За рахунок вилучення готівкових коштів, млн грн	96,6	86,1	70,9	62,6	71,9	121,9
частка у загальній сумі погашення податкового боргу, %	0,81	1,0	0,6	1,2	1,42	1,41
За рахунок звернення стягнення на майно боржника у судовому порядку, млн грн	92,3	82,7	178,7	354,6	642,8	1028,4
частка у загальній сумі погашення податкового боргу, %	0,8	0,9	1,48	6,8	12,7	11,97
У рахунок погашення податкового боргу від підприємств, що перебувають у процедурах банкрутства, млн грн	1702,2	856,5	884,2	714,6	422,5	667,5
частка у загальній сумі погашення податкового боргу, %	14,86	9,7	7,33	13,7	8,34	7,77
Внаслідок застосування адміністративного арешту активів, млн грн	144,6	213,2	135,6	396,0	354,6	601,4
частка у загальній сумі погашення податкового боргу, %	1,26	2,41	1,12	7,6	7,0	7,0

Структура податкової заборгованості до зведеного бюджету за статусами боржників у динаміці, %

Показник / рік	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Безнадійний податковий борг	1,0	1,1	1,08	1,2	1,25	1,0
Інертний податковий борг	3,0	3,14	2,5	3,3	5,7	5,3
Активний податковий борг	46,0	50,26	49,6	44,3	41,45	43,3
Пасивний податковий борг	50,0	45,5	46,8	51,2	51,6	50,4
В структурі пасивного податкового боргу: податкова заборгованість платників, щодо яких порушено впровадження у справі про банкрутство та по яких прийнято рішення судів про призупинення стягнення	76,0	82,0	73,0	72,0	77,0	75,0
податкова заборгованість платників, які знаходяться в розшуку	2,0	3,0	5,0	6,0	7,0	4,0
податкова заборгованість платників, у яких відсутні активи	12,0	15,0	13,0	16,0	15,0	11,0

Безнадійним податковий борг вважається у випадках, коли платник визнаний банкрутом і його активів недостатньо для задоволення вимог; платник — фізична особа у судовому порядку визнаний зниклим або померлим, а майна недостатньо для задоволення вимог; минули строки позовної давності (при відсутності сум податкового боргу, стосовно яких граничний термін стягнення ще не настав); заборгованість виникла внаслідок форс-мажорних обставин; юридична особа визнана фіктивною.

У складі активного статусу може окремо розглядатися борг до прийняття органом податкової служби рішення про його відстрочку (розстрочку) на підставі затвердженої судом мирової угоди та податковий борг, за яким вже прийнято рішення про розстрочку (відстрочку) [2].

Динаміка структури податкової заборгованості до зведеного бюджету за статусами представлена у табл. 7

Таким чином, наведені в табл. 7 дані свідчать, що у 2006–2011 рр. від 94 до 98 % податкового боргу в Україні становили активний, пасивний і безнадійний борги й лише 2,5–3,7 % — інертний податковий борг. До особливих проблем належить безнадійний податковий борг, хоча його частка у зведеному бюджеті в середньому не перевищує 1,25 %. При його адмініструванні необхідно застосовувати відповідну методику. Такий тип податкового боргу зазвичай списується податковою службою без можливості погашення у майбутньому.

Висновки. У контексті організації протидії податковому боргу важливим методологічним завданням є науково обґрунтоване моделювання параметрів загального податкового навантаження, а також податкового навантаження на різні сектори економіки. Мінімізація наявного податкового боргу забезпечується через реалізацію різних заходів організаційно-адміністративної спрямованості: робота з боржниками; податкова застава; позовна робота; кримінальне

переслідування тощо. Перспективними напрямками вдосконалення адміністрування податкового боргу є пошук шляхів зниження ризиків виникнення можливого податкового боргу, прогнозування розмірів та динаміки податкового боргу й оцінювання ефективності його адміністрування.

Слід відмітити, що механізм адміністрування податкового боргу, передбачений Податковим кодексом, збалансованіший, ніж той, що функціонував до 2011 року. У контексті мінімізації податкового боргу доцільно виділити такі напрями вдосконалення механізму податкового контролю: удосконалення планування контрольно-перевірочних заходів на основі адекватної системи оцінювання податкових ризиків; підвищення рівня методологічного забезпечення управління системою податкового аудиту (у т. ч. застосування показників, які характеризують результативність та ефективність аудиту з точки зору профілактики податкового боргу); запровадження нових методик контрольно-перевірочної роботи (у т. ч. методів непрямого контролю); адаптація законодавства у сфері податкового контролю до міжнародних стандартів (у т. ч. стандартів міжнародних фінансових організацій).

Використані джерела

1. Мельник В.М. Вплив адміністрування податків на ефективність податкової системи / В. М. Мельник // Науковий вісник НАДПСУ. — 2005. — № 2. — С. 55–62.
2. Мельник В.М. Податковий борг: проблеми визначення та підходи до аналізу й адміністрування / В. М. Мельник, А. М. Яковлева // Наукові праці НДФІ. — 2010. — Вип. 4. — С. 3–10.
3. Онищенко В.А. Податковий контроль (основи організації) / Онищенко В. А. — К.: Вісник податкової служби України, 2002. — 432 с.
4. Шевчук О.А. Податковий контроль: сутнісно-змістовні характеристики / О. А. Шевчук // Экономика и управление. — 2011. — № 4. — С. 90–96.
5. Яковлева А.М. Мінімізація податкового боргу: фискальні ефекти та адміністративні важелі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / А. М. Яковлева. — К., 2012. — 20 с.
6. Податковий кодекс України // Вісник податкової служби України. — 2013. — № 2–3. — 416 с.

ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД

Встановлена необхідність у веденні обліку земель сільськогосподарського призначення з розкриттям їх якісних характеристик. Проаналізовано сучасний стан організації синтетичного та аналітичного обліку землі. Запропоновано напрями удосконалення обліку сільськогосподарських земель для потреб оподаткування.

Унікальність земельних ресурсів галузі сільськогосподарства зумовлює необхідність специфічної розбудови системи обліку землі, яка включає в себе накопичення, систематизацію, оброблення та аналіз економічної інформації про кількісні, якісні, вартісні та правові дані земельних ділянок галузі для забезпечення раціонального землекористування, моніторингу якісних характеристик ґрунтів і можливості застосування до цих показників правил оподаткування. Відповідно виникає потреба в дослідженні стану методичних основ існуючої системи обліку угідь сільськогосподарського призначення для потреб оподаткування.

Податковим кодексом України (ПКУ) об'єктом оподаткування Фіксованим сільськогосподарським податком (ФСП) визнано площу сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду, що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому в користування, у т. ч. на умовах оренди [5]. Отже, земля як важливий об'єкт обліку, згідно з податковим законодавством, є також і об'єктом оподаткування. Зазначене зумовлює необхідність у дослідженні взаємозв'язку та взаємозалежності обліку та оподаткування земель в аграрній сфері.

Питання, що відображає облік земель сільськогосподарського призначення, є предметом досліджень широкого кола науковців (Жук В., Саблук П., Дем'яненко М., Кірейцев Г., Бутинець Ф., Гузар Б., Палюх М.) [3;4]. Зважаючи на значні наукові досягнення, проблема належного обліку сільськогосподарських земель залишається нерозв'язаною. Дослідженню якісних характеристик земельних угідь та відображенню їх в обліку, а також можливостям

використання такої облікової інформації в оподаткуванні присвячена незначна кількість праць. Тому, порушене питання потребує додаткового вивчення.

Метою статті є дослідження стану обліку земель сільськогосподарського призначення для потреб оподаткування, обґрунтування необхідності у веденні обліку сільськогосподарських угідь з розкриттям їх якісних характеристик, надання пропозицій щодо удосконалення документального забезпечення такого обліку.

В Україні діють обласні державні проектно-технологічні центри охорони родючості ґрунтів і якості продукції («Облдержродючість»), які покликані на державному рівні розробляти науково обґрунтовані підходи до раціонального природокористування, надавати інформацію товаровиробникам, органам управління про стан родючості ґрунтів і якості продукції. Моніторинг якості ґрунтів цими центрами проводиться в господарствах один раз на п'ять років із видачею суб'єктові господарювання Еколого-агрономічного паспорту сільськогосподарських угідь. Однак визначення вмісту поживних речовин у ґрунті проводяться в лабораторних умовах, що вимагає наявності препаратів, персоналу та відповідного обладнання. Крім того, як свідчить досвід розвинених країн Західної Європи та Америки, для вискоєфективних технологій необхідне щорічне отримання інформації про стан ґрунтів.

До запровадження ринкових умов господарювання існували районні агрохімічні лабораторії, які виконували на замовлення господарств щорічний моніторинг якісного стану ґрунтів. Нині в Україні для поліпшення науково-дослідних робіт з питань збереження, поліпшення та відтворення родючості ґрунтів слід розробляти і впроваджувати новітні, мобільні технології визначення якості ґрунтів й відновити роботу агрохімічних лабораторій на районному рівні.

Виходячи з того, що об'єктом оподаткування ФСП є площа сільгоспугідь, то в практичному розумінні, для заповнення податкової декларації з цього

податку бухгалтеру підприємства необхідно встановити стосовно кожного об'єкта оподаткування такі дані: площу; грошову оцінку одного гектара сільськогосподарських угідь відповідно до даних Витягу з Державного земельного кадастру (надається районними управліннями Держземагенства); ставку оподаткування.

Для цілей оподаткування та обліку земельних ділянок на сільськогосподарських підприємствах діє документ — Відомості про наявність земельних ділянок, який є додатком до Податкової декларації з ФСП. У наведеній відомості зазначаються: інформація про кожний документ, що встановлює право власності та/або користування земельними ділянками, у т. ч. про кожний договір оренди земельної частки (паю); кадастровий номер земельної ділянки; серія та номер державного акта; нормативна грошова оцінка одиниці площі земельної ділянки і площа земельної ділянки. Однак якісні характеристики земельних ділянок не відображаються в обліку і тільки частково враховуються у вигляді диференційованих ставок ФСП.

Таким чином можна стверджувати, що відсутність дієвого обліку земельних угідь сільськогосподарського призначення з відображенням їх якісних характеристик посилює нерівномірне податкове навантаження на аграріїв. Визнавши земельні угіддя (їх площу) об'єктом оподаткування, держава не надала відповідної уваги землі як важливому об'єкту бухгалтерського обліку. Саме останній чинник має стати інформаційною базою для цілей оподаткування.

До роздержавлення і приватизації земельних ресурсів на перше місце був поставлений статистичний (на рівні держави), а вже потім аналітичний (на рівні підприємств) облік земельних ресурсів. Такий підхід, що зберігся донині, не характеризується позитивно. У ті часи основним обліковим документом статистичного обліку земель на рівні району (міста) була Державна земельна книга [3, с. 412]. Аналітичний облік безпосередньо на сільськогосподарських підприємствах передбачав ведення Земельно-кадастрової книги, яка мала п'ять розділів: розподіл земель за строками користування; кількість земель за угіддями; якість земельних угідь; показники оцінки земель; присадибні землі особистого користування. Наявність цієї книги, при своєчасних і правильних записах у ній, дозволяла кількісно відображати й аналізувати агровиробничий потенціал земельних ресурсів підприємств аграрного сектору, активізувати роботу по підвищенню рівня ефективності його використання і сприяла подальшому вдосконаленню економічного механізму господарю-

вання. Однак, як зазначає професор Кірейцев Г.Г., «... складність методики розрахунків деяких показників і громіздкість інформації книги не сприяли забезпеченню такого обліку земель» [4, с. 144]. Крім того, на сільськогосподарських підприємствах, виходячи з їх господарських потреб, передбачалося ведення Книги історії полів агрономічними службами підприємств. На кожне поле сівозміни відкривалися агротехнічні карти поля (робочої ділянки) та карта проведення робіт. Використання такої інформації в управлінні виробництвом сприяло поліпшенню роботи всього апарату управління, підвищенню родючості ґрунтів, запровадженню інтенсивних технологій виробництва [4, с. 144—145]. Нині в переважній більшості сільськогосподарських підприємствах не діють агрономічні служби, їх роботу виконує одна особа — агроном, досить часто без достатньої кваліфікації, а відтак не ведеться Земельно-кадастрова книга і Книга історії полів.

В Україні землі сільськогосподарського призначення передані у приватну власність селянам. Так, майже 7 млн селян отримали державні акти на право власності на земельну ділянку та право вибору: обробляти землю самостійно чи передати її в оренду. Нині фонд приватизованих земель в Україні майже повністю складається з сільськогосподарських угідь. У приватній власності знаходиться 83 % ріллі і садів та більше третини природних кормових угідь [3, с. 413]. Такі процеси потребують організації специфічного облікового забезпечення земель сільськогосподарського призначення та відносин, що супроводжують землекористування. Для відображення в обліку земельних ресурсів Законом України «Про Державний земельний кадастр» від 7 липня 2011 р. територіальними органами Держземагенства передбачено ведення Поземельної книги. На нашу думку, відомості, що містяться в Поземельній книзі повністю не розкривають якісний склад земельних угідь, а призначені для землеустрою адміністративних територій та землекористування. Тому інформації не достатньо для цілей оподаткування за методикою, якої ми дотримуємося. Зокрема, законодавством України передбачено ведення обліку земельних ділянок виключно на рівні адміністративних територій, але не йдеться про облік земельних ресурсів на рівні підприємства. Документ — Відомості про наявність земельних ділянок — передбачений податковим законодавством виключно для потреб оподаткування.

Документальне оформлення операцій з надходження власних і орендованих земельних ділянок та паїв у сільськогосподарських підприємствах здійснюється на загальних засадах обліку основних засобів, тобто за Наказом Міністерства аграрної політики

України «Про затвердження спеціалізованих форм первинних документів з обліку основних засобів та інших необоротних активів сільськогосподарських підприємств і Методичних рекомендацій щодо їх застосування» від 27 вересня 2007 р. № 701, відповідно до якого первинним документом, яким користуються сільгоспвиробники для оформлення операцій з надходження власних та орендованих земельних ділянок, є «Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів» ф. № ОЗСГ-1. Проте, цей документ не пристосований для відображення земельних ділянок, а тому представлені в ньому відомості не надають необхідну аналітичну інформацію про землю, у т. ч. для потреб оподаткування.

Слід враховувати, що при прийманні-передачі земельних ділянок із земельною ділянкою передаються її якісні характеристики, які в процесі землекористування можуть змінюватись, покращувати її стан або (як зазвичай трапляється) погіршувати. Так, існуюча форма № ОЗСГ-1 не передбачає розкриття деталізованої інформації щодо конкретних якісних характеристик земельних ділянок. Наприклад, це стосується відомостей про права користування ділянками (власність, оренда, суборенда) та виду правостановлюючого документа, кількості угідь, їх властивостей, якісного складу, типу ділянки, місця розташування, конфігурації, кадастрового номеру, наявності на ділянках певних забудов, місцевих корисних копалин, а також додаткових даних про експлуатацію, плани меж, діючу систему сівозмін (за останні 3–8 років) тощо.

У контексті аграрного бухгалтерського обліку об'єктів «живої» економіки доцільне введення спеціалізованого документа — «Акт приймання-передачі земельних ресурсів», який розкриватиме як характеристики самої ділянки, так і надаватиме всі відомості щодо її одержання та подальшої експлуатації (реквізити підприємства (власника), що передає земельну ділянку, та юридичної особи, яка її одержує; категорія земель за цільовим призначенням та вид угідь; якість ґрунтів — у розрізі вмісту поживних речовин: азотних (NH_2 — аміачний азот, NO_2 — нітрит азоту), фосфорних (P_2O_5), калійних (K_2O) із зазначенням кислотності ґрунту (рН) та його гранометричного складу, вміст гумусу (%) [2]; місцезнаходження ділянки; дані про затрати на поліпшення; інформацію про особу, за якою закріплюється ділянка; момент введення її в експлуатацію на даному підприємстві; балансова та нормативна грошова вартість (за наявності експертна оцінка) земельної ділянки та наказ або договір, на підставі якого відбувається її оприбуткування чи передача), а також склад комісії, що підписує цей документ.

Узагальнюючим документом з обліку земель на підприємствах аграрної сфери, на нашу думку, має стати Книга обліку земельних ділянок підприємства. У складі пропонованої Книги потрібно виокремити такі розділи: землі сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення. Крім того, зазначені земельні ділянки в даній Книзі необхідно обліковувати у розрізі правового статусу — окремо відображати власні землі, землі у постійному користуванні та орендовані землі (підрозділи). Враховуючи те, що показниками, які характеризують якість ґрунту є: вміст поживних речовин (азотних (NH_2 — аміачний азот, NO_2 — нітрит азоту), фосфорних (P_2O_5), калійних (K_2O) та кислотність ґрунту (рН) і його гранометричний склад, вміст гумусу (%), а також те, що науковцями доведена необхідність ведення обліку цих якісних характеристик [4], то зазначені показники слід відображати за кожною земельною ділянкою в запропонованій нами Книзі. У зв'язку з тим, що сільськогосподарський товаровиробник-платник ФСП (орендар) може орендувати сільськогосподарські угіддя та/або землі водного фонду також у платника ФСП (орендодавця) і при цьому орендна площа земельних ділянок не може включатися до декларації з податку орендаря, а враховується в такій декларації орендодавця, то в Книзі обліку земельних ділянок потрібно відображати також врахування площі кожної (окремої) земельної ділянки у визначенні суми ФСП. Книга має бути розрахована на термін до п'яти років, повинна нумеруватися, шнуруватися і скріплюватися печаткою. Основою для здійснення записів у Книгу обліку земельних ділянок є Акт приймання-передачі земельних ресурсів.

Наказ Державного комітету статистики України «Про затвердження типових форм первинного обліку» від 29.12.1995 р. № 352 для узагальнення інформації по кожній земельній ділянці передбачав відкриття «Інвентарної картки обліку основних засобів», яка мала стати базовим реєстром аналітичного обліку основних засобів. У зв'язку з тим, що зазначений Наказ втратив чинність, Державний комітет статистики України листом «Щодо надання роз'яснення стосовно застосування типових форм первинного обліку» від 05.12.2005 р. № 14/1-2-25/102 все ж рекомендував підприємствам застосовувати типові форми обліку основних засобів, затвержені Наказом Мінстату від 29.12.1995 р. Відтак сільськогосподарські товаровиробники мають право використовувати ф. № ОЗСГ-1 та пристосовувати її до потреб господарюючого суб'єкта. Як і у випадку з Актом приймання-передачі основних засобів, Ін-

вентарну картку обліку основних засобів необхідно пристосувати до потреб обліку земельних угідь. Науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» була запропонована орієнтовна форма Інвентарної картки обліку земельних ділянок [1, с. 216]. Проте слід зауважити, що з метою забезпечення кадастрового обліку та контролю за наявністю і зміною складу земельних ресурсів підприємства, а також контролю за показниками, що характеризують якість ґрунту, варто розширити кількість показників, які б відображали специфіку обліку земельних ресурсів сільськогосподарського призначення.

В Інвентарній картці обліку земельних ділянок пропонуємо передбачити наступні підрозділи, за якими накопичуватиметься облікова інформація:

— відомості про земельну ділянку або пай (місце розташування ділянки, її розміри, вартість, кадастровий та інвентарний номер, грошова оцінка, категорія земельної ділянки);

— умови вибуття земельної ділянки (паю), зокрема підстава вибуття та підтверджуюча документація проведених дій;

— дані про поліпшення земельної ділянки (вид здійснених робіт, акт виконаних робіт, сума витрат на поліпшення);

— відомості про переведення земель з одного виду угідь або призначення в інший (причини переведення, вид угідь до та після переведення);

— показники, які характеризують якість ґрунту та інша наявна інформація за даною ділянкою.

Інвентарний список земель складається матеріально-відповідальною особою (така особа також відповідає за цільове використання угідь) й застосовується для пооб'єктного обліку кожної ділянки. Дані, представлені у списку, мають бути ідентичними записам в Інвентарних картках обліку земельних ділянок. Беручи до уваги зазначене, слід виділити основні реквізити, що мають стати постійними складниками в Списках: номер і дата Інвентарної картки; категорія земель та вид угідь; площа; кадастровий та інвентарний номер; балансова вартість; бал бонітету ґрунту; відомості про право власності на земельну ділянку (власна чи орендована).

Для забезпечення контролю за збереженням основних засобів усі Інвентарні картки реєструються в «Описі інвентарних карток по обліку основних засобів» (ф. № ОЗ-7). Для систематизації Інвентарних карток земельні ділянки в Описах інвентарних карток необхідно групувати за категоріями земель та за видами угідь, що значно полегшить здійснення внутрішньогосподарського контролю на підприємстві.

Враховуючи те, що товаровиробники-платники ФСП самостійно обчислюють суму даного податку щороку станом на 1 січня, а протягом цього часу склад угідь суб'єкта господарювання може змінитися (наприклад, у зв'язку з розірванням договору оренди громадянами-власниками земельної ділянки з орендарями), виникає необхідність у реєстрації змін у складі угідь підприємства. Ми рекомендуємо суб'єктам господарювання аграрної сфери вести Реєстр змін у складі земельних ресурсів. У пропонуваному документі вважаємо за необхідне постійно відображати також інформацію про те, хто саме буде включати площі «відчужуваної» земельної ділянки до розрахунку ФСП. Іншими словами, необхідно зазначити кому саме переходять права користування земельною ділянкою і хто буде здійснювати на ній господарську діяльність. Наприклад, у разі зміни орендаря фізичною особою-власником земельної частки (паю), така особа має надати орендарю (з яким є наміри розірвати угоду оренди) згоду взяття на баланс земельну ділянку іншим суб'єктом господарювання або відомості про те, що така особа буде здійснювати господарську діяльність самостійно. Таким чином, за заявою власника земельної частки та при наданні нею письмової згоди про взяття на баланс земельної ділянки іншим суб'єктом господарювання (або здійснювати господарювання самостійно) сільськогосподарський товаровиробник вносить дані в Реєстр змін у складі земельних ресурсів і таким чином розривається договір про оренду. При розірванні договору оренди земельної ділянки орендар за даними Книги обліку земельних ділянок (за необхідності) може надати особі-власнику Витяг з Книги обліку земельних ділянок про агрохімічний склад земельної ділянки.

В сьогоденні земельні ділянки є об'єктом річної бухгалтерської звітності. Інформація про наявність земель у фізичних величинах (га) міститься у формі державного статистичного спостереження № 50-сг «Основні економічні показники роботи сільгосп-підприємств», зокрема у розділі 3 форми «Землекористування протягом звітного року». Цей розділ заповнюють на основі Акта на право користування землею, записів у земельно-кадастровій книзі, договорів оренди земельних паїв та даних державного обліку земель.

Земельні ділянки у вартісному виразі містяться у Балансі та Примітках до фінансової звітності. Зокрема у першому розділі Балансу «Необоротні активи» у рядку 1090 разом із даними про інші необоротні активи підприємства. У Примітках до фінансової звітності у розділі 2 «Основні засоби» — рядок 100 «Земельні ділянки» та рядок 110 «Капітальні витрати на поліп-

шення земель». По даних групах розгорнуто відображається залишок на початок року, надходження, переоцінка, вибуття та залишок на кінець року.

Для обліку й узагальнення інформації про наявність та зміни у складі земель підприємства Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств (затверджений наказом Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291) передбачено субрахунок 101 «Земельні ділянки» у складі рахунка 10 «Основні засоби».

Для підвищення аналітичності інформації та враховуючи потреби оподаткування ми вважаємо, що синтетичний субрахунок 101 необхідно назвати «Власні земельні ресурси» і відкрити до нього наступні субрахунки:

101.1 — «Сільськогосподарські угіддя, що включаються до розрахунку ФСП» (до запропонованого субрахунку доцільно відкрити і рахунки четвертого порядку: 101.1.1 — рілля, 101.1.2 — багаторічні насадження, 101.1.3 — сіножаті, 101.1.4 — пасовища та перелоги; 101.1.5 — землі водного фонду; 101.1.6 — землі закритого ґрунту);

101.2 — «Несільськогосподарські угіддя» (для обліку господарських під'їзних шляхів, прогонів, полезахисних лісових смуг та інших насаджень);

101.3 — «Землі під господарськими будівлями та дворами»;

101.4 — «Землі тимчасово законсервовані»;

101.5 — «Землі передані в оренду»;

101.6 — «Інші землі».

Землі, що орендуються підприємствами, відображаються на позабалансовому рахунку 01 «Орендовані необоротні активи». З метою системного формування облікової інформації, яка є обов'язковою для аналізу стану використання орендованих земель та їх оподаткування, вважаємо за доцільне відкрити додаткові субрахунки: 01.1 — «Земельні ділянки сільськогосподарського призначення»; 01.2 — «Земельні ділянки несільськогосподарського призначення»; 01.3 — «Земельні ділянки, що знаходяться в суборенді». Очевидно, така аналітика буде досить зручною для відображення в обліку сільськогосподарських угідь й водночас забезпечить інформаційні потреби оподаткування.

Висновки та перспективи подальших розвідок.

Встановлено, що якісні характеристики земельних ділянок не відображаються в обліку, а він здійснюється на загальних засадах обліку основних засобів, що не дає змоги отримати повну інформацію про наявність, стан та якість земель. З огляду на це пропонуємо введення спеціалізованого документа «Акт приймання-передачі земельних ресурсів», який усуває зазначені недоліки. Водночас пропонується вве-

дення «Книги обліку земельних ділянок» як узагальнюючого документа з обліку земель та накопичення інформації про земельні ділянки з урахуванням їх якісного складу. Ведення такої книги забезпечить у розгорнутому вигляді потреби оподаткування, що значно спростить розрахунок ФСП.

Типова форма «Інвентарна картка обліку основних засобів» має бути пристосована до потреб обліку земельних угідь в аграрній сфері, у зв'язку з чим запропоновано назвати її «Інвентарною картою обліку земельних ділянок» і внести в неї відповідні зміни.

Враховуючи особливості оподаткування сільськогосподарських товаровиробників у формі ФСП, необхідно суб'єктам господарювання вести Реєстр змін у складі земельних ресурсів, що полегшить контроль за наявністю та зміною складу земель підприємств. При цьому веденням Реєстру змін у складі земельних ресурсів підприємства полегшить роботу органів оподаткування в частині встановлення і взяття на облік осіб, які мають сплачувати податки за відповідні земельні ділянки, а також посилить контроль зі сплати податків за землекористування.

Запропоновані документи підвищать цінність та аналітичність обліку земель, дадуть можливість контролювати якісні показники сільгоспугідь, використовувати облікову інформацію для потреб оподаткування. У перспективі вбачаємо, що ставки ФСП повинні диференціюватися не лише за категорією (типом) земель (рілля, сіножаті і пасовища, багаторічні насадження, землі водного фонду) і їх розташуванням (територія степу, гірські зони та польські території), але й за показниками, які характеризують якість ґрунту.

Використання в практиці рекомендованих нами додаткових рахунків до субрахунку 101 «Земельні ділянки» з обліку земельних ресурсів забезпечуть здійснення якісного і оперативного обліку земель сільськогосподарського призначення й накопичення інформації для потреб оподаткування.

Використані джерела

1. Бухгалтерський облік на підприємствах АПК. Посібник по застосуванню нормативно-методичних документів Мінагрополітики та ДПА України. — К.: ННЦ «ІАЕ», 2004. — Т. 2. — 496 с.
2. *Горадній М.Н.* Агрохімія / Горадній М. Н., Бикін А. В., Нагаєвська Л. М. — К.: Алерта, 2008. — 786 с.
3. *Жук В.М.* Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: монографія / Жук В. М. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 648 с.
4. *Кірейцев Г.Г.* Облік основних засобів у сільськогосподарських підприємствах Кірейцев Г. Г. — К.: Урожай, 1987. — 176 с.
5. Податковий кодекс України від 2.12.2010 р. № 2755-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК ЯКІСНИХ ПАРАМЕТРІВ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Аналізується основні функції землі сільськогосподарського призначення як просторового базису та як біологічного активу з основними якісними характеристиками. Розкрито сутність поняття «економічна оцінка якості земель сільськогосподарського призначення» для проведення обліку з метою отримання об'єктивних даних про стан землі як основного засобу. Доведено необхідність отримання достовірних даних про якісні характеристики земель на сільськогосподарських підприємствах як на початку, так і в кінці виробничого процесу. Запропоновано застосування синтетичних рахунків бухгалтерського обліку в розрізі якісних параметрів землі.

Сільськогосподарське землекористування являє собою специфічний вид землекористування, що зумовлено природними особливостями земель сільськогосподарського призначення та їх важливим соціально-економічним призначенням.

Роль сільськогосподарських земель, їх незамінність для забезпечення продовольством країни, дотримання принципу раціонального використання є всеосяжною вимогою для всіх суб'єктів земельних відносин. Тому і власник, і орендар земель сільськогосподарського призначення не можуть керуватися лише особистою вигодою одержання найбільшого доходу від цих земель, а мають додержуватися правил їх посиленої охорони, яка є складником поняття раціональності сільськогосподарського землекористування. Під раціональністю землекористування розуміємо не стільки максимальну економічну ефективність, скільки наукову обґрунтованість і доцільність використання найціннішої категорії земель з одночасним додержанням екологічних правил їх охорони. Оскільки найдорожчим ресурсом сільських територій і країни в цілому є земля з певними якісними характеристиками, які залежать від сукупності природних факторів і впливу діяльності людини, можна стверджувати, що земля — це живе біологічне середовище, яке має свій мінеральний та органічний склад. Тому все більшою мірою актуалізується питання удосконалення оцінки сільськогосподарських земель, механізму контролю за їх охороною та обліку якісних параметрів. Все це посилює значення обліково-контрольного забезпечення інформаційних баз даних для створення системи бухгалтерського обліку земель. Цей процес слід розуміти, як шлях до визначення оптимальної моделі господарювання в аграрній сфері та досягнення пропорційного і збалансованого економічного відтворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що раціоналізації обліку земель, а зокрема їх якісних характеристик присвячені праці Г.Г. Кірейцева, В.М. Жука, М.Ф. Огійчука, В.Б. Моссаковського, О.О. Канцурова та ін. Водночас зазначена проблема є актуальною, тому потребує подальших систематичних досліджень.

Метою статті є обґрунтування напрямів обліково-контрольного забезпечення управління якістю земель сільськогосподарського призначення, удосконалення обліку якісних характеристик земельних ресурсів та проведення їх економічної оцінки в умовах нової моделі розвитку аграрної економіки.

Природа-земельний потенціал України становить 6 % території Європи з яких 42,8 млн га займають сільськогосподарські землі з найкращими в Європі властивостями. Дослідження праць ранніх фізіократів свідчить, що ними вперше визначена необхідність обліку і контролю використання частини доданої вартості на поліпшення землі. Чим більшою мірою землеробство знаходиться в занепаді, тим більша частина витрат має бути присвячена його відновленню. За фізіократами, обов'язкові витрати на поліпшення землі мають нести як фермери, так і землевласники.

Земля має бути оцінена, як і будь-який інший економічний актив. Розвиток галузі землеробства потребує не лише інтенсифікації та великих капіталовкладень, але й комплексних екологічно виправданих методів господарювання для збереження і використання продуктивності ґрунту з метою задоволення потреб людини та одночасного збереження його родючості. Зазначимо, що при здачі землі в оренду часто не враховується необхідність підтримання родючості її ґрунту, внаслідок чого запаси гумусу, рухомих поживних речовин (азоту, фосфору і калію) зменшуються, що призводить до безповоротних та некомпенсуючих вартісних витрат.

Оцінка землі знаходить своє відображення в бухгалтерському обліку не лише при безпосередньому здійсненні цивільно-правових угод, пов'язаних із земельними ділянками в ринковому середовищі (передача в оренду, успадкування, зарахування до статутного капіталу, примусове вилучення), але й при обчисленні витрат і збитків при встановленні сервітутів, формуванні інвестиційної політики та реорганізації сільськогосподарського підприємства, економічному обґрунтуванні раціонального й ефективного використання земельних ділянок. Тому економічна оцінка має стати підсумковим етапом комп-

лексу техніко-економічних заходів, які дадуть змогу з достатнім ступенем вірогідності встановити ціну землі певної якості.

Основними нормативно-правовими документами, які регулюють правові аспекти проведення оцінки землі в Україні, нині є Закон «Про оцінку земель», «Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні», Методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок, Методика нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (окрім земель населених пунктів), Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» та Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна» [1–7].

Відповідно до зазначених нормативних актів оцінка земель (залежно від мети і методів проведення) поділяється на такі види, як бонітування ґрунтів, економічна оцінка земель та грошова оцінка земельних ділянок.

Економічна оцінка земель — це оцінка землі як природного ресурсу і засобу виробництва та просторового базису в суспільному виробництві за показниками, які детально характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання та дохідність з одиниці площі [1, с. 1].

Грошова оцінка земельних ділянок, залежно від порядку проведення та призначення, поділяється на експертну і нормативну [1, с. 5]. Неоднакове функціональне призначення експертної й нормативної грошової оцінки землі зумовлює застосування абсолютно різних методологічних підходів до їх визначення.

Оцінка якості земель сільськогосподарського призначення для потреб обліку — це оцінка потенційного відтворення родючості ґрунту, що включає визначення необхідних поживних речовин та їх кількості на початку і в кінці його сільськогосподарського використання, що дає змогу встановити зміни якісного стану ґрунту до і після здачі землі в оренду на короткий або довготривалий період і в разі втрати родючості ґрунту встановити вартісний потенціал.

необхідний для відновлення його якісних характеристик. Родючість ґрунту визначають за зміною таких основних показників як вміст гумусу, обмінного азоту (NO_2), рухомого фосфору (P_2O_5), обмінного калію (K_2O), рівня гідролітичної кислотності рН, що спричиняє нагальну необхідність ведення їх обліку за кожною земельною ділянкою [8;9]. Після прийняття П(С)БО 30 «Біологічні активи» науковці впевнились в утвердженні теоретичних основ аграрного бухгалтерського обліку.

Відтак, можна припустити, що справедлива та ринкова вартість не можуть бути тотожними поняттями. У зв'язку з цим доречним є використання двох підходів до оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Ділянки, які будуть придбані підприємством (на аукціоні або безкоштовно) варто обліковувати за первісною (балансовою) вартістю. Для визначення вартості земельних угідь, які використовувались підприємством раніше (наприклад, за свідоцтвами на право власності та користування), пропонуємо в поточному бухгалтерському обліку застосовувати розрахункову вартість землі, в основу якої закладена нормативна грошова оцінка, визначена за диференціальним рентним доходом (рис.).

Для визначення розрахункової вартості землі спочатку слід скоригувати нормативну грошову оцінку окремої земельної ділянки сільськогосподарського призначення на індекс інфляції відповідно до Порядку проведення індексації грошової оцінки земель, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2000 р. № 783.

Для того, щоб наблизити нормативну грошову оцінку до справедливої вартості необхідно врахувати комплекс різноманітних чинників, які безпосередньо впливають на рівень попиту на земельну ділянку, включають витрати на урожайність, комунікаційні та екологічні чинники впливу, інфраструктурні (соціально-економічний розвиток району) і ґрунтово-бонітетні властивості.

Земельні ресурси є окремим об'єктом бухгалтерського обліку у складі активів підприємства. Земля — незношуваний актив з необмеженим строком

Рис. Схема взаємовпливу різних типів оцінки земельних ділянок та порядок їх відображення в обліку

експлуатації. Проте, система обліку землі поки що не впорядкована, починаючи з грошової оцінки і до складання фінансової звітності. З метою поліпшення бухгалтерського обліку і порядку подання в звітності інформації про землі сільськогосподарського призначення необхідно вдосконалити документальне оформлення надходження на баланс та вибуття земельних ділянок, їх оцінку і відображення на рахунках бухгалтерського обліку, а також узагальнення інформації у звітності.

Земельні ділянки як активи проходять три основні цикли свого існування на підприємстві: надходження земельних ділянок; експлуатація; вибуття землі зі складу активів підприємства. Кожна стадія господарських операцій і відображення на рахунках бухгалтерського обліку має бути документально оформлена. Фахівці пропонують для детального обліку земель окремі зміни в типових формах первинного обліку. Зокрема, це запровадження реквізитів для розкриття деталізованої інформації щодо конкретних характеристик окремої земельної ділянки.

Для обліку якості землі слід запровадити спеціальні документи, а також інвентарну картку якісних параметрів землі в розрізі об'єктів обліку згідно класифікації сільськогосподарських угідь.

Для чіткого відображення ґрунтових властивостей пропонуємо удосконалити Поземельну Книгу, де поряд з інформацією про кожний документ, що встановлює право власності та/або користування земельними ділянками, кожний договір оренди земельної частки (паю), кадастровий номер земельної ділянки, серію та номер державного акта та /або Свідоцтва про право власності на нерухоме майно (з 01.01.2013), нормативну грошову оцінку одиниці площі земельної ділянки та фізичну площу земельної ділянки, водночас потрібно зазначати якісні характеристики земельних ділянок у розрізі основних агрохімічних показників.

Планом рахунків для узагальнення інформації в бухгалтерському обліку про наявність власних та залучення додаткових земельних ресурсів було введено окремий субрахунок 101 «Земельні ділянки», який є складником синтетичного рахунку 10 «Основні засоби». Проте для повного розкриття інформації щодо обліку якісних параметрів земельних ділянок одного субрахунку не достатньо. Особливо це стосується аграрних підприємств, де у виробничому процесі задіяні практично всі види земельних угідь. На думку деяких фахівців для детального обліку земель доцільно за субрахунком 101 «Земельні ділянки» використовувати додаткові субрахунки третього порядку [10]. Ми пропонуємо розмежувати субрахунок 101 «Земельні ділянки» на 3 категорії. Перша — рахунок 101.1 «Власні земельні ділянки», друга — рахунок 101.2 «Фінансова оренда земельних ділянок», а третя — «Земельні ділянки під заставою», які необхідно додатково поділити за якісними характеристиками. Наприклад, 101.11, 101.21, 101.31 — вміст гумусу, а далі — рухомого фосфору (P_2O_5), обмінного калію (K_2O), рівня гідролітичної кислотності рН. За аналогією доцільно деталізувати й капітальні витрати на поліпшення земель (102.1 —

«Капітальні витрати на поліпшення власних земель», 102.11 — вміст гумусу). Така класифікація рахунків в обліку аграрних підприємств допоможе у відображенні чіткої інформації не лише кількісних, але й якісних характеристик земельних угідь та земельних ділянок по землевласникам та землекористувачам.

Висновки. Викладене дає підстави для висновку, що для достовірної оцінки землі необхідно використовувати дані агрохімічних показників ґрунту. Фіксування якісних параметрів земель сільськогосподарського призначення в оцінці на нинішньому етапі є найприйнятнішим з точки зору оперативності, виконання аналітично-контрольних функцій та облікової дисципліни. Такий підхід забезпечить в подальшому надійне підґрунтя для відображення в обліку вартості земельних ділянок як складової основних засобів.

Вдосконалення первинних документів та реєстрів синтетичного та аналітичного обліку значною мірою сприяють успішному розв'язанню поставлених проблем: отримання об'єктивних даних про стан землі як основного засобу, даних про якісні параметри земель на сільськогосподарських підприємствах як на початку, так і в кінці виробничого процесу; застосування синтетичних рахунків бухгалтерського обліку в розрізі якісних параметрів землі.

Доцільно доповнити фінансову звітність даними про якісні параметри земельних ресурсів сільськогосподарського призначення та показниками ефективності їх використання.

Використані джерела

1. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.
2. Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14>.
3. Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 р. № 213 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/213-95>.
4. Методика експертної грошової оцінки земельних ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. № 1531 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002>.
5. Методика грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.1997 р. № 525 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/525-97>.
6. Національний стандарт № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. № 1440 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003>.
7. Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна»: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.04 р. № 1442 [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004>.
8. Методика оцінки потенційного відновлення родючості ґрунту в процесі сільськогосподарського використання: МПК А01 79/00.
9. Кірейцев Г. Г. Облік основних засобів у сільськогосподарських підприємствах / Кірейцев Г. Г. — К.: Урожай, 1987. — 176 с.
10. Гонцій Р. Земельна бухгалтерія, або облік землі та витрат на її поліпшення / Р. Гонцій // Все про бухгалтерський облік. — 2000. — № 116. — С. 16—21.

УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМИ ПЕРВИННИХ ДОКУМЕНТІВ ОБЛІКУ ГРОШОВИХ КОШТІВ

У статті розглянуто методичний підхід організації обліку грошових коштів на вітчизняних підприємствах із зазначенням відповідних нормативно-законодавчих актів. Обґрунтовано необхідність внесення змін до первинних документів і реєстрів бухгалтерського обліку грошових коштів для отримання інформації про їх рух за видами діяльності.

Грошові кошти як найліквідніші активи є ключовим елементом ринкової економіки і фінансово-господарської діяльності, пов'язаної з розрахунками всередині підприємства і за його межами. За допомогою грошових коштів закупаються сировину, основні засоби, розраховуються з працівниками по оплаті праці тощо, нарощують масштаби і збільшують обсяги виробництва продукції (виконання робіт і надання послуг). Необхідною умовою для збереження і раціонального використання грошових коштів в касі й на поточному рахунку є правильне оформлення первинної документації при їх надходженні й вибутті, що досить суттєво впливає на достовірність показників при заповненні форм фінансової звітності. У зв'язку зі змінами вимог до її заповнення назріла необхідність перебудови обліку касових і банківських операцій щодо фіксації надходження і витрачання коштів за видами господарської діяльності.

Вітчизняні та зарубіжні вчені зробили вагомий внесок у дослідження проблеми організації обліку грошових коштів на підприємствах (Бутинець Ф.Ф., Голов С.В., Дем'яненко М.Я., Кірейцев Г.Г., Моссаковський В.Б., Савчук В.К., Сопко В.В., Слободян В.Д., Шевчук В.О., Хомин П.Я., Чижевський Л.В.). Проте розвиток науки, гармонізація вітчизняних стандартів ведення обліку з міжнародними, зміни нормативно-законодавчої бази зумовлюють подальше дослідження цієї проблеми.

Мета статті є теоретичне обґрунтування і розроблення методичного підходу стосовно удосконалення обліку касових операцій шляхом внесення змін до первинної документації й реєстрів з

обліку грошових коштів за видами діяльності підприємств всіх галузей економіки.

Господарська діяльність будь-якого підприємства незалежно від галузі, форми власності та його розмірів неможлива без грошових коштів. Вони постійно знаходяться у фінансовому крогообороті у вигляді готівки в касі та на рахунках в банках. Принципи формування первинного та поточного забезпечення обліку коштів базуються на загальних принципах ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, які визначені Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (ст. 4). Всі підприємства ведуть бухгалтерський облік і складають фінансову звітність у грошовій одиниці України (ст. 5) [4].

Касові операції здійснюють відповідно до «Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні», яке затверджене постановою Правління Національного банку України від 15 грудня 2004 р. № 637 зі змінами та доповненнями. Порядок організації роботи установами банків України з готівкового обігу регулює «Інструкція про касові операції в банках України», затверджена постановою Правління Національного банку України від 14 серпня 2003 р. № 337 [6].

Для зберігання коштів і здійснення всіх видів банківських операцій юридичні та фізичні особи відкривають в установах банків рахунки, що регулюється Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III зі змінами та доповненнями [3] та «Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валюті», яка затверджена постановою Правління Національного банку України від 12 листопада 2003 р. № 492. зі змінами та доповненнями [5].

При здійсненні операції з готівковими коштами підприємства зобов'язані мати спеціально обладнане приміщення — касу або робоче місце касира. Каса — спеціально обладнане та ізольоване приміщення, призначене для приймання, видачі

й тимчасового зберігання грошей. Крім готівки, у касі зберігається грошові документи, а також дорогоцінні метали.

Касові операції виконує касир. У касира мають бути нормативні документи, що визначають організацію та порядок ведення касових операцій. Касир несе матеріальну відповідальність за зберігання всіх прийнятих ним цінностей. Підприємства, які здійснюють операції з готівкою в національній валюті, установлюють ліміт каси і строки здавання готівкової виручки (готівки). Ліміт каси — граничний розмір суми готівки, що може залишатися в касі в позаурочний час. Готівку, що перевищує встановлений ліміт каси, здають до банку для зарахування на рахунки. Банком і підприємцям ліміт каси не встановлюють.

Встановлення ліміту каси проводить підприємство самостійно на підставі розрахунку середньоденних надходжень і видачі готівки. Для цього сума виручки (надходження до каси) за будь-які три місяці з останніх дванадцяти ділиться на кількість робочих днів підприємства за три місяці. Середньоденні надходження (видачі) готівки є сумою, яка береться для встановлення ліміту каси і затверджується внутрішніми наказами підприємства [1].

Гроші в касі оприбутковують за прибутковим касовим ордером (ф. № КО-1), а видача готівки з каси підприємства проводиться за видатковим касовим ордером (ф. № КО-2) або платіжними (розрахунково-платіжними) відомостями. Усі прибуткові та видаткові касові ордери та документи, що їх замінюють, до передачі в касу реєструються бухгалтерією в Журналі реєстрації прибуткових і видаткових касових документів (ф. № КО-3 або № КО-3а). Надходження і видачу готівки в касі підприємства облічують в касовій книзі (ф. № КО-4), другий відривний примірник касової книги є звітом касира. Особливістю касової книги є те, що вона брошурується та скріплюється печаткою підприємства. Кількість листів у касовій книзі засвідчується підписами керівника та головного бухгалтера підприємства. На нашу думку, для зручності складання Касової книги та з метою недопущення помилок у записах при її формуванні доцільно застосовувати допоміжні відомості, що відобразатимуть обороти за дебетом і кредитом рахунка 30 «Каса». В кінці кожного робочого дня на підставі відомості заносить інформацію до Касової книги, попередньо згрупвавши дані за надходженням готівки в касу та її видатком у розрізі кореспондуючих рахунків.

Ведення бухгалтерського обліку касових операцій здійснюють на активному синтетичному рахунку 30 «Каса». Синтетичний та аналітичний облік касових операцій ведуть у Журналі-ордері № 1 с.-г., де відображають кредитові обороти за рахунком 30 і Відомості № 1.1 с.-г., в якій висвітлюють дебетові обороти за рахунком 30. Облік операцій за рахунком 31 «Рахунки в банках» здійснюють у Журналі-ордері № 1 с.-г. та Відомості № 1.2 с.-г. Записи в журналі-ордері та відомості виконують по мірі надходження виписок банку після їх перевірки з документами. Наприкінці звітної періоду в Журналі-ордері № 1 с.-г. та відповідній відомості підраховують підсумки оборотів в кореспонденції з іншими рахунками і визначають залишок на перше число наступного за звітним місяця, що повинен відповідати наведеному у виписці банку за останній день місяця [7].

Такий детальний розгляд положень з обліку грошових коштів викликаний тим, що завершальним етапом на цій його ділянці є відображення інформації у Звіті про рух грошових коштів у розрізі операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Це передбачено наказом мінфіну від 07.03.2013 року № 3 НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [2], що зумовило виникнення нових вимог стосовно фіксації надходження й витрачання коштів. Якщо раніше у Звіті про рух грошових коштів інформація подавалась у розрізі кореспондуючих рахунків без чіткого виокремлення за видами діяльності, то нині формування й узагальнення даних істотно ускладнюється відсутністю в первинних документах з надходження й вибуття готівки окремої колонки для віднесення щойно здійсненої операції до певного виду господарської діяльності. У касових і банківських документах необхідно реєструвати одночасно вид господарської діяльності з метою належного узагальнення даних у касовій книзі, реєстрах бухгалтерського обліку, де потрібно виділити окремі колонки для фіксації цих сум за видами господарської діяльності.

Як зазначалося, надходження й вибуття готівки оформлюється прибутковими (ф. № КО-1) і видатковими (ф. № КО-2) касовими ордерами. Тому, доцільно внести зміни у прибутковий та видатковий касові ордери (табл. 1; табл. 2), доповнивши їх окремими даними про операційну, інвестиційну та фінансову діяльність.

Потреба в цій інформації вельми необхідна, оскільки касир може знати, а може й не знати до якого виду діяльності відносити ту чи іншу опе-

Пропонована форма первинного документу «Прибутковий касовий ордер»*

Типова форма № КО-1

Ідентифікаційний код ЄДРПОУ

(найменування підприємства (установи, організації))

Прибутковий касовий ордер № _____
від "___" _____ 20__ р.

Вид діяльності *	Кореспондуючий рахунок, субрахунок	Код аналітичного рахунку	Сума цифрами	Код цільового призначення

Прийнято від _____

Підстава: _____

Сума _____ грн. _____ коп.
(словами)

Додатки: _____

Головний бухгалтер _____
(підпис, прізвище, ініціали)

Одержав касир _____
(підпис, прізвище, ініціали)

Квитанція
до прибуткового касового ордера № _____
від "___" _____ 20__ р.

Л
і
н
і
я
в
і
д
р
і
з
у

Прийнято від _____

Підстава: _____

Сума _____
(словами) _____ грн. _____ коп.

М.П.

Головний бухгалтер _____
(підпис, прізвище, ініціали)

Касир _____
(підпис, прізвище, ініціали)

* доповнено автором

Пропонована форма первинного документу «Видатковий касовий ордер»

Типова форма № КО-2

Ідентифікаційний код ЄДРПОУ

(найменування підприємства (установи, організації))

Видатковий касовий ордер № _____
від "___" _____ 20__ р.

Номер документа	Дата складання	Вид діяльності*	Кореспондуючий рахунок, субрахунок	Код аналітичного рахунку	Сума	Код цільового призначення	
1	2	3	4	5	6	7	8

Видати _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Підстава: _____

Сума _____ грн. _____ коп.
(словами)

Додаток: _____

Керівник _____
(підпис, прізвище, ініціали)

Головний бухгалтер _____
(підпис, прізвище, ініціали)

Одержав: _____ грн. _____ коп. (словами)
«___» _____ 20__ р. Підпис одержувача _____

За _____
(найменування, номер, дата та місце видачі документа, який засвідчує особу одержувача)

Видав касир _____
(підпис, прізвище, ініціали)

* доповнено автором

Удосконалена форма виписки банку*

(назва банку)			(МФО банку)			
Банківська виписка № _____ від _____			Рахунок № _____			
(назва організації, підприємства)						
За період _____			Валюта _____			
Дата	Номер	МФО	Рахунок №	Дебет	Кредит	Вид діяльності*
1	2	3	4	5	6	7
			Вхідний залишок			
			Всього оборотів			
			Вихідний залишок			

* доповнено автором

Доповнена форма Журналу-ордеру та Відомості*

I. З кредиту рахунку 30 "Касса" в дебет рахунків

N рядка	Дата звіту касира	N 311 Поточні рахунки в національній валюті	N 313 Інші рахунки в банку в національній валюті	N 331 Грошові документи в національній валюті	N 372 Розрахунки з підзвітними особами	N 377 Розрахунки з іншими дебіторами	N 631 Розрахунки з вітчизняними постачальниками	N 661 Розрахунки за заробітною платою
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Усього							
	Відмітка							

N 685 Розрахунки з іншими кредиторами	N 662 Розрахунки з депонентами	12	13	14	15	16	17	18	В т.ч. за видами діяльності*		
									Операційна	Інвестиційна	Фінансова
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21

Продовження таблиці 5

II. ВІДОМІСТЬ N 1.1 с.-г. в дебет рахунку 30 "Каса" з кредиту рахунків

N рядка	Дата звіту касира	N 311 Поточні рахунки в національній валюті	N 313 Інші рахунки в банку в національній валюті	N 372 Розрахунки з підзвітними особами	N 375 Розрахунки за відшкодуванням завданих збитків	N 377 Розрахунки з іншими дебіторами	N 701 Дохід від реалізації готової продукції	N 703 Дохід від реалізації робіт і послуг
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Усього							
	Відмітка							

Сальдо на початок місяця _____ грн

10	11	12	13	14	15	16	17	18	В т.ч. за видами діяльності*		
									Операційна	Інвестиційна	Фінансова
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21

Сальдо на кінець місяця _____ грн

* доповнено автором

рацію. Слід у відповідній колонці первинних документів головному бухгалтеру або іншій відповідальній посадовій особі зазначати назву виду діяльності: операційна (опр.), інвестиційна (інв.), фінансова (фін.) або їх шифр (табл. 3).

На основі підписаних первинних документів касир заповнює касову книгу (таблиця 3) зазначаючи суми здійснених операцій за видами діяльності.

Наприкінці кожного робочого дня касир підсумовує операції за день, визначає залишок грошей у касі на наступний день і передає до бухгалтерії, як звіт касира, під розписку в касовій книзі відірваний листок касової книги з копіями записів за день та доданими прибутковими і видатковими касовими документами.

Бухгалтерська обробка звітів касира полягає у старанній перевірці правильності оформлення прибуткових і видаткових касових документів, відповідності записів у звіті даним доданих до них документів, підрахунку підсумків операцій за день і залишків на початок і кінець робочого дня.

Мають бути звірені також суми одержаної і зданої готівки в установи банків з відповідними виписками банків за поточними рахунками. Після перевірки касового звіту в спеціальній графі проставляють кореспондуючі рахунки та заповнюють Журнал-ордер № 1 і Відомість № 1.1.

Варто зазначити, що в бухгалтерському обліку операції по розрахунковому рахунку відображають на основі виписок банку й прикладених до них розрахунково-платіжних документів. Установи банків періодично (не рідше одного разу на місяць) надсилають підприємствам поштою або видають через уповноважену підприємством особу виписку з поточного рахунку (табл. 4) з копіями документів, на підставі яких банк здійснював операції.

При бухгалтерському обробленні виписки з поточного рахунку на її полях поряд з відповідною сумою проставляють кореспондуючі рахунки за кожною господарською операцією. Після одержання з банку виписки з поточного рахунку головний бухгалтер або інша відповідальна особа відмічає вид господарської діяльності й перевіряє відповідність записів документам і записам бухгалтерії підприємства.

Для зменшення інформаційного навантаження на бухгалтерію підприємства в кінці року; додатково пропонуємо в Журналі-ордері № 1 окремою

колонкою відображати суми операцій за видами господарської діяльності (операційної, фінансової та інвестиційної). Аналогічним чином будуть доповнені журнали-ордери та відомості по рахунку 31 «Рахунки в банках» та рахунку 33 «Інші кошти» (табл. 5).

Згруповані таким чином показники про рух грошових коштів будуть слугувати інформаційною базою для заповнення аналітичних даних до рахунків 30, 31, 33 журналу-ордера № 1,2 та відомостей. Практичне застосування пропозицій щодо побудови первинних документів і відповідних реєстрів зведе заповнення Звіту про рух грошових коштів до простого перенесення інформації із облікових реєстрів до Звіту, що не буде викликати труднощів, додаткових затрат робочого часу в бухгалтера.

Висновок. Запропоновані форми первинних документів і облікових реєстрів дають змогу систематизувати інформацію про рух грошових коштів підприємства за видами діяльності протягом року, що полегшує процес заповнення Звіту про рух грошових коштів в кінці року.

Використані джерела

1. Горбатюк С. Ліміт каси / С. Горбатюк // Справочник економіста. — 2008. — декабрь. — С. 52—59.
2. НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України від 19.03.2013 р. № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
3. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 р. № 2121-III із змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV із змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.
5. Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах: Постанова Правління НБУ від 12.11.2003 р. № 492. із змінами та доповненнями. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1172-03>.
6. Сук Л. Організація обліку касових операцій / Л. Сук, П. Сук // Бухгалтерія в сільському господарстві. — 2009. — № 6. — С. 32—44.
7. Ткаченко Н.М. Бухгалтерський фінансовий облік, оподаткування і звітність: підручник / Ткаченко Н. М. — [5-те вид. допов. і перероб.]. — К.: Алерта, 2011. — 976 с.

О.О. Фесенко,

канд. екон. наук, ст. наук. сп., докторант,

Л.Є. Купінець,

доктор екон. наук,

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ КОМПЕНСАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ В РИБНОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена пошуку раціональних рішень у розв'язанні проблеми інституціональної розбалансованості існуючого механізму компенсаційного відновлення стану водних екосистем і біоресурсів у разі їхнього порушення в результаті різних видів антропогенних впливів. Висвітлено актуальні правові та організаційні аспекти функціонування компенсаційних відносин, що виникають при порушенні природоохоронного законодавства і здійсненні легальної господарської діяльності на рибогосподарських водоймах Одеської області. Встановлено причини і напрями локалізації інституціональних конфліктів на регіональному рівні. Запропоновані конструктиви і основні орієнтири трансформації компенсаційного механізму національного рибного господарства.

Компенсаційний механізм є складником системи економіко-фінансового забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Компенсаційні відносини, що виникають в результаті користування водними біоресурсами, відповідно до свого цільового призначення, повинні сприяти реалізації принципу екологічної відповідальності за нанесення шкоди компонентам водних екосистем і забезпечувати необхідне фінансування рівноцінних шкоді компенсаційних заходів відновлення порушених екосистем. Рибне господарство як ресурсозалежний сектор економіки надзвичайно чутливе до стану водних екосистем і біоресурсів. Тому компенсаційний механізм для цього сектора має слугувати важливою компонентою сталого розвитку, сприяти забезпеченню дійового й своєчасного проведення заходів щодо охорони і відтворення водних біоресурсів, підтриманню в належному стані водних екосистем.

В умовах нестабільного і обмеженого державного фінансування відновлювальних заходів водних біологічних ресурсів у внутрішніх водоймах та Азово-Чорноморському басейні компенсаційні кошти набувають значення фінансового потенціалу для галузі. Його актуалізація має сприяти роз-

витку національного рибного господарства. Проте в інтересах галузі він не використовується й залишається поза зоною її реформування.

Аналіз системи виникнення компенсаційних відносин відповідно до порядку стягнення і накопичення компенсаційних платежів, напрямів та механізмів їх використання для рибного господарства Одеської області показав, що найпроблемніше поле генерується на етапі акумулювання й цільового використання компенсаційних коштів безпосередньо в регіоні. Вирішення комплексу існуючих проблем знаходиться в площині інституціональної недосконалості регіонально-галузевого менеджменту, що потребує відповідної трансформації компенсаційного механізму по всій вертикалі системи управління рибною галуззю.

Контекст дослідження зумовлює його базування на аналітиці й висновках щодо стану, існуючих проблем розвитку, результатів і перспектив реформування системи територіально-галузевого управління національним сектором рибного господарства. В цьому сенсі важливого значення надаємо працям М.С. Стасишена й Н.М. Вдовенко [1;2]. Для морської економіки значний внесок в теорію і практику платного природокористування, у т. ч. й відносно адекватної оцінки рибогосподарських збитків від антропогенної діяльності, зробили Р.А. Крижанівський і О.М. Громова [3]. Серед праць, які містять багаторічні дослідження зазначеної проблеми, варто виділити ідеї російських вчених С.Н. Бобильова й В.Ф. Шуйського [4;5]. Однак питання імплементації вироблених новацій в інституціональний каркас сучасної регіонально-галузевої системи управління рибним господарством України залишаються невідпрацьованими. Актуальність проблеми посилюється реформуванням рибної галузі, недоліки і позитиви якої характеризуються чітким регіональним проявом.

Метою статті є вивчення правових і організаційних засад функціонування компенсаційного

механізму в рибному господарстві, контекстного аналізу репрезентативних статистичних даних для Одеської області, визначення позицій і характеру інституціональних конфліктів у діючій системі регіонально-галузевого управління й викладення пропозицій щодо конструктивних рішень, здатних привести у відповідність цільове призначення компенсаційних важелів і засобів його забезпечення на всіх рівнях управління.

Основною сигнальною ознакою виникнення відносин екологічної відповідальності в процесі ресурсокористування у рибної галузі з подальшим переведенням цих відносин у фінансово-економічний еквівалент є факт нанесення шкоди водним біоресурсам. Стратифікація можливих причин цієї шкоди дає змогу виділити дві базові групи: 1) шкода внаслідок порушення природоохоронного законодавства; 2) шкода внаслідок легальної планової господарської діяльності на землях водного фонду. Наведене групування доцільне заради системного уявлення існуючого компенсаційного механізму у вигляді двох його компонент, які розрізняються характером впливів на екосистеми.

Застосування екологічної відповідальності відносно першої групи проблем підкріплено загальними нормами Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», де зазначено, що: *по-перше*, серед основних положень охорони довкілля має місце й принцип компенсації шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства; *по-друге*, підприємства, установи, організації, громадяни зобов'язані відшкодувати заподіяну шкоду в повному обсязі, в порядку і розмірах, встановлених відповідним законодавством; *по-третє*, встановлено, що еквівалентні грошові стягнення при цьому зараховуються у місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища, які створюються за місцем заподіяння шкоди і є частиною місцевих бюджетів [6].

Зазначені загальні законодавчі норми матеріалізовано з урахуванням галузевої специфіки в Законі України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», а саме: що шкода, завдана рибному господарству внаслідок знищення або погіршення стану водних біоресурсів та середовища їх перебування внаслідок господарської та іншої діяльності, підлягає відшкодуванню за рахунок осіб, які безпосередньо здійснювали або замовляли здійснення такої діяльності; унормовано, що посадові особи органів рибоохорони Державного агентства рибного господарства мають повноваження визначати розмір збитків, завданих рибному господарству, за затвердженими цінами і методиками [7].

Шкода, завдана водним біоресурсам внаслідок порушення природоохоронного законодавства, охоплює широке коло можливих нелегальних подій: незаконне добування або знищення біоресурсів, у т. ч. особливо цінних і охоронюваних; забруднення рибогосподарських водоймищ стічними водами і

шкідливими речовинами; незаконне добування мінеральних сумішей з водоймищ; несанкціоновані гідромеханізовані та вибухові роботи; знищення і пошкодження біотехнічних споруд, міст перебування і розмноження водних біоресурсів тощо. Зазначені події передбачають відшкодування нанесених збитків. Згідно з цим розроблені й діють відповідні нормативно-правові акти, які містять основні вимоги щодо порядку обчислення збитків, їх стягнення і використання [8;9].

Проте віднесення розглянутих видів платежів до складу компенсаційного механізму рибного господарства досить умовне. По-суті, ці платежі являють собою штрафні санкції й мають переважно фіскальне призначення. Система компенсаційних взаємовідносин, виникаючих при порушенні природоохоронного законодавства у рибному господарстві, побудована таким чином, що екологічна відповідальність зосереджена на факті заподіяння шкоди й необхідності в подальшому виплати державі фінансової компенсації навіть у разі, якщо безпосереднє відновлення компонентів навколишнього середовища практично неможливе. Спостерігається наявне інституціональне встановлення примату грошового відшкодування збитків над відновленням навколишнього середовища відповідальною особою/суб'єктом господарювання «в натуральній формі». Визначені в установленому порядку суми компенсаційних платежів надходять до бюджетів різних рівнів без будь-якої гарантії того, що вони будуть витрачені на еколого-відтворювальні цілі, насамперед у середовищі заподіяння шкоди.

Слід зазначити, що у більшості розвинених країн світу відновлення збитку навколишньому середовищу передбачає не грошову санкцію, що підлягає сплаті державі відповідальною особою, а відновлювальні заходи, які має здійснювати звинувачена у збитку особа, або відшкодування витрат на ці заходи, якщо їх понесла держава [10]. Стратегічна мета компенсаційного механізму, таким чином, полягає не в тому, щоб покарати відповідальну особу, а у відновленні «ушкодженого» навколишнього середовища. Лише в цьому випадку можлива конструктивна реалізація принципу «компенсаційності», покладеного в основу сталого ресурсокористування.

Друга група причин виникнення відносин екологічної відповідальності пов'язана з господарською діяльністю на землях водного фонду, що здійснюється в межах правового поля, але впливає на стан водних біоресурсів та середовище їх знаходження. Антропогенне навантаження відчувають нині більшість рибогосподарських водоймищ України, включаючи Чорне і Азовське море. Така діяльність пов'язана з будівництвом, реконструкцією, розширенням і диверсифікацією підприємств, проведенням днопоглиблювальних робіт тощо. Як правило, в результаті більшості подібних заходів констатується негативний вплив на екологічні умови в водоймах, зниження їх продуктивності, погіршення видового складу іхтіофауни, виснаження рибних запасів, що

потребує компенсаційних заходів, тобто «компенсації незворотного збитку від проведення запланованої діяльності шляхом здійснення заходів щодо рівноцінного поліпшення стану природного, соціального і техногенного середовища в іншому місці і/або в інший час, грошове відшкодування збитків» [11].

Принцип «компенсаційності» в зазначених випадках не являє собою управлінську новацію. Компенсаційний механізм у рибному господарстві розроблений і уніфікований ще за радянських часів і в цілому виконував своє стратегічне призначення в умовах планової економіки. Вітчизняна історія здійснення компенсаційних заходів бере початок з моменту введення в експлуатацію 1928 р. Волховського рибоводного заводу, побудованого як компенсацію збитку, заподіяного запасам волховського сига будівництвом гідроелектростанції на річці Волхов. У наступні роки в межах компенсаційних заходів у Радянському Союзі було побудовано понад 50 різних рибоводно-меліоративних об'єктів відтворювального значення і близько 20 риборозплідників і товарних рибоводних господарств [12].

Такий концептуальний підхід базувався на тому, що при будь-якому проектуванні будівництва або при виконанні робіт в акваторії, в заплаві, на прибережній смузі рибогосподарських водоймищ передбачалися заходи щодо максимального запобігання несприятливому впливу на умови існування та розмноження риб, а також природоохоронні й спеціальні попереджувальні рибоохоронні заходи. Якщо всі ці дії не забезпечували повного уникнення негативного впливу зазначених факторів на екологічні умови у водоймах, збереження і відтворення в них рибних запасів, то відповідні рибогосподарські науково-дослідні й проектні установи за угодою з органами рибоохорони встановлювали рівень нанесення шкоди рибним запасам і розробляли спеціальні компенсаційні заходи. Всі витрати включалися у зведений кошторис проектного об'єкта, а рибоводно-меліоративні заходи для компенсації збитків, як правило, мали здійснюватися в тій же водоймі або басейні, де ця шкода очікувалася, а при відсутності такої можливості — в інших водоймах і басейнах даного регіону.

Головним напрямом здійснення компенсаційних заходів щодо збереження рибних запасів стало будівництво самостійних рибоводно-меліоративних об'єктів (рибоводні заводи, риборозплідники, нерестово-виросувальні господарства, інкубаційні цехи), облаштування штучних нерестилищ, гідротехнічне будівництво з метою поліпшення умов розмноження і проживання риб тощо [13].

Певні дотримання принципів зазначеної концепції частково збереглися в системах управління рибогосподарським комплексом багатьох країн пострадянського простору, в т. ч. в Україні. Наприклад, продовжується застосування основних положень Тимчасової методики практично в первинному її вигляді. Однак, зміна статусу країни, економічної основи її розвитку, корегування цільових функцій

розвитку національної рибної галузі, створення нових інституцій управління регіонами і галуззю з орієнтацією на міжнародний досвід, безумовно, диктує потребу суттєвого перегляду окремих принципових положень розглянутої компенсаційної концепції, розроблення нових ідей з адекватним інституціональним супроводом і подальшою імплементацією в практику регіонально-галузевого управління рибним господарством.

В цьому ракурсі проблема поділяється на декілька взаємопов'язаних напрямів, які потребують суттєвих корегувань, а саме:

— гідроекологічний і біологічний — коректного й повного оцінювання всіх видів техногенного збитку в натуральному вимірі;

— економічний — коректного визначення вартісного еквіваленту натуральних витрат та його відповідності економічним змінам;

— інституціональний — нормативно-методичної бази та організаційної структури компенсаційного механізму.

Перший напрям є прерогативою галузевих науково-дослідних інститутів рибного господарства та океанографії. Доречно зазначити, що дослідження в цьому напрямі продовжуються і в Росії і в Україні, що дає змогу консолідувати науковий доробок за останні 10 років і використати його для оновлення методичних підходів встановлення шкоди. Другий напрям пов'язаний з необхідністю перегляду існуючих методичних підходів до визначення компенсаційних витрат на відтворення втрачених біоресурсів, уточнення нормативів питомих капітальних і експлуатаційних вкладень. Вектор їх спрямований на досягнення максимально коректного оцінювання впливу господарської та іншої діяльності на водні біоресурси, визначення обсягів і видів необхідних компенсаційних витрат. Виникаючі при цьому відносини досить складні, оскільки вони поширюються на діяльність широкого кола суб'єктів господарювання: підприємства, що наносять шкоду; спеціалізовані рибоводно-меліоративні підприємства і організації; наукові установи; державні галузеві регулятори; органи регіональної влади. Проте побудова інституціонального каркасу для ефективної реалізації складної системи господарських, дозвільних, контролюючих, регламентуючих та інших видів можливих відносин в межах компенсаційного механізму є пріоритетним напрямом його трансформації.

Контекстний аналіз існуючої національної законодавчої та нормативно-правової бази, яка врегульовує компенсаційні відносини такого характеру, показав наступне.

1. Дефініція «компенсаційні платежі/кошти» не має самостійного законодавчого визначення й закріплення. Віднесення її до зборів чи податків у розумінні Податкового і Водного кодексів України некоректне, оскільки за своєю правовою природою ці кошти мають цільовий характер і повинні спря-

Зведені компенсаційні платежі за втрати біоресурсів та погіршення умов їхнього функціонування в результаті господарської діяльності, млн грн*

Показник \ Рік	2009	2010	2011	2012	2013 (прогноз)
Сума нарахувань	1,379	0,801	0,769	0,796	> 3,0

* За даними Західно-Чорноморського державного басейнового управління охорони, використання і відновлення водних живих ресурсів та регулювання рибальства.

мовуватися на охоронні та відтворювальні заходи водних біоресурсів.

2. Не існує законодавчої норми стосовно умов виникнення необхідності виділення компенсаційних коштів для здійснення заходів щодо охорони і відтворення біоресурсів¹.

3. На час проведення дослідження бракує нормативно-правового акту, яким би регулювався порядок обчислення, стягнення і використання компенсаційних коштів.

Попри це, статистика Одеської області свідчить про здійснення регулярних виплат компенсаційних платежів суб'єктами господарювання, які ведуть легальні гідротехнічні роботи на землях водного фонду регіону (табл.).

Для встановлення рівня масштабності та співвідношення до інших платежів, які генеруються у рибній галузі Одеської області, зазначимо, що за підсумками 2012 р. (цей рік вважаємо показовим, оскільки галузь функціонувала в умовах дії оновлених базових правових норм) накладені штрафи та позови за порушення рибоохоронного законодавства становили 2697 тис. грн, а плата за спеціальне використання біоресурсів — 130 тис. грн.

Невизначеність загального порядку стягнення і використання компенсаційних коштів зумовлює те, що їх вносять до місцевих бюджетів районів, де розташовані так звані «постраждалі» водойми, але в подальшому рибне господарство регіону ніякого відношення до них немає. Інформацію про обсяги платежів накопичують територіальні органи рибоохорони, проте рух цих фінансових потоків залишається неконтрольованим. Фінансування компенсаційних заходів за рахунок таких коштів практично не здійснюється.

Пошук шляхів інституційного розв'язання проблеми показав, що одним з конструктивних варіантів є активізація регіональних ініціатив і адміністративних ресурсів. З прийняттям Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», до повноважень місцевих державних адміністрацій належать:

— розроблення, затвердження і реалізація місцевих програм охорони, використання і відтворення водних біоресурсів;

— організація і здійснення заходів у межах своїх повноважень щодо охорони водних біоресурсів і поліпшення середовища їх існування.

Розширення прав місцевих органів влади, таким чином, дає змогу розроблення і прийняття на регіональному рівні нормативно-правового акту — порядку (далі — Порядок), який би встановлював процедуру акумуляування та використання компенсаційних коштів в регіоні. В ході дослідженні були визначені наступні принципи положення, додержання яких в Порядку сприятиме збалансуванню всіх видів виникаючих компенсаційних відносин.

Порядок має поєднувати та упорядковувати дії обласної державної адміністрації, територіальних органів рибоохорони, науково-дослідної установи, яка має провести оцінювання шкоди та визначити компенсаційні заходи, господарських суб'єктів, чия діяльність стала причиною шкоди водним біоресурсам, а також спеціалізованих рибоводно-меліоративні підприємств.

Порядок повинен синхронізувати систему погодження обласною радою отримання підприємствами дозволу на проведення робіт на землях водного фонду (рибогосподарських водоймах загальнодержавного значення) з узгодженням, визначенням та фінансуванням компенсаційних заходів.

Порядок має включати процедуру визначення напрямів та варіантів конкретних компенсаційних заходів з тих, що передбачені регіональною програмою розвитку рибного господарства.

Для акумуляції й забезпечення цільового використання компенсаційних платежів суб'єкти господарської діяльності укладають договори із спеціально створеним комунальним підприємством Обласної ради, яке забезпечує реалізацію компенсаційних заходів за рахунок компенсаційних коштів.

Нині жодна область України не має аналогів розв'язання викладеної проблеми, тому розробка та апробація в Одеської області зазначеного Порядку може бути пілотним проектом. Його впровадження у практику дасть змогу сформувати уніфікований галузевий порядок, який в подальшому можна адаптувати до регіональних умов.

¹ У розвиток положень норм Закону України «Про тваринний світ» Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова від 28.09.1996 р. № 1192 «Про затвердження Тимчасового порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства», де було визначено: якщо в процесі будівництва господарських та інших об'єктів чи споруд або проведення будь-яких робіт неможливо уникнути заподіяння шкоди водним живим ресурсам, повинно бути передбачено виділення компенсаційних коштів для здійснення заходів щодо охорони і відтворення цих ресурсів. **Документ втратив чинність 30.10.2013 р.**

Висновки та подальші перспективи дослідження.

В проведеному дослідженні компенсаційний механізм у рибному господарстві представлений як сукупність двох компонент, які суттєво відрізняються за своїм змістом і конструктивним оформленням. Встановлено, що для повноцінної реалізації функціонального призначення компенсаційних відносин необхідні нові інституціональні підходи, спрямовані на побудову єдиного комплексу сумісних управлінських рішень галузі та регіону відносно компенсаційної системи відтворення стану водних біоресурсів. Загальним цільовим орієнтиром в цьому плані можна вважати повноцінну реалізацію принципу «завдав шкоди — максимально віднови збитки».

При трансформації першої частини існуючого компенсаційного механізму в рибної галузі акцентується увага на перетворення фіскального характеру платежів за порушення природоохоронного законодавства на компенсаційний. Для цього перспективним можна вважати введення в алгоритми управління компенсаційними відносинами методів еквівалентних ресурсів на протигагу лише оцінюванню і стягненню збитків у грошовому виразі. Для водних біоресурсів у цьому контексті найефективнішими є механізми, спроможні реалізовувати метод «ресурси за ресурси», що передбачає відновлювальні заходи, за допомогою яких робиться спроба реально відшкодувати втрачені біоресурси новими біоресурсами.

В методологічному плані має сенс осмислення існуючої ситуації, за якої в нормативно-правій базі щодо порушення природоохоронного законодавства у сфері водних біоресурсів констатується пріоритет тарифів над фактичними витратами на відновлення навколишнього середовища, що встановлюються методичними підходами до визначення розміру збитку. Введення в існуючу в українському законодавстві фіскальну систему екологічних штрафів у сфері використання водних біоресурсів норм і механізмів компенсаційності на засадах вивчення та адаптації принципів прогресивного міжнародного досвіду є одним із перспективних напрямів її трансформації.

Трансформацію компенсаційного механізму, що включає відносини екологічної відповідальності в результаті законної господарської діяльності на землях водного фонду, доцільно починати з розв'язання проблеми неадекватного відображення в законодавстві та фрагментарності нормативно-методичного регулювання процесів, пов'язаних з фінансовим потенціалом компенсаційних платежів. В їх акумулюванні та цільовому використанні зацікавлені, насамперед, безпосередньо регіони, екологія і економіка яких страждає від погіршення екологічного стану водоймищ на фоні недоотримання регіональним ринком рибопродукції. Стає очевидною необхідність регіональних регуляторних актів, спрямованих на припинення вільного обігу та «вимивання» в місцевих бюджетах значних для регіону компенсаційних фінансових ресурсів, які генеруються у рибній галузі ре-

гіону і мають бути безальтернативно спрямовані на компенсаційні заходи. В цьому контексті заговорюється актуальність наявності в регіоні стратегії та програми розвитку рибного господарства. Ці документи мають формувати інформаційний банк необхідних для регіону заходів щодо охорони і відтворення водних біоресурсів з їх конкретизацією і ранжуванням за ступенем терміновості. Поєднання компенсаційного фінансування з виконанням програмних заходів сприятиме сталому розвитку регіонально-галузевої системи рибного господарства.

Використані джерела

1. *Стасишен М. С.* Екологобалансований розвиток рибогосподарського комплексу України: монографія / Стасишен М. С. — К.: РВПС України НАН України, 2010. — 323 с.
2. *Вдовенко Н.М.* Основна причина невдачі реформи в рибогосподарській галузі України / Н. В. Вдовенко // Механізм регулювання економіки. — 2011. — № 3. — С. 105–111.
3. *Грамова Е.Н.* Экономико-экологический механизм регулирования морского природопользования: государственные и рыночные методы. — Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2001. — 314 с.
4. Экономика сохранения биоразнообразия / [Бобылев С. Н., Голуб А. А., Грошев В.Л. и др.]; отв. ред. С.Н. Бобылев. — М.: Наука, 1995. — 295 с.
5. Современное состояние нормативно-методической базы оценки техногенного рыбохозяйственного ущерба пресноводным и эстуарным экосистемам / В. Ф. Шуйский, К. С. Дрозжина, Т. В. Максимова [и др.] // Экология антропогена и современности: природа и человек: докл. междунар. конф. (Астрахань, Волгоград, 24–27 сент. 2004 г.). — С.Пб.: Гуманистика, 2004 — С. 636–645.
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12/page4>.
7. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів: Закон України від 8.07.2011 р. № 3677-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3677-17>.
8. Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища: Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18.05.1995 р. № 36 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0155-95>.
9. Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів: Спільний Наказ Міністерства аграрної політики України і Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 12.07.2004 р. № 248/273 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1446-04>.
10. Ответственность за ущерб окружающей среде в странах Центральной Европы, Кавказа и Центральной Азии (ВЕКЦА): применение лучшего международного опыта. — OECD, 2012. — 40 с.
11. Проектування. Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд. ДБН А.2.2-1-2003. — К.: Держбуд України, 2004.
12. За матеріалами сайту <http://www.aquaculture.ru>.
13. Временная методика оценки ущерба, наносимого рыбным запасам в результате строительства, реконструкции и расширения предприятий, сооружений и других объектов и проведения различных видов работ на рыбохозяйственных водоемах: Утверждена Минрыбхозом СССР 18.12.1889 р. и Госкомприроды СССР 20.10.1989 р. — М., 1990 г.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Досліджено сутність категорій трудовий потенціал та інтелектуальний капітал. Запропоновано методичний підхід до оцінювання доцільності капіталовкладень у розвиток інтелектуальної компоненти трудового потенціалу. Доведено доцільність функціонування системи мотивації розвитку інтелектуального капіталу.

В ХХІ ст. в умовах прискороного розвитку науки, техніки і технологій, глобалізації економічних процесів, доступності капіталу, широкого асортименту засобів і предметів праці конкурентні переваги підприємств формуються за рахунок ефективного використання професійних, творчих, комунікаційних та інших здібностей працівників. В таких умовах швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища, розробляти і впроваджувати інноваційні проекти у всі сфери діяльності підприємства, ефективно управляти його виробничим потенціалом можна лише за наявності всебічно освічених, висококваліфікованих і мобільних працівників.

Оскільки науковцями недостатньо уваги приділено розв'язанню проблем оцінки доцільності капіталовкладень у розвиток інтелектуальної складової трудового потенціалу та побудови ефективної системи мотивації цього процесу, дослідження присвячені вирішенню зазначеного завдання є надзвичайно актуальними і своєчасними.

У світовій економічній літературі широко використовується поняття «інтелектуальний капітал», «інтелектуалізація праці», «інтелектуальна активність», «інтелектуальний потенціал» та ін. Найбільш дослідженою категорією серед зазначених є «інтелектуальний капітал», яку в 1969 р. ввів в науковий обіг Д. Гелбрейт, а в 1991 р. детально і глибинно дослідив її сутність Т. Стюарт, зазначивши в статті «Сила інтелекту: як інтелектуальний капітал стає найбільш цінним активом Америки», що інтелектуальний капітал — це сума знань працівників компанії, викорис-

тання яких дає конкурентну перевагу на ринку [1, с. 5].

В подальшому визначення інтелектуального капіталу уточнювалось переважно науковцями-практиками: Л. Едвінсон (представник компанії Scandia) визначив його як знання, що можна конвертувати у вартість, а Л. Прусаку з компанії ІВМ характеризував його як інтелектуальний матеріал, який формалізується, обробляється й використовується для підвищення вартості активів компанії.

Японські вчені, зокрема І. Нонака, внесли суттєві доповнення в існуючі визначення, змістивши акцент у бік створення нового знання, інноваційного процесу з використанням так званих тацитних, тобто неявних знань.

Серед вітчизняних науковців початок наукових досліджень у сфері інтелектуалізації суспільства було закладено у 1970—1980 рр. академіком В. Глушковим спільно з Ю. Канигіним, які підкресливали необхідність якісного зростання інтелектуального потенціалу та його практичне перетворення з метою утвердження прогресу [2, с. 96].

На думку В.С. Ефремова, інтелектуальний капітал — це знання, якими володіє підприємство, виражені в зрозумілій формі, що легко передаються, а О.Л. Гапоненко визначає його як результат взаємодії працівників, працівників та інформаційних ресурсів, працівників і фізичного капіталу, особливостю якого є форма власності на нього: ним володіє не лише керівництво підприємства, але і його працівники [3].

На думку А. Василика, процеси інтелектуалізації праці передбачають формування й використання в процесі праці інтелектуальних можливостей і здібностей працівника, що передбачають застосування нестандартних інноваційних підходів та рішень у різних аспектах професійної діяльності, неперервного оновлення знань, гнучкості та адаптивності мислення, забезпечення

ефективної взаємодії інтелектуальних можливостей людини з новими методами та засобами праці, з новою інформацією в нових організаційних умовах [4, с. 49].

Метою статті є дослідження сутності інтелектуальної складової трудового потенціалу для пропозиції методичного підходу до оцінки ефективності капіталовкладень в його розвиток та обґрунтування доцільності функціонування системи мотивації його розвитку.

Трудовий потенціал підприємства за ресурсним підходом являє собою синтез інтелектуальних, психофізіологічних, особистісних здібностей працівників, які видозмінюються в процесі праці і використовуються та/або можуть бути використані суб'єктом господарювання для досягнення цілей його діяльності [5]. Інтелектуальну складову трудового потенціалу підприємства пропонуємо визначати як сукупність знань, творчих і розумових здібностей працівників, які використовуються ними в процесі трудової діяльності для досягнення конкурентної переваги і особливого прояву набувають при розробленні та впровадженні інновацій.

Вагоме значення інтелектуальної складової потенціалу для функціонування підприємства підтверджується й тим, що останнім часом популяризуються судові позови з приводу зловмисного переманювання висококваліфікованих фахівців серед підприємств. Так, американська торгова компанія Wall Mart подала в суд на Amazon.com, звинувативши її в зловмисному переманюванні фахівців. Російський Альфа-банк ще в березні 2000 р. переманив команду передових фахівців по впровадженню Інтернет-трейдингової системи [3, с. 18].

Слід зазначити, що переманювання фахівців створює негативний імідж підприємству, а в ринкових умовах для суб'єктів економіки важливим є не лише діяльність, але й відносини з клієнтами, персоналом. В цьому аспекті ми погоджуємось з М.О. Шишкіною, яка стверджує, що результат діяльності підприємства визначається формулою:

Результат діяльності = Що Ви робите x Що Ви говорите [6, с. 88].

Знак добутку двох зазначених множників означає, що виготовлення конкурентоспроможної продукції без налагоджених комунікаційних зв'язків з персоналом та покупцями, результат діяльності підприємства буде наближений до нуля, так само

як і за умов функціонування ефективної комунікації при виробництві неконкурентоспроможної продукції.

На основі результатів проведеного у 2000 р. дослідження П. Страссмана щодо аналізу вартості семи тисяч американських корпорацій (за даними їх фінансової звітності), було виявлено, що вартість інтелектуального капіталу підприємств в два рази перевищує вартість їх фізичного капіталу (активів), відображеного в бухгалтерській звітності [3, с. 25].

Стан інтелектуальної складової потенціалу підприємства можна характеризувати як розвиток або старіння, оскільки в умовах інноваційного розвитку економіки відсутність оновлення знань призводить до їх морального «зношення», знецінення. Під розвитком інтелектуального потенціалу розуміємо постійне оновлення знань працівників, збагачення змістовності їх праці, опанування нових спеціальностей, підвищення рівня сприйнятливості й активності прийняття участі в інноваційній діяльності.

Доцільність класифікації трудового потенціалу за темпами розвитку його інтелектуальної складової підтверджується світовими тенденціями щодо прискорення темпів оновлення знань. Науковці відмічають, що на початку ХХІ ст. людські знання подвоюються кожні чотири роки, а за прогнозами оцінками після 2012 р. вони подвоюються ще швидше – кожен місяць, що потребує своєчасної відповідної підготовки працівників до швидкості засвоєння нових знань.

На основі цього, розвиток інтелектуальної складової потенціалу слід визнавати, якщо на підприємстві протягом чотирьох років підвищення кваліфікації працівників, проведення навчання, відвідування тренінгів сприяли активізації інноваційної діяльності, розробленню і впровадженню інноваційних проектів, які забезпечили підвищення ефективності підприємства.

Характеризувати стан інтелектуального трудового потенціалу як старіння можна в тому випадку, якщо інноваційна діяльність на підприємстві має випадковий характер, не спостерігається зміна якості праці внаслідок проходження навчання або перепідготовки працівників.

Структурування трудового потенціалу за темпами розвитку інтелектуального потенціалу пропонується проводити шляхом виокремлення працівників, які підвищують кваліфікацію, про-

суваються по кар'єрним сходинкам, висувають раціоналізаторські пропозиції або стають власниками прав на об'єкти промислової власності, відвідують тренінги: раз на два роки (прискорений розвиток знань); раз на 4 роки (стабільний розвиток); рідше ніж раз на 4 роки (уповільнений розвиток).

Крім необхідності розвитку трудового потенціалу, вітчизняні й західні науковці наголошують на проведенні оцінки економічної доцільності розвитку штатних працівників підприємства. Вони стверджують, що сучасне підприємство — це виробник не стільки продукції, скільки знань, ефективність реалізації яких є наслідком вдало вирішених завдань у сфері управління інтелектуальним потенціалом.

Ми погоджуємось з менеджером з розвитку бізнесу консалтингової компанії М. Шкильовим, що проблема більшості вітчизняних підприємств полягає не лише в оновленні основних засобів, але в необхідності комплексного підходу до її вирішення, адже впровадження сучасного устаткування, інновацій необхідно супроводжувати розвитком системи управління підприємством і розвитком його трудового потенціалу. В разі розвитку лише одного з перелічених активів, підприємство може не отримати очікуваний результат [7, с. 49].

Оскільки розвиток інтелектуальної складової потенціалу в більшості випадків потребує інвестицій, для оцінки економічної ефективності вкладення коштів у розвиток потенціалу пропонуємо використовувати метод дисконтування грошових потоків, який базується на переведенні очікуваних у майбутньому вигод від вкладення коштів у розвиток потенціалу до їх теперішньої вартості. Різниця теперішньої вартості очікуваних вигод від розвитку трудового потенціалу і суми інвестованого капіталу в навчання, підвищення кваліфікації, охорону здоров'я становить чисту дисконтовану вартість (ЧДВ) інвестиційних вигод у розвиток трудового потенціалу. Якщо $ЧДВ > 0$, то інвестиції в розвиток трудового потенціалу забезпечують отримання вигод, розмір яких може задовольняти або не задовольняти інвесторів. У випадку $ЧДВ < 0$ — вкладення капіталу не відшкодуються його власнику і принесуть збитки. При $ЧДВ = 0$ вартість інвестицій відшкодується, але власник не отримує вигоди (1).

$$ЧДВ_{\text{П}} = -\sum_i^m \frac{(B_{\text{підв.кваліф.}} + B_{\text{навчання}} + B_{\text{стимул.}} + B_{\text{ох.здоров.}})}{(1+r)^i} + \sum_j^n \frac{\text{ПП}}{(1+r)^j}, \quad (1)$$

де: $ЧДВ_{\text{П}}$ — чиста дисконтована вартість вигод у розвиток трудового потенціалу; $B_{\text{підв.кваліф.}}$ — витрати на підвищення кваліфікації, $B_{\text{навч.}}$ — витрати на навчання, $B_{\text{стимул.}}$ — витрати на стимулювання персоналу, $B_{\text{ох.здоров.}}$ — витрати на охорону здоров'я; ПП — грошовий потік, що визначається приростом прибутку підприємства, отриманого внаслідок здійснення витрат на розвиток трудового потенціалу підприємства, r — банківська процентна ставка, m — кількість років, протягом яких здійснюються капіталовкладення в розвиток інтелектуальної складової трудового потенціалу; n — кількість років протягом яких очікується отримувати приріст прибутку підприємства внаслідок інвестицій у розвиток інтелектуальної складової потенціалу.

Західні науковці, що займаються дослідженнями проблем управління знаннями Лейф Едвінсон, Майкл Мелоун, Карл Свейбі, Том Стюарт, Ані Брукінг й інші пропонують оцінювати інтелектуальний капітал підприємства, використовуючи коефіцієнт Тобіна, який визначається співвідношенням ринкової вартості компанії до вартості її реальних активів (2).

$$K_{\text{Тобіна}} = P_{\text{рин. під-ва}} / P_{\text{актив. під-ва}}, \quad (2)$$

де: $P_{\text{рин. під-ва}}$ — ринкова вартість підприємства, $P_{\text{актив. під-ва}}$ — вартість активів підприємства (основних засобів, оборотних коштів і нематеріальних активів).

Як зазначають російські науковці, автори книги «Інтелектуальний капітал — стратегічний потенціал організації» перевищення ринкової вартості підприємства над вартістю її активів означає, що талант персоналу, його потенціал, організаційна структура управління, менеджмент справедливо оцінені [3]. Ми погоджуємось з ними, але беручи до уваги низку факторів, що формують ринкову вартість підприємства, однак безпосередньо не пов'язані з характеристиками інтелектуального капіталу, використання коефіцієнта Тобіна ($K_{\text{Тобіна}}$) без застосування коригувальних коефіцієнтів для оцінки інтелектуальної складової безпідставне.

Вважаємо, що $K_{\text{Тобіна}}$ є оцінкою вартості реалізованих інтелектуальних можливостей працівників підприємства та його інтелектуального капіталу, представленого базами та банками даних, патентами на винаходи та ін. нематеріальними активами, організаційною структурою управління, в той час як вартість інтелектуальної складової трудового потенціалу підприємства повинна оцінювати, крім

реалізованих, потенційні вигоди від її використання у майбутньому.

Так, фахівці світової консалтингової фірми «Ernst & Young», визначаючи ринкову вартість підприємства, беруть до уваги вісім факторів, що не відображаються в стандартних бухгалтерських документах, але цікавлять західних потенційних інвесторів і безпосередньо впливають на значення коефіцієнта Тобіна. Серед запропонованих факторів визначають: якість менеджменту; результативність інноваційної діяльності; маркетингову позицію підприємства; корпоративну культуру; політику оплати праці вищого менеджменту; якість комунікацій з інвесторами; якість продукції й послуг; ступінь задоволеності потреб споживачів.

Водночас кожен із факторів розгортається в окремі показники, сума яких становить 39. Так, корпоративну культуру підприємства пропонують оцінювати такими індикаторами: здатність залучати талановитих працівників; якість системи оплати праці; плинність персоналу; навички персоналу; тренінги і освіта [3, с. 28].

Дослідження причин укладання договорів купівлі-продажу всесвітньо відомих підприємств і вартості об'єкта угоди засвідчили, що різниця між ринковою вартістю і вартістю активів підприємства формується переважно за рахунок наступних чинників:

Конкурентних переваг, пов'язаних зі збільшенням частки ринку (*PepsiCo* купує в 2007 р. «Сандорі» за 679 млн дол. США, що дало змогу отримати 47 % ринку соків, в той час як у найближчого конкурента *Coca Cola* (TM Rich, Niso, «Добрий») його лише 5 %) [8, с. 28].

Наявності налагодженої дистрибуційної мережі, територіальних переваг за місцем розташування (придбання Райффайзенбанком (*RaiffeisenBank*) банку «Аваль»).

Наявності бренду (*Philip Morris* придбала *Kraft* за 12,9 млрд дол. США, $K_{\text{Тобіна}} = 10$; індійська *Tata Motors* придбала 2008 р. у Ford Motor заводи *Jaguar Land Rover* за 1,5 млрд дол. США) [9, с. 12]; продаж 2007 р. ВАТ «Росинка» інвестиційній групі *Адвент Інтернешнл*, $K_{\text{Тобіна}} = 12$ [10].

Наявності високорозвинутого інтелектуального потенціалу (придбання *IBM* 1995 р. компанії *Lotus* за 3,5 млрд дол. США, $K_{\text{Тобіна}} = 15$) [3, с. 24].

Лояльності споживачів до продукції, послуг підприємства (південноафриканська *Naspers* придбала 2,6 % акцій провідного російського порталу *Mail.ru* за 26 млн дол. США, $K_{\text{Тобіна}} = 15$) [9, с. 34].

Розглянуті приклади купівлі-продажу підприємств засвідчують, що головним формоутворюючим компонентом їх доданої вартості виступає один з п'яти чинників, але остаточна вартість об'єкта угоди була сформована з врахуванням оцінки всіх факторів.

Частку кожного чинника, що формує ринкову вартість підприємства, в тому числі і питому вагу, за вартісним виміром якої можна оцінити інтелектуальний потенціал, слід визначати окремо для кожного суб'єкта господарювання, враховуючи особливості внутрішнього і зовнішнього середовища його функціонування.

Вважаємо необхідним підкреслити, що поряд з розвитком інтелектуальної складової трудового потенціалу працівників, слід приділяти увагу організації умов для їх практичної реалізації, адже людина може навчатися все життя і залишитися посереднім фахівцем у зв'язку з неможливістю реалізувати трудовий потенціал, займаючи певну посаду, працюючи в умовах панування авторитарного стилю управління, несприятливого мотиваційного клімату, скрутного фінансового положення підприємства або обмеженості ресурсів для його реалізації. Для того щоб отримані в процесі навчання знання привели до очікуваного економічного ефекту, необхідно як мінімум сформувати ключові гіпотези щодо розвитку бізнес-процесів і відповідно до них визначити напрями професійного розвитку управлінців і фахівців.

Однією з особливостей управління інтелектуальною складовою трудового потенціалу підприємства є підтримання самомотивації працівників до більш повного використання трудового потенціалу, особливо інтелектуальної складової шляхом застосування системи стимулів, адекватних мотивам працівників.

Система мотивації являє собою складну динамічну систему, що приводиться в дію такими важелями як матеріальні і нематеріальні стимули з метою формування внутрішніх мотивів у працівників до визначеної цілями підприємства трудової поведінки.

Стимули — це блага (предмети, цінності), які можуть задовольнити потреби людини при виконанні певних дій. У межах підприємства стимулом є будь-який фактор (предмет, явище, процес), який детермінує (спонукає, спрямовує, підштовхує) трудову поведінку працівників. Стимулами можуть бути винагорода, просування по службі, адміністративна подяка, почуття обов'язку, відпо-

відальність, острах, прагнення до самовираження тощо. Відмінність стимулів від мотивів полягає у тому, що стимули характеризують блага, а мотиви — внутрішні прагнення людини їх здобути. Тобто стимул перетворюється у мотив тільки тоді, коли він усвідомлений людиною, відповідає і задовольняє її потребу й спонукає до можливих дій. Стимул може формувати безліч різноманітних мотивів, а на формування одного мотиву можуть впливати декілька стимулів.

Як зазначає В. Черненко, мотивація праці — надзвичайно важлива складова процесів формування і розвитку людини у сфері трудової діяльності, ефективності праці [11, с. 32]. Мотивація до розвитку інтелектуальної складової трудового потенціалу має певну специфіку, адже така праця передбачає прояв сукупності здібностей і рис характеру працівника: від креативності, самостійності, ініціативності, зацікавленості наукою до прагнень бути корисним, визнаним.

Творчі люди, які мають здібності до генерування ідей, потребують особливого ставлення: їх не можна змушувати працювати з дотриманням чіткого графіку роботи; при спілкуванні з ними потрібно уникати критики, суворого контролю за роботою.

Самотивацію до праці можна підтримувати не лише шляхом матеріального заохочення, але й надання зручного для працівника графіка роботи, поліпшення організації робочого місця, присвоєння почесних звань підприємства типу «інноватор року», «активіст року», «передовик підприємства», безкоштовне відвідування навчальних семінарів, тренінгів за обраною тематикою тощо.

Для того щоб система мотивації до розвитку інтелектуального потенціалу трудового колективу була дієвою, більшості українських підприємств необхідно скоротити демотивуючі фактори, серед яких: недоступність джерел нової інформації; відсутність матеріального стимулювання за інноваційні ідеї й раціоналізаторські пропозиції; несприятливий психологічний клімат в колективі; відсутність можливостей прояву ініціативи й самостійності.

Серед інструментів мотивації до розвитку інтелектуальної складової трудового потенціалу матеріальна винагорода може бути не на першому місці, але за умов відповідності заробітної плати працівників ринковій вартості реалізації їх трудового потенціалу. Для набуття тривалого характеру мотивації, на нашу думку, не слід нехтувати матеріальним стимулюванням до підвищення інноваційної активності працівників.

Серед таких стимулів може бути встановлений фіксований розмір винагороди за подання раціоналізаторських пропозицій, виплата відсотків від отриманого прибутку або економії витрат в разі впровадження поданих пропозицій тощо.

Висновки. При вкладанні коштів у розвиток інтелектуальної складової трудового потенціалу працівників підприємства необхідно застосовувати комплексний підхід до оцінки вигод, які отримає суб'єкт господарювання від розвитку і повноти реалізації здібностей працівників у майбутньому. Оскільки вищий рівень освіти та кваліфікації працівників, тривалий досвід роботи передбачає наявність більш глибоких і різноманітних знань та навичок у працівників, мотивація до їх здобуття і підвищення ефективності використання сприятиме підвищенню ефективності ведення господарської діяльності підприємства і зростанню його ринкової вартості.

Провідну роль у забезпеченні ефективності розвитку трудового потенціалу працівників підприємства відіграють умови його реалізації, мотиваційна система і корпоративна культура підприємства. Водночас особливого значення набуває кваліфікація і знання фахівців по роботі з персоналом. Акценти в їх діяльності мають бути спрямовані не на залучення нових працівників та їх адаптацію, а на утримання існуючих, особливо тих, в розвиток трудового потенціалу яких були вкладені найбільші інвестиції.

Використані джерела

1. *Stuart T.A.* Intellectual Capital: The new Wealth of Organizations / Stuart T. A. — London, 1997. — 546 p.
2. Україна: інтелект нації на межі століть / [Врублевський В. К., Ворона В. М., Канигін Ю. М. та ін.]. — К.: Інтелект, 2000. — 165 с.
3. Интеллектуальный капитал — стратегический потенциал организации: учеб. пос. / Под ред. А.Л. Гапоненко, Т.М. Орловой. — М.: Социальные отношения, 2003. — 184 с.
4. *Василик А.* Об'єктивні передумови та напрями інтелектуалізації праці в Україні / А. Василик // Україна: аспекти праці. — 2007. — № 7. — С. 48—51.
5. *Новоїтенко І.В.* Ефективність використання трудового потенціалу підприємств хлібопекарської промисловості України: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / І.В. Новоїтенко. — К., 2008. — 216 с.
6. *Шишкіна М.А.* Паблик рилейшенз в системе социального управления / Шишкіна М.А. — С.Пб.: Изд-во С-Петербур. ун-та, 1999. — 243 с.
7. *Карпенко М.* Руководить на «пятерку» / М. Карпенко // Комп&ньюн. — 2005. — № 36. — С. 46—51.
8. Ценное приобретение // Комп&ньюн. — 2008. — № 1—2 (569—570). — С. 28.
9. *Николаева Т.* Культурная продаж / Т. Николаева // Бизнес. — 2006. — № 44 (719). — С. 74—77.
10. *Пришутова А.* Нечаянные киллеры / А. Пришутова // Комп&ньюн. — 2006. — № 6. — С. 16—18.
11. *Черненко В.* Інноваційна праця та мотиваційні основи її розвитку / В. Черненко // Україна: аспекти праці. — 2007. — № 6. — С. 30—34.

АСПЕКТИ СУТНОСТІ Й ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ АГРАРНОЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Висвітлено теоретико-методичні аспекти сутності підприємницької діяльності й наукові положення щодо оцінювання ефективності підприємств на прикладі аграрного сектору економіки. Здійснено історико-еволюційний екскурс в теорію підприємництва як особливого виду людської діяльності з виокремленням сутнісно-видових характеристик його ефективності. Запропоновано сегментацію підприємницької діяльності залежно від функцій аграрного бізнесу й систему взаємозв'язків складових формування ефективності підприємства в інституціональному аспекті.

Поступальний розвиток економіки, всезростаючі потреби людства цілком і повністю підпорядковані підприємницькій діяльності, яка є запорукою створення можливостей для забезпечення суспільних потреб. Значимість підприємництва важко переоцінити. Водночас воно залежне від ряду чинників формування ефективності, перспективності, інноваційності.

Підприємницька діяльність є закономірним явищем з позиції визнання його важливості для суспільства, що в свою чергу потребує від науковців теоретико-методичних напрацювань, зокрема в теорії ефективності. Парадигма підприємництва багатогранна, проте дефініції, що використовуються в різних дослідженнях, не повною мірою відображають його сутність. Розвиток підприємницької діяльності зазвичай пов'язують з виробництвом товарів, наданням послуг, які спрямовуються на ринок для продажу з метою отримання прибутку. Основоположним результативним фактором визначення доцільності займатися тим чи іншим видом діяльності є ефективність — поєднання живої й уречевленої праці задля досягнення економічного, виробничого, соціального результату (ефекту).

Зарубіжна економічна думка, сформована на ринкових засадах і конкуренції соціально-економічних систем, позиціонує ефективність як результат діяльності суб'єкта, сформований вкладанням ресурсів для максимізації прибутку (Паретто В.); підприємницькі дії, пов'язані з інноваційним характером виробництва та економією витрат, що забезпечує необхідний ефект (Шумпетер Й.); результат здійснення ефективного менеджменту виробничо-господарських процесів (Друкер П.); результат використання ресурсів підприємством (Мескон М.Х., Альберт М, Хедоурі Ф.); відповідний рівень необхідного використання праці для створення суспільного продукту (Маркс К.); функцію корисності благ для суспільства (Бентам І.); причинно-наслідкові зв'язки між вкладеними ресурсами і отриманим ре-

зультатом (Мельник Л.Г.); оптимальне задоволення потреб певних груп (Федулова Л.І.); використання ресурсів з метою максимізації виробництва і послуг (Саліван А.); ступінь досягнення поставленої мети (Виварец А., Дистергефт Л.).

Таким чином, критеріальна база визначення поняття ефективності формується навколо таких категорій як ефект, економічний ефект, затрати, ресурси, результат. Усі вони взаємозалежні, взаємодоповнювані і можуть вимірюватися в матеріальному (ресурсному), соціальному (соціальний ефект) і грошовому (фінансовий ефект) виразі. Природно, що підприємницька діяльність у процесі ринкового, суспільного, обміну наслідуює різні види ефективності (табл. 1).

Головними оціночними параметрами в ефективності підприємницької діяльності є вигоди і витрати, бо саме аналіз вигід і витрат засвідчує ефект господарювання, який може бути як позитивний, так і негативний. Ефективність підприємництва виражається через оцінку як економічної, так і соціальної ефективності (результативності). На цьому необхідно наголосити, адже підприємництво — це суспільне явище, яке здійснює економічні дії на благо соціуму.

Першооснову поняття ефективності складає ефект — результат функціонування дії, діяльності суб'єкта суспільно-економічного процесу. Ефект проявляється у матеріальній, грошовій, соціальній, суспільній та іншій формі, що обумовлює різні параметри його оцінки й вираження. Ефекти, визначені у результаті оцінок функціонування підприємницьких структур становлять основу формування можливостей для задоволення потреб.

У ринковому бізнес-середовищі будь-яка ефективність позиціонується як підприємницька. Маємо на увазі економічну, соціальну, виробничу, інституційну, фінансову, інноваційно-інвестиційну тощо. В оціночному вимірі ефективність характеризує ступінь розвитку суспільної формації, який визначається рівнем розвитку продуктивних сил і виробничих відносин та інвестиційною привабливістю економіки.

Багатоаспектний характер тлумачення категорії «ефективність» впливає з її природи. Аналіз визначень і систематизація функціонально-видових ознак ефективності формує простір для внесення уточнень й удосконалень її тлумачення крізь призму досліджуваної проблеми.

Перш ніж сформулювати власне авторське бачення сутності «ефективність», звернемося до оцінок цього поняття іншими дослідниками. Зокрема: В.Г. Андрійчук під ефективністю розуміє результа-

Сутнісно-видові характеристики ефективності*

Вид ефективності	Сутність	Рівень формування і прояву
<i>Економічна</i>		
Економічне зростання	Показник розвитку національної економіки за певний період — валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний доход	Країна, регіон, світ
Ефективність виробництва	Показники, які вказують на співвідношення між понесеними витратами (ресурсами) і отриманими вигодами (доходами) у процесі виробничої діяльності — витрати на одиницю продукції, вартість одиниці ресурсу, рівень рентабельності (збитковості) тощо	Підприємство, галузь, вид продукції
Економічна ефективність	Формування результатів у процесі підприємницької діяльності, оцінюване співвідношення економічних вигод і витрат для усіх учасників ринкового процесу в механізмі (виробництво—розподіл—обмін—споживання) задоволення потреб	На усіх рівнях соціально-економічного процесу, виробництва, ринкового обміну
Продуктивність праці	Обсяг виробленої продукції в натуральному і (або) вартісному вимірі з розрахунку на одного працівника	Підприємство, галузь, вид продукції, держава
Трудомісткість	Обсяг живої праці, затраченої на виробництво одиниці продукції	
Фондовіддача	Співвідношення між вартістю виробленої продукції і вартістю основних засобів	Підприємство, структурний підрозділ, галузь
Фондомісткість	Вартість витрат виробничих засобів у розрахунку на одиницю виробленої продукції	
Матеріаловіддача	Співвідношення між вартістю виробленої продукції і вартістю витрачених матеріальних ресурсів	
Матеріаломісткість	Співвідношення між вартістю витрачених матеріальних ресурсів і вартістю виробленої продукції	
Капіталомісткість	Співвідношення між обсягом капіталовкладень і приростом обсягу валової продукції	
Екологічна ефективність	Різниця між сумою загальноекономічного ефекту (прибутку) і витратами на природоохоронні заходи, втратами від нанесення шкоди природному середовищу, вартості природних ресурсів	
Рівень рентабельності	Співвідношення між доходами і витратами (вартістю виробництва, діяльності тощо)	Підприємство, продукція
Урожайність	Вихід продукції з одного га площі	Підприємство, продукція, галузь
Продуктивність худоби і птиці	Надій молока на одну корову, настриг вовни на одну вівцю, вихід яєць від однієї курки-несучки тощо	
<i>Соціальна</i>		
Соціальна ефективність	Рівень відповідності ефектів господарської системи, мотиваціям і потребам соціуму та окремого індивіда	Держава, соціум, індивід
Рівень життя	Фактичний рівень забезпеченості людей матеріальними і духовними благами	Держава, регіон, населений пункт
Прожитковий мінімум	Вартісна величина набору продуктів харчування, достатнього для нормального функціонування організму людини	
Якість життя	Обсяг реального ВВП у розрахунку на душу населення, середня тривалість життя, рівень мінімальної заробітної плати, рівень безробіття тощо	

*Сформовано і приведено на основі опрацьованої літератури.

тивність дії, виміряну співвідношенням між отриманим результатом і затраченими ресурсами [1]; С.А. Покропивний — прояв об'єктивного закону економії робочого часу як основоположної субстанції багатства і міри витрат, які за видом і обсягом є необхідними для його нагромадження й використання [9]. Ефект як результат виконання певних дій характеризує ефективність в натуральному, грошовому, соціальному вираженні. Натуральні і соціальні параметри ефективності виміряні грошовими одиницями становлять економічний ефект. Він, зокрема, являє собою основу економічної ефективності, яка цікавить нас у даному дослідженні проблем підприємницької діяльності у виробництві біопалива. Наука і практика розглядають також соціально-економічний і еколого-економічний ефект.

Аграрний аспект проблеми ефективності, який знаходиться у полі зору об'єкта дослідження, має

властиві йому особливості. Ці особливості пов'язані здебільшого з тим, що агробізнесова діяльність, до якої ми відносимо підприємництво у виробництві біопалива, має галузеві ознаки. Теоретико-методологічні засади формування й оцінювання ефективності підприємницької діяльності аграрного спрямування ґрунтовно розкрили у своїх наукових працях В.Я. Месель-Веселяк [6], Ю.С. Коваленко, М.Й. Малік [8], І.І. Червен, Д.В. Шиян, І.В. Охріменко, С.А. Кравченко та ін. дослідники. Множинність рівнів оцінювання ефективності в аграрній сфері пояснюється тим, що вона (ефективність) традиційно визначається на рівні галузі, галузей сільського господарства (рослинництво, тваринництво) та продуктових підкомплексів (зерно продуктової, олієжировий тощо), підприємств та організацій, видів діяльності (біоенергетична). Виходячи з багатогранності і багатоаспектності, множинності результа-

тивних параметрів функціонування аграрної галузі, пропонуємо удосконалену сегментацію ефективності підприємницької діяльності (табл. 2).

Ефективність підприємництва у сфері виробництва біопалива для вітчизняної аграрної науки є відносно новим предметом дослідницької уваги, тому ми розглядатимемо його через загальнотеоретичні аспекти ефективності аграрного підприємництва. Показники ефективності в аграрному секторі економіки визначаються на рівні конкретних підприємств, галузей, виробництва окремих сільськогосподарських продуктів, а в основі методики лежить співвідношення отриманого результату і необхідних на досягнення мети витрат (і навпаки).

Ефект господарювання підприємницьких структур знаходить свій вираз у наступних критеріях: виробничому; соціально-демографічному; природоохоронному, рекреаційному; культурному; просторово-комунікаційному; управлінському. Зазначені види ефектів є характерними для підприємницької діяльності у виробництві біопалива.

Теоретичний виклад категоріально-понятійного апарату соціально-економічної ефективності в сучасній науці досить обширний, але загалом — це сукупність показників порівняльної оцінки рівня життя населення, економічних стандартів, перерозподілу створеного суспільством, у даному випадку підприємницьким сектором, багатства між учасниками соціально-економічного процесу. Соціально-економічна ефективність у процесі її визначення дає можливість зрозуміти, наскільки отримувані результати підприємницької діяльності дають змогу підприємництву виконувати окрім створювальної ще й соціальну функцію.

Підприємництво як вид діяльності людини є основою задоволення потреб соціуму, для якого забезпечує відповідний рівень ефективності. За свідченням досліджень теоретичних концепцій ефективності загалом і ефективності підприємницької діяльності зокрема — це сукупність ефектів діяльності, отриманих у результаті взаємодії економічних агентів,

використання ресурсів і підприємницької ініціативи. Ефективність підприємницької діяльності є результативною ознакою здійснення на свій страх і ризик господарської діяльності з раціональним поєднанням обмежених ресурсів, підприємницької ініціативи і новаторської функції, здійснених в певних інституціональних умовах. Формування ефективності підприємницької діяльності являє собою інституціонально-зумовлений процес, «вхідними» інститутами якого є праця, власність, управління і влада, а «вихідними» — підприємство, інфраструктура, соціальний капітал, вартість.

Класика визначення категорії ефективності в економічній теорії як мети досягнення найкращого результату у співвідношенні між затратами (витратами) і кількістю виробленої продукції (доходом) у площині здійснення підприємницької діяльності набуває практичного змісту. Адже підприємець найбільшою мірою прагне отримання найбільшої вигоди з найменшими витратами ресурсів, сил, підприємницьких здібностей. Мінімалізм в затратах і максималізм у прибутках — класика підприємницьких уподобань учасників ринкового обміну, які називають себе підприємцями. Таким чином, можна стверджувати, що підприємництво в зародковому етапі ставило і ставить за мету оптимізацію співвідношення «вигоди—витрати», але не в угоду раціональності, а прибутковості.

Ще одним важливим аспектом визначення ефективності є її похідна, адже поняття походить з технічних наук, де під нею розуміють корисну дію механізму у результаті певних взаємодій, тому можна стверджувати, що класичну ефективність наслідують лише певні види діяльності, серед яких — підприємницька. Звідси випливає, що усі аспекти ефективності цілком і повністю розкривають сутність ефективності підприємницької діяльності. Отриманий підприємцем результат є джерелом, інформативною базою для оцінювання ефективності.

Ефективність підприємницької діяльності співвідноситься із результативністю, яка передбачає визначен-

Таблиця 2

Сегментація ефективності підприємницької діяльності залежно від функції аграрного бізнесу*

Функція	Сутність	Критерії і показники оцінки ефектів
Забезпечення продовольчої незалежності	Формування запасів продовольства	Обсяг виробленої продукції (продовольства) у розрахунку на одного жителя країни залежно від нормативів споживання
Виробництво сировини	Задоволення потреб промисловості у сировині і формування сировинного експортного потенціалу	Валове виробництво за мінусом обсягу продовольчої безпеки
Еколого-природоохоронна	Збереження екосистеми, охорона і раціональне використання земель	Динаміка сталості землекористування і площі земель, які використовуються для виробництва сільгосппродукції
Рекреаційна	Збереження і підтримання здоров'я нації	Динаміка показників здоров'я нації
Енергоощадна	Формування ресурсного потенціалу для виробництва відновлювальних джерел енергії (біопалива)	Частка сільгосппродукції, переробленої на біопаливо, рівень самозабезпечення сільгоспвиробників біопаливом
Культурна	Збереження села і сільських територій як середовища національної ідентичності	Показники і динаміка соціально-економічного розвитку сіл, рівень культурного розвитку тощо

*Пропозиція автора на основі опрацьованої літератури.

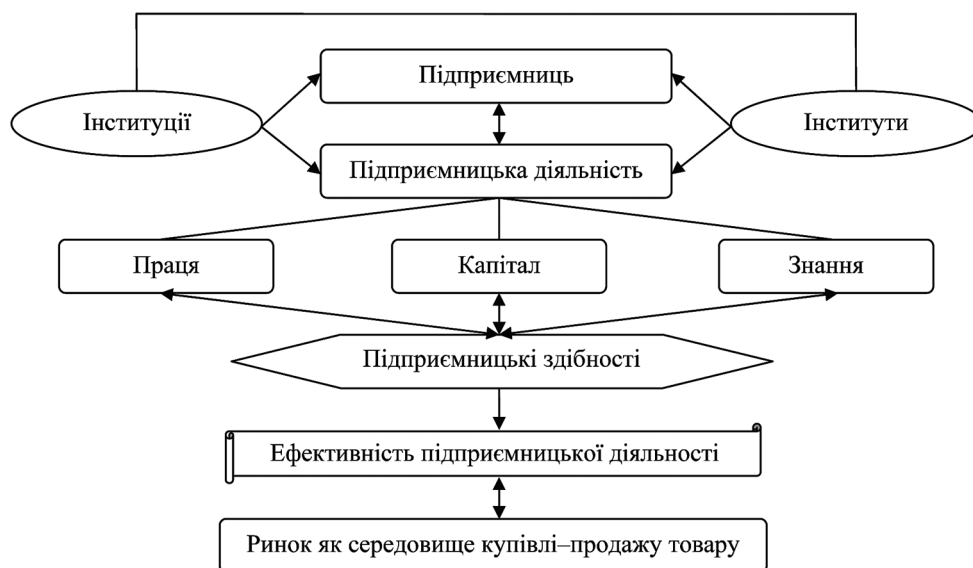

Рис. Взаємозв'язок складників формування ефективності підприємницької діяльності

ня ефекту діяльності у контексті найоптимальнішого поєднання ресурсів і праці та отримання максимальної вигоди. Проте ефективність може визначатися лише шляхом порівняння чогось із чимось, зокрема результатів, показників, параметрів з таким же частковим або сукупним ефектом за певний період діяльності або з результатами аналогічного підприємства (рис.). Тобто ефективність — це оціночна категорія і найконструктивнішим її проявом є вартісний.

Ефективність сільського господарства проявляється в усіх сферах життєдіяльності суспільства, оскільки аграрна підприємницька діяльність природно інтегрована у забезпечення господарських взаємодій, спрямованих на задоволення потреб суспільства. Приведені ефекти аграрної підприємницької діяльності витікають із функцій підприємництва, які підпорядковані умовам ринку і реалізуються за його законами.

Висновки. Загальнотеоретичний виклад сутності категорії «ефективність» підприємництва показує, що ефективність є узагальнюючою категорією оцінювання результатів господарювання. Вона характеризується системою різноаспектних за змістом показників, критеріїв, співвідношень і значень, які дають змогу визначити ефекти підприємницької діяльності, сформовані у певному середовищі перерозподілу вигід і витрат.

Дослідженнями встановлено, що формування ефективності підприємництва (підприємницької діяльності) відбувається у створеному державою і ринком, інституціональним за природою і організацією середовищі. Таким середовищем для розвитку підприємництва, формування його ефективності, конкуренції, фінансової та інвестиційної привабливості, стійкості при потраплянні в інституціональні пастки є ринок.

Вивчення теоретико-методичних засад еволюції підприємництва, концептуальних положення щодо сутності і процесу формування ефективності пока-

зало, що стимулом і засобом активізації підприємств для задоволення суспільних потреб є ринкове середовище. Механізм ринку консолідує стимули і важелі, які детермінують підприємницьку активність, забезпечують такий чин виконання підприємництвом покладених на нього функцій, координація яких здійснюється інститутами ринку і держави.

Використані джерела

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / Андрійчук В.Г. — К.: КНЕУ, 2005. — 292 с.
2. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / Блауг М.; пер. з англ. І. Дзюб. — К.: Основи, 2001. — 670 с.
3. Добровинский Б. Экономическая эффективность: критерий и показатели / Б. Добровинский // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 10. — С. 103—112.
4. Калетнік Г.М. Економіка виробництва біопалива в Україні та забезпечення продовольчої безпеки / Г. М. Калетнік // Економіка АПК. — 2010. — № 1. — С. 30—35.
5. Коденська М.Ю. Обґрунтування необхідності розробки інвестиційних проектів у розвиток біоетанолової галузі на базі продукції цукровобурякового виробництва / Коденська М. Ю. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 12 с.
6. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2006. — № 12. — С. 34—41.
7. Мочерний С.В. Основи підприємницької діяльності: навч. посіб. / Мочерний С. В., Устинко О.А., Чоботар С. І. — К.: Академія, 2001. — 210 с.
8. Основи аграрного підприємництва / [Малік М. Й., Зіновчук В. В., Лупенко Ю. О. та ін.]; за ред. М.Й. Маліка. — К.: ІАЕ, 2001. — 582 с.
9. Покропивний С.Ф. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність: навч. посіб. / С. В. Покропивний, В. М. Колот. — К.: ЕНЕУ, 1998. — 352 с.
10. Прутська О.О. Сільське господарство США: висновки для України: монографія / О. О. Прутська. — Вінниця: Планер, 2012. — 160 с.
11. Романова Л.В. Управління підприємницької діяльністю / Л. В. Романова. — 2006. — 240 с.
12. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер; пер. с англ.; предисл. и общ. ред. В.С. Автономова. — М.: Экономика, 1995. — 540 с.

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуті основні проблемні аспекти реструктуризації підприємств. Визначені основні складники і сфери прояву реструктуризаційного потенціалу підприємства.

Розвиток сучасної ринкової економіки неможливо уявити без застосування сучасних інструментів ефективного управління власністю. Конкуренція в ринковому середовищі потребує постійного розвитку підприємств. Характерними ознаками розвитку є кількісні та якісні зміни, що здійснюються, як правило, шляхом реструктуризації. Здатність до змін забезпечує реструктуризаційний потенціал. Його сформованість свідчить про можливість розвитку підприємства.

Стрімке зростання інтересів до реструктуризації підприємства загострює проблему вдосконалення теоретичних і методичних аспектів її проведення. Протікання цього процесу і окремих його напрямів дотепер залишається не достатньо вивченим.

Дослідженню проблем реструктуризації підприємств присвятили наукові праці О. Амоша, В. Батенко, Т. Бень, М. Білик, М. Білопольський, Л. Белих, Л. Водачек, С. Довбня, В. Заболотний, Л. Кальніченко, А. Ковальов, Ю. Ковний, О. Козляківська, О. Кравцова, Р. Красюк, В. Крижановський, І. Мазур, С. Мочерний, Є. Палига, В. Тимощук, А. Ткаченко, Р. Толпежников, В. Савчук, В. Шапіро, З. Шершньова, М. Хаммер, Дж. Чампі. Проте в багатьох аспектах ще не досягнуто однастайності поглядів, а деякі дискусійні положення потребують подальшого вивчення. Зокрема, недостатня увага приділяється формуванню підходів до систематизації складників реструктуризаційного потенціалу підприємства, що ставить цю проблему в ряд актуальних.

Метою статті є систематизація й обґрунтування складників реструктуризаційного потенціалу підприємства.

Процес проведення заходів, спрямований на створення умов для ефективного використання всіх факторів виробництва з метою підвищення фінансової стійкості та зміцнення конкурентоспроможності, можна визначити як реструктуризацію підприємства.

Трактування науковцями реструктуризації як процесу змін має широку палітру. Найзагальніші з них орієнтують на виживання і функціонування підприємства шляхом різних перетворень [2, с. 64; 6, с. 85; 7, с. 45]. Превалює комплексність підходу до розв'язання проблеми необхідності змін з метою розвитку підприємства [1, с. 19; 4, с. 120]. Інші науковці зводять реструктуризацію лише до зміни структури джерел [3, с. 7; 5, с. 6].

Необхідно відмітити, що переважна більшість авторів розглядає реструктуризацію як засіб виживання в період кризових явищ, що значно обмежує значення процесу реструктуризації. На нашу думку, розвиток підприємства потребує на певних етапах проведення змін щодо різних аспектів його діяльності у зв'язку з досягненням поточної стратегічної мети та формуванням нової стратегії розвитку. Вибір такої стратегії може спонукати навіть до кардинальних змін на підприємстві. Здатність підприємства до таких змін визначає реструктуризаційний потенціал.

За умови кризових явищ на підприємстві реструктуризаційний потенціал може свідчити про національну спроможність підприємства і його оздоровлення. За умови фінансової стабільності та бажання подальшого розвитку підприємства реструктуризаційний потенціал набуває ознаки спроможності до позитивних змін, яка забезпечить якісно новий розвиток підприємства. Розвиток технологічних процесів, зміна попиту та уподобань покупців зумовлюють перманентність (неперервність) змін, отже постійної реструктуризації. Такі потреби в умовах ринку стають закономірним явищем.

Основними ознаками реструктуризації підприємства є орієнтація економічного суб'єкта на зміни, що забезпечують його ефективне функціонування в ринковій економіці; своєчасне реагування на внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні) чинники ринкового середовища; вибір напрямів розвитку за обраною стратегією; комплексність і системність структурних перетворень, орієнтованих на вартісний підхід в управлінні та конкурентоспроможність господарювання.

Реструктуризація — це процес інноваційного оновлення й удосконалення виробничо-технологічного,

майнового, фінансового та організаційного структурних підрозділів підприємства з метою забезпечення його фінансової стійкості та конкурентоспроможності в довготривалому періоді шляхом проведення комплексу організаційних, інноваційних та фінансових заходів, спрямованих на зростання його ринкової вартості.

Комплексність структурних перетворень підприємства передбачає широкий спектр напрямів, насамперед виробничих процесів і асортименту продукції. Відповідно виникає потреба реструктуризації виробничо-технічної, технологічної й продуктової сфер, структури майна (основних та оборотних засобів) та енергетичних ресурсів. Водночас необхідна оптимізація асортименту продукції підприємства, що передбачає зміни портфеля товарної продукції та її якості з урахуванням конкурентоспроможності та вдосконалення ціноутворення і лояльності розрахунків. Проведення технічних і технологічних змін неможливе без використання інтелектуальних ресурсів та інноваційних нематеріальних активів (технології, патенти). Ефективність виробничо-технічних змін базується на підвищенні рівня освіти й кваліфікації трудових ресурсів. Цей комплекс заходів має забезпечуватись достатнім обсягом фінансових ресурсів. На фінансову реструктуризацію значною мірою впливає рівень фінансового стану підприємства. Може виникнути нагальна необхідність оптимізації структури капіталу й подолання розбалансованості діяльності, а за умови фінансової стабільності підприємства – вибору темпів приросту капіталу, майбутньої структури і достатнього рівня стійкості. Залучення фінансових ресурсів для реструктуризації не повинно погіршити фінансовий стан та інвестиційну привабливість підприємства. При цьому застосування раціональних методів

управління може забезпечити прискорення оборотності капіталу і зменшення потреби в ньому.

Зацікавленими в реструктуризації підприємства для його подальшого розвитку і підвищення ринкової вартості мають бути насамперед власники. Проте інколи власників цілком задовольняє реорганізація підприємства, трансформація організаційної структури й управління при збереженні основних засобів і виробничого потенціалу, або реформування підприємства, зміна принципів дії для підвищення ефективності виробництва.

Різноманітність та особливості виробничо-фінансової діяльності суб'єктів господарювання в процесі реструктуризації дають можливість визначитись з найоптимальнішою організаційно-правовою формою підприємства.

Підсумовуючи викладене, зазначаємо, що здатність підприємства до формування й реалізації програми реструктуризації шляхом структурних, стратегічних змін у напрямі інноватизації діяльності, організаційних та фінансових заходів визначає реструктуризаційний потенціал.

Реструктуризаційний потенціал необхідно розглядати як з позицій комплексного, так і системного підходів. З позицій комплексного підходу, реструктуризаційний потенціал являє собою набір взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів різного ступеня складності й організації. Системний підхід включає структурованість, взаємозалежність і взаємозумовленість складників цілісно-динамічного утворення (системи), в якому потенціал реструктуризації є невід'ємною частиною сукупного виробничо-господарського потенціалу підприємства. Згруповані компоненти (підсистеми другого порядку) реструктуризаційного потенціалу як підсистеми першого порядку потенціалу підприємства (цілісної системи) представлено на рис. 1.

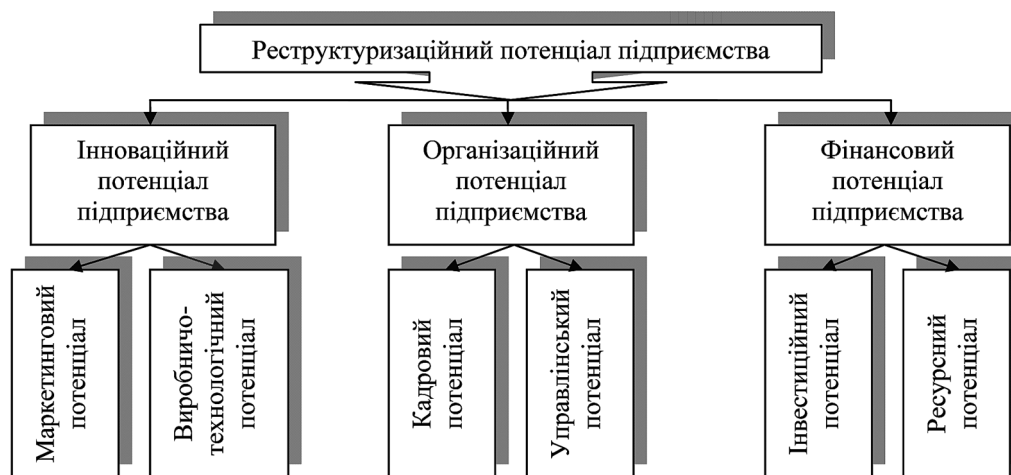

Рис. 1. Складники реструктуризаційного потенціалу підприємства

Для забезпечення конкурентоспроможності в довгостроковому періоді підприємства застосовують виробничо-технічну реструктуризацію, реструктуризацію активів, фінансову реструктуризацію та організаційну реструктуризацію (реорганізацію).

Інноваційний потенціал підприємства дає можливість реалізувати заходи виробничо-технічної реструктуризації та зміни в структурі активів. Запровадження змін у виробництві доцільне для оновлення асортименту, технологій, мінімізації витрат тощо. Інноваційний підхід до вибору технологічних і продуктових змін забезпечує термін життєвого циклу продукції і конкурентні переваги в довготривалому періоді. Мінімізація витрат слугує основою цінового потенціалу.

Маркетингова складова реструктуризаційного потенціалу підприємства включає товарний (склад і структура товарного портфеля, якість продукції, життєвий цикл товару, ринкова атрибутика і конкурентоспроможність продукції) і ціновий потенціал (методи ціноутворення, система знижок та пільг), збутовий та (конкурентоспроможність каналів збуту), комунікаційний потенціал. Інтелектуальні ресурси, інноваційна інфраструктура, технології, патенти, ноу-хау, інноваційні програми та продукти є запорукою успішності інноваційних виробничо-технічних заходів. Такі заходи потребують оновлення сировини і матеріалів, енергетичних ресурсів, основних засобів (за їх складом та строком експлуатації, призначенням, рівнем зносу тощо), технологічних процесів і асортименту продукції й супроводжуються реструктуризацією майнового комплексу підприємства, яка безпосередньо з нематеріальними активами (технології, патенти, ноу-хау) зумовлює зміни складу і структури активів, сприяє підвищенню ефективності виробничо-комерційної діяльності підприємства.

Фінансовий потенціал суб'єкта господарювання забезпечує фінансову реструктуризацію, а потенціал інвестиційної діяльності суттєво впливає на зміни активів і виробничо-технічних потужностей. Зміна обсягу і структури капіталу підприємства певною мірою залежить від механізму його формування й розподілу та можливості залучення додаткових фінансових ресурсів, а обмежується організаційно-правою формою власності.

Реорганізація підприємства дає змогу позбутися неперспективних видів діяльності, концентрувати ресурси на найефективніших напрямках виробництва, а реформування сприяє підвищенню його ефективності.

Організаційна реструктуризація базується на організаційному потенціалі і включає як реорганіза-

цію, так і реформування. Управлінський потенціал як основний складник організаційного забезпечує успіх організаційних, виробничо-технічних, майнових та фінансових перетворень. Кадрове забезпечення підприємства, підвищення професіоналізму трудових ресурсів, покращення психологічного клімату в колективі та його організаційної структури є підґрунтям успішності реструктуризації.

Формування реструктуризаційного потенціалу здійснюється з метою побудови та реалізації стратегії розвитку підприємства, виявлення його можливостей і ресурсів для проведення раціональних трансформаційних перетворень з урахуванням диференціації змін за пріоритетністю, встановлення і використання чинників підвищення ефективності виробничої діяльності суб'єкта господарювання.

Висновки. Епоха швидких змін економічних явищ і процесів, поглиблення ринкових перетворень, загострення конкуренції диктує потреби постійного оновлення виробництва шляхом техніко-технологічної, організаційно-виробничої та кадрово-управлінської реструктуризації підприємства. Комплексне проведення майнових, виробничо-технологічних, фінансових, організаційних тощо заходів здійснюється за рахунок використання реструктуризаційного потенціалу, що являє собою спроможність підприємства до формування й реалізації програми реструктуризації, стратегічних, структурних та інших змін у напрямі інноватизації діяльності.

Використані джерела

1. *Водачек Л.* Реструктуризація — вызов чешским предприятиям / Л. Водачек // Проблемы теории и практики управления. — 1999. — № 1. — С. 85—89.
2. *Моргулець О.Б.* Модель реструктуризації підприємства. / О. Б. Моргулець, Ю. О. Нікітін // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 3(33). — С. 119—127.
3. *Москвин С.А.* Реорганізація підприємств у контексті нового законопроекту «Про банкрутство» / С. А. Москвин // Український інвестиційний журнал «Welcome». — 1998. — № 11—12. — С. 4—6.
4. *Нізалов Д.В.* Основні напрями структурної реструктуризації промислових підприємств України / Д. В. Нізалов // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. — 1997. — № 8. — С. 66—68.
5. Реструктуризація компаній. Мировой опыт и механизмы реализации в Украине // Финансовая тема. — 1999. — № 2. — С. 3—25.
6. Реструктуризація підприємства: навч. посіб. Міжнародний інститут бізнесу / [Заболотний В. М., Батенко Л. П., Білошапка В. А. та ін.]; за ред. В.М. Заболотного. — К.: Міленіум, 2001. — 439 с.
7. *Шершньова З.Є.* Сутність і структура цільової програми «Реструктуризації підприємства» / З. Є. Шершньова // Реструктуризація економіки та інвестиції в Україні: зб. наук. пр. — Чернівці, 1998. — С. 45—49.

Лобас Н.Г. Село и его производственная сфера: историко-экономический анализ / Н. Г. Лобас, С. В. Шолудченко // *АгроИнКом*. – 2013. – № 7–9. – С. 3–7

Отражены проблемы развития сельскохозяйственного производства в условиях перманентных изменений коллективного ведения хозяйства, рыночных трансформаций и пореформенного периода функционирования аграрной сферы экономики.

Духницкий Б.В. Тенденции потребления пищевых продуктов в Украине / Б. В. Духницкий // *АгроИнКом*. – 2013. – № 7–9. – С. 8–9

Рассмотрено фактическое потребление основных групп пищевых продуктов в Украине. Приведено сравнение расходов на питание в Украине и отдельных странах мира. Определены общие тенденции потребления продовольствия в динамике.

Голик С.И. Актуальные вопросы развития инфраструктуры рынка зерна в Украине / С. И. Голик // *АгроИнКом*. – 2013. – № 7–9. – С. 10–15

Осуществлен анализ баланса зерновых и зернобобовых культур в Украине. Рассмотрены тенденции формирования зернового рынка и его инфраструктуры. Обосновано необходимость решения актуальных проблем развития инфраструктуры зернового рынка. Предложены приоритетные направления улучшения инфраструктуры отечественного рынка зерна.

Гнатенко Е.А. Информационное обеспечение определения конкурентоспособности страховой услуги в рыночной среде / Е. А. Гнатенко // *АгроИнКом*. – 2013. – № 7–9. – С. 16–20

Отражена сущность конкурентно-аналитической информации относительно обеспечения конкурентоспособности страховой услуги на страховом рынке. Предложена модель сбора и обработки информации страховой компании об исследуемой страховой услуге для управления этой услугой в рыночной среде. Установлены направления анализа конкурентно аналитической информации конкурентоспособности страховой услуги.

Петриченко А.А. Императивы развития аграрной сферы экономики в условиях технологических изменений / А. А. Петриченко // *АгроИнКом*. – 2013. – № 7–9. – С. 21–26

Установлена роль аграрного сектора в национальной экономике Украины. Обобщены научные позиции относительно концептуальных направлений развития сельского хозяйства. Систематизированы императивы смещения тра-

Lobas N.G. Settlement and his production sphere: historical and economic analysis / N. G. Lobas, S. V. Sholudchenko // *AgroInKom*. – 2013. – № 7–9. – P. 3–7

The problems of development of agricultural production are reflected in the conditions of permanent changes of collective farm, market transformations and aft reforming period of functioning of agrarian sphere of economy.

Dukhnitskiy B.V. Food consumption trends in Ukraine / B. V. Dukhnitskiy // *AgroInKom*. – 2013. – № 7–9. – P. 8–9

Considered actual consumption of basic food products in Ukraine. Given the comparison of food expenditures in Ukraine and some countries. Determined the general trend of food consumption in dynamics recent years.

Holyk S.I. Actual questions of infrastructure cereal market development in Ukraine / S. I. Holyk // *AgroInKom*. – 2013. – № 7–9. – P. 10–15

An analysis of the balance of grain and leguminous crops in Ukraine was done. The tendencies in the formation of the grain market and its infrastructure were considered. The necessity to solve the actual problems of infrastructure development of the grain market were grounded. Priorities for improving the infrastructure of the domestic grain market were proposed.

Gnatenko O.A. Informative providing of determination of competitiveness of insurance favor in the market environment / O. A. Gnatenko // *AgroInKom*. – 2013. – № 7–9. – P. 16–20

Essence is reflected competition analytical to information on providing of competitiveness of insurance favour at the insurance market. The model of collection and treatment of information of insurance company is offered about the probed insurance favour for its management in a market environment. Directions of analysis are set competition analytical to information of competitiveness of insurance favour.

Petrichenko A.A. Imperatives of development of agrarian sphere of economy in the conditions of technological changes / A. A. Petrichenko // *AgroInKom*. – 2013. – № 7–9. – P. 21–26

The role of agrarian sector is set in the national economy of Ukraine. Scientific positions are generalized in relation to conceptual directions of development of agriculture. The imperatives of displacement of trajectory of agricultural activity

ектории сельскохозяйственной деятельности в условиях технологической перестройки отрасли. Обоснована необходимость перехода к новой парадигме развития аграрного сектора экономики на принципах учения о ноосфере, гармоничного сосуществования технологической сферы и естественной среды, экологической безопасности, продовольственной независимости государства, качественного изменения структуры питания населения.

Лысак М.А. Индикаторы оценивания состояния продовольственной безопасности и полноценного питания населения / М. А. Лысак // АгроИнКом. — 2013. — № 7–9. — С. 27–29

Оценены концептуальные модели обеспечения населения продуктами питания на уровне домохозяйств. Определены мероприятия по достижению критериев полноценного питания по отдельным индикаторам и внесены предложения органам исполнительной власти.

Кундеева Г.А. Мясная промышленность в решении проблемы продовольственной безопасности / Г. А. Кундеева // АгроИнКом. — 2013. — № 7–9. — С. 30–34

Исследовано состояние и особенности развития мясной промышленности Украины, тенденции становления рынка мяса и мясопродуктов, уровень потребления мяса и мясопродуктов за квинтильным распределением доходов населения

Шарый Г.И. Пути противодействия теневому обороту земель в Украине / Г. И. Шарый // АгроИнКом. — 2013. — № 7–9. — С. 35–39

Теневые земельные отношения, которые происходят вне легальной экономики, негативно влияют на управляемость рынков земли и действенность рычагов их государственного регулирования, сдерживает развитие сельского хозяйства, строительства, туризма и других видов экономической деятельности. Доказано, что предпосылкой формирования эффективного рынка земли в Украине является создание регуляторной среды, которая делает невозможными теневые схемы или делает их экономически неоправданными.

Науменко И.В. Государственное регулирование технического обновления аграрных предприятий / И.В. Науменко // АгроИнКом. — 2013. — № 7–9. — С. 40–43

В статье проанализировано современное состояние бюджетного финансирования программ развития агропромышленного производства, направленных на обновление технической базы сельскохозяйственных товаропроизводителей. Рассмотрена практика формирования основных организационно-экономических мероприятий государственного регулирования процесса обновления материально-технической базы

are systematized in the conditions of technological alteration of industry. Well-proven necessity of passing to the new paradigm of development of agrarian sector of economy on principles of studies about noosphere, harmonious coexistence of technosphere and natural environment, ecological safety, food independence of the state, high-quality change of structure of feed of population.

Lysak M.A. Indicators of evaluating the state of food safety and valuable feed of population / M. A. Lysak // AgroInKom. — 2013. — № 7–9. — P. 27–29

The conceptual models of providing by food stuffs of population at the level of household are appraised. Measures to the organs of executive power on achievement of criteria after separate indicators are definite and suggestion sentences are borne.

Kundeeva G.A. Meat to industry in solving a problem of food safety / G. A. Kundeeva // AgroInKom. — 2013. — № 7–9. — P. 30–34

The state and features of development of Ukrainian meat industry, progress of meat trend market, level of consumption of meat were investigated in accordance with quintile allocation of population profits.

Sharyi G.I. Ways of counteraction to shadow turn earths in Ukraine / G. I. Sharyi // AgroInKom. — 2013. — № 7–9. — P. 35–39

The shadow landed relations which take place out of legal economy negatively influence on dirigibility of markets of earth and effectiveness of levers of their government control, restrains development of agriculture, building, tourism and other types of economic activity. It is well-proven that pre-condition of forming of efficient market of earth in Ukraine is creation of regulator environment which does impossible shadow charts or does them economic unjustified.

Naumenko I.V. State regulation of the technical renovation of agricultural enterprises / I. V. Naumenko // AgroInKom. — 2013. — № 7–9. — P. 40–43

Analyzed the current state budget funding for development of agriculture designed to upgrade the technical base of agricultural goods producers. The practical operation of major organizational and economic measures of state regulation to update the logistics agrarian sector identified the main problems and shortcomings. Determined the main priority areas of improvement and development.

агарового сектора, установлены его основные проблемы и недостатки. Определены главные приоритетные направления совершенствования и развития этого процесса.

Балян А.В. Проблемы инновационной деятельности в аграрной сфере и пути их решения / А. В. Балян // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 44–47

Рассмотрены современные проблемы состояния и перспектив инновационной деятельности в аграрной сфере, возможности ее активизации с целью перехода на инновационную модель развития аграрной сферы экономики. Обосновано пути стимулирования субъектов хозяйствования к внедрению результатов научных исследований.

Россоха В.В. Пути обеспечения инновационно-технологического развития / В. В. Россоха, Д. О. Соколов // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 48–56

На основе комплексного подхода рассмотрен механизм установления приоритетов и реализации инновационно-технологической политики, проведения мониторинга технологических направлений, инновационных достижений на разных стадиях научно-технологического цикла, оценивания соответствия их установленным приоритетам экономического развития. Обосновано первоочередные задачи перестройки национальной инновационной системы и мероприятия по совершенствованию инновационно-технологической политики в Украине.

Гончарук Т.В. Формирование механизма инновационного обеспечения производства биотоплива: теоретико-методический аспект / Т. В. Гончарук // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 57–60

В статье раскрыты теоретико-методические аспекты формирования механизма инновационного обеспечения производства биотоплива как относительно новой, инновационно-направленной отрасли, которая играет решающую роль в расширении использования возобновляемых источников энергии. Определены структурные элементы механизма инновационного обеспечения отрасли, функциональные характеристики разных видов биотоплива и инновационную составляющую их использования в аспекте возможных последствий и эффектов.

Лановская Г.И. Интегральная оценка инновационной политики предприятия / Г. И. Лановская // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 61–64

Предложен методический подход к интегральной оценке инновационной политики предприятия

Balyan A.V. Problems of innovative activity are in an agrarian sphere and way of their decision / A. V. Balyan // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 44–47

The modern problems of the state and prospects of innovative activity are considered in an agrarian sphere, possibilities of its activation with the purpose of passing to the innovative model of development of agrarian sphere of economy. The ways of stimulation of subjects of management to introduction of results of scientific researches are grounded.

Rossokha V.V. Ways of providing of innovative-technological development / V. V. Rossokha, D. O. Sokolov // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 48–56

On the basis of complex hike the mechanism of establishment of priorities and realization of innovative-technological policy, lead through of monitoring of technological directions, innovative achievements is considered, on the different stages of scientific-technological cycle, evaluations of accordance their set priorities of economic development. The primary concerns of alteration of the national innovative system and measure are grounded on perfection of innovative-technological policy in Ukraine.

Goncharuk T.V. Innovation providing mechanism of biofuel production: theoretic and methodic angle / T. V. Goncharuk // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 57–60

Theoretic and methodic basics of innovation providing mechanism of biofuel production as relatively new and innovatively directed branch that has significant role in background creation for stable society development and renewable energy sources distribution as unconditional alternative in modern globalized world. Components of branch's innovation providing mechanism, functional features of various biofuel types and innovative partial of theirs usage in possible consequences and effects are defined. Composition and structure of factors is proposed and theoretic conclusions regarding formation of innovation providing mechanism special characteristics in modern economic conditions.

Lanovska G.I. Integral assessment of the innovation policy of the company / G. I. Lanovska // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 61–64

The methodical approach to integrated assessment of innovation policy enterprise com-

по компонентам маркетинга инноваций, политики в сфере НИОКР, политики структурных изменений, технической и инвестиционной политики.

Левченко Ю.Г. Инвестиционная деятельность в Украине и приоритетные направления усиления государственной инвестиционной политики / Ю. Г. Левченко, Т. Д. Ищенко // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 65–68

Проанализировано состояние инвестиционной деятельности, внедрение прямых иностранных инвестиций и структуру инвестирования. Установлены основные факторы влияния на инвестиционный климат и оживление инвестиционной активности в различных сферах национальной экономики. Определены приоритетные направления государственной инвестиционной политики для обеспечения инвестирования в условиях дефицита инвестиционных ресурсов.

Проскура Е.П. Оценка эффективности администрирования налогового долга / Е. П. Проскура // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 69–75

Исследовано сущность и причины возникновения налогового долга, его размеры, структуру и динамику, особенности осуществления налоговыми органами администрирования. Установлены основные тенденции динамики налогового долга, исследованы региональные колебания в размерах и структуре налогового долга. Установлены возможные направления совершенствования администрирования налогового долга, направленные на уменьшение его размеров, повышение качества учетной и контрольно-проверочной работы налоговых органов в данном направлении.

Кушниренко А.А. Учет и налогообложение земель сельскохозяйственного назначения: концептуальный подход / А. А. Кушниренко // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 76–80

Установлена необходимость ведения учета земель сельскохозяйственного назначения с раскрытием их качественных характеристик. Проанализировано современное состояние организации синтетического и аналитического учета земли. Предложены направления совершенствования учета сельскохозяйственных земель для потребностей налогообложения.

Машкова Т.В. Бухгалтерский учет качественных параметров земель сельскохозяйственного назначения / Т. В. Машкова // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 81–83

Анализируются основные функции земли сельскохозяйственного назначения как пространственного базиса и как биологического актива с основными качественными характеристиками.

ponents of marketing innovation, policy research, policy structural changes, technical and investment policy.

Levchenko J.G. Investment activity in Ukraine and priorities gain public investment policy / J. G. Levchenko, T. D. Ischenko // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 65–68

The state investment, the introduction of foreign direct investment and the structure of investment. The basic factors of influence on the investment climate and the revival of investment activity in the various sectors of the national economy. Priority directions of the state investment policy to ensure that investment in the shortage of investment resources.

Proskura K.P. Assessment of the tax debt administration efficiency / K. P. Proskura // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 69–75

The paper investigates the nature and cause of the tax debt's emergence, its size, structure and dynamics, features of implementation of the tax debt administration by the tax authorities. The basic trends of tax debt's dynamics and the regional variations in the size and structure of the tax debt are determined. The possible directions to improve the tax debt's administration leading to reduce of its size, increasing of quality accounting and control and verification work of the tax authorities in this direction are identified.

Kushnirenko A.A. Accounting and taxation of agricultural land: a conceptual approach / A. A. Kushnirenko // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 76–80

The article proves the necessity of accurate records of agricultural land with its qualitative indicators disclosure. It reviews the current state of synthetic and analytical accounting of agriculture land. It suggests the basic directions of improving the agricultural land accounting for the taxation purposes.

Mashkova T.V. Accounting qualitative parameters of agricultural lands / T.V. Mashkova // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 81–83

Analyses the main functions of agricultural land as a spatial basis and as a living biological body with defined quality characteristics. The essence of the concept «economic assessment of the quality of agricultural lands» to conduct

Раскрыта сущность понятия «экономическая оценка качества земель сельскохозяйственного назначения» для проведения учета с целью получения объективных данных о состоянии земли как основного средства. Доказана необходимость получения достоверных данных о качественных характеристиках земель на сельскохозяйственных предприятиях как в начале, так и в конце производственного процесса. Предложено применение синтетических счетов бухгалтерского учета в разрезе качественных параметров земли.

Томчук В.В. Совершенствование формы первичных документов учета денежных средств / Томчук В. В. // АгроИнКом. — 2013. — № 7–9. — С. 84–89

В статье рассмотрен методический подход организации учета денежных средств на отечественных предприятиях с указанием соответствующих нормативно-законодательных актов. Обосновано необходимость изменений в первичных документах и регистрах бухгалтерского учета денежных средств и получения информации их движения за видами деятельности.

Фесенко О.А. Институциональная трансформация компенсационного механизма рыбного хозяйства Украины / О. А. Фесенко, Л. Е. Купинец // АгроИнКом. — 2013. — № 7–9. — С. 90–94

Статья посвящена поиску конструктивных решений проблемы институциональной разбалансированности существующего механизма компенсационного восстановления состояния водных экосистем и биоресурсов, нарушенных в результате различных видов антропогенных воздействий. Отражены актуальные правовые и организационные аспекты функционирования компенсационных отношений, возникающих при нарушении природоохранного законодательства и осуществлении вполне легальной производственной деятельности на рыбохозяйственных водоемах Одесской области. Установлены причины и направления локализации институциональных конфликтов на региональном уровне. Предложены конструктивные решения и основные ориентиры трансформации компенсационного механизма национального рыбного хозяйства.

accounting in order to obtain objective data on the state of land as an asset. Approved by the need to obtain reliable data on the qualitative parameters of the lands of agricultural enterprises both at the beginning and at the end of the production process; the appropriateness of the application of synthetic accounts in the context of qualitative parameters of the earth.

Tomchuk V.V. Perfection of form of primary documents of account of money facilities / V. V. Tomchuk // AgroInKom. — 2013. — № 7–9. — P. 84–89

In the article methodical approach of organization of account of money facilities is considered on domestic enterprises with pointing of the proper normative and legislative acts. The necessity of changes is grounded for primary documents and registers of record-keeping of money facilities and receipt of information of their motion after the types of activity.

Fesenko O.A. Institutional Transformation of the Compensatory Remediation Mechanism in the Ukraine's Fish Industry // O. A. Fesenko, L. E. Kupinetc // AgroInKom. — 2013. — № 7–9. — P. 90–94

This research aims to streamline the system of environmental liability under condition when there is damage to fish stocks in Ukraine's water bodies. The concepts and existing practices of compensatory relations have been considered in case of environmental regulations violation and in case of industrial and commercial activities effect on the water biological resources and ecosystems in Odessa region. It is show that the problem of first case is focusing of environmental liability regimes on assessing environmental damage for purposes of monetary compensation (essentially serving as a penalty) rather than on correcting the damage, limiting its impacts, and preventing further damage in water bodies. Such monetary compensation goes to the state budget without any guarantee that it will be spent on environmental remediation. Thus, the primacy of monetary compensation of the harm to «in-kind» environmental remediation by the responsible party is institutionally established in the fishing industry management. The resource equivalency methods such as resource-to-resource method are estimated as most perspective one for re-orient liability requirements toward the restoration of the damaged environment. Thus, develop and implementations of institutional mechanisms for maintenance such approach are recognized as high-priority directions of transformation fish industry compensatory remediation system. Compensatory relationship in second case are also now deformed because there are

Новоитенко И.В. Теоретико-методические основы развития интеллектуальной составляющей трудового потенциала предприятия / И. В. Новоитенко // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 95–99

Исследовано определение категорий трудовой потенциал и интеллектуальный капитал. Предложен методический подход к оценке целесообразности капиталовложений в развитие интеллектуальной составляющей трудового потенциала. Обосновано необходимость функционирования системы мотивации к развитию интеллектуального капитала.

Гончарук И.В. Аспекты сущности и оценки эффективности аграрной предпринимательской деятельности / И. В. Гончарук // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 100–103

Отражено теоретико-методические аспекты сущности предпринимательской деятельности и научные положения относительно оценивания эффективности предприятий на примере аграрного сектора экономики. Осуществлен историко-эволюционный экскурс в теорию предпринимательства как особенного вида человеческой деятельности с выделением сущностно-видовых характеристик его эффективности. Предложена сегментация предпринимательской деятельности в зависимости от функций аграрного бизнеса и система взаимосвязей составляющих формирования эффективности предпринимательства в институциональном аспекте.

Дуда В.П. Реструктуризационный потенциал предприятия / В. П. Дуда // *АгроИнКом*. — 2013. — № 7–9. — С. 104–106

Рассмотрены основные проблемные аспекты реструктуризации предприятий. Определены основные составляющие части и сферы проявления реструктуризационного потенциала предприятия.

fragmentary environmental damage-relation implementing regulations and negative consequences of it have clearly defined regional nature. Key problem is formed on accumulation costs stage and the subsequent use these costs for remediation region water ecosystems by means of equivalent environmental protection measures. In the issue, there is lack of financial resources for fish reproduction measure just as substantial amounts of compensatory costs are in region local budgets. Thus, region fish industry does not use compensatory costs financial potential. To correct this situation the necessary law and organizational additions are offered for national and region fish industry management.

Novoitenko I.V. Theoretical and methodological bases of intellectual component of the labor potential of the enterprise / I. V. Novoitenko // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 95–99

This article explores the definition of categories of employment potential and intellectual capital. An approach to assessment appropriate to the development of intellectual capital component and the vitality of the system of motivation for its development.

Goncharuk I.V. Theoretic-methodic aspects of essence and efficiency estimation of agricultural business activity / I V. Goncharuk // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 100–103

Theoretic-methodic aspects of business activity's essence are revealed in the paper, also scientific guidelines regarding enterprises' efficiency estimation on example of agricultural economy sector. Historic-evolutional excursion is made in theory of entrepreneurship as special type of human activity of distinguishing essential-specific characteristics of its efficiency depending of operation aspects of entrepreneurial structures, based on macro- and microeconomic positions.

Partition of business activity is proposed depending of agricultural business functions and scheme of partials' interconnections – formation factors of business activity efficiency, which made it possible to define aspects of business activity efficiency from institutional point of view.

Duda V.P. Restructures potential of the company / V. P. Duda // *AgroInKom*. — 2013. — № 7–9. — P. 104–106

The basic problematic aspects of restructuring. The basic elements and areas of potential manifestation of restructuring the company.